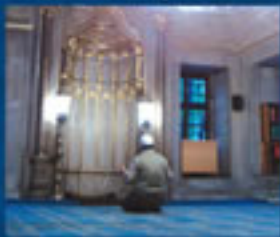

IBADET HAYATIMIZ

Nafile İbadetler

"Allah'a Yakınlıkta Yolları"

HİKMET YÜCEOĞLU

4ER

Allah'a Yakınlaşma Yolları

Nafile İbadetler

HİKMET YÜCEOĞLU

Allah'a Yakınlaşma Yolları

Nafile İbadetler

HİKMET YÜCEOĞLU

NAFİLE İBADETLER

Copyright © Rehber Yayınları, 2009

*Bu eserin tüm yayın hakları Işık Yayıncılık Tic. A.Ş.'ye aittir.
Eserde yer alan metin ve resimlerin Işık Yayıncılık Tic. A.Ş.'nin önceden
yazılı izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt
sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.*

Editör
Ali BUDAK

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
978-975-6096-31-4

Yayın Numarası
32

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası Sarnıç Yolu Üzeri No: 7
Gaziemir/İZMİR
Tel: (0232) 252 20 96
Temmuz 2009

Genel Dağıtım
Gökkuşuğu Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL

Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Rehber Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20

www.rehber yayinlari.com

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ..... 9

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN OKUMA, NAMAZ, TESBİHAT,
ORUÇ VE SADAKA

KUR'ÂN OKUMA.....	17
NAMAZ.....	28
Asr-ı Saadet'te Namaz	33
Namaz Çeşitleri.....	33
Farz Namazlara Bağlı Olan Nafile Namazlar	34
Müekked Sünnetler.....	34
Gayri Müekked Sünnetler	35
Günün Belli Vakitlerinde Kılınan Nafile Namazlar.....	35
Terâvih Namazı	35
Evvâbin Namazı	36
Kuşluk (Duhâ) Namazı.....	36
Teheccüd Namazı	36
Bazı Durumlarda Kılınan Nafile Namazlar	37
Abdest Namazı	37
Tahiyyetü'l-Mescid Namazı.....	37
İstihare Namazı.....	37
Hâcet Namazı.....	38
Yolculuk Namazı.....	39

İstiska (Yağmur İsteme) Namazı.....	39
Küsûf (Güneş Tutulması) Namazı.....	41
Hüsûf Namazı.....	42
Diğer Nafile Namazlar	42
TESBİHÂT	43
Tesbih.....	44
Her Şey Allah'ı Tesbih Eder	45
Takdis ve Tesbih İlişkisi	45
Hayranlık İfadesi Olarak Tesbih.....	47
Dile Hafif, Mizanda Ağır Amel	47
Namaz Tesbihâtı	49
Sonsuz Nur'u Selamlamak	54
Selamdan Hemen Sonra İstiğfar Etmek Tesbihtir.....	55
ORUÇ	62
Oruç Tutanın ve Tutmanın Ahlâkı	64
Oruç Allah ile Buluşmayı Hatırlatır	66
Oruç Sağlıktır	67
Oruç Bir İrade Eğitimi ve Sabır Pratiğidir	67
Oruç, En Önemli İbadetlerdendir	69
Dengi Olmayan İbadet	70
Oruç, İhlâslı Kılar	70
Asr-ı Saadette Oruç.....	71
Hakikat Adına Özveri.....	72
Orucun Çeşitleri.....	72
Nafile Oruçla İlgili Bazı Hadis-i Şerifler	73
Ramazan Dışındaki Bazı Aylarda Oruç	75
Her Ayın Belirli Günlerinde Oruç	76
Netice	77
SADAKA	78
Sadakanın Bazı Özellikleri.....	80
Sadakanın Kapsamı.....	81

Sadaka, Sevilen Maldan Verilmeli.....	85
Sadaka-i Cârîye	87
Sadakanın Veriliş Zamanı	88
Ölen Kimse Adına Sadaka Vermek	90
Sadakanın Şartları	91
Dinî Hizmete Karşılık Ücret İstenmez	92
Sadaka ve İslâmiyet'in Getirdiği İncelik.....	94
Herkes İnfak Etmekle Mükelleftir.....	96
Sadaka, Malı Eksiltmez	98
Sadaka ve Şeytan'ın Vesvesesi.....	100

İKİNCİ BÖLÜM

GECE İBADETİ

GECE İBADETİ VE ÖNEMİ.....	103
Bizden Önceki Ümmetlerde de Vardı	103
Allah'a Şükretme Yollarından Biridir.....	106
Allah'ın Sevgisini Kazandırır.....	108
Makam-ı Mahmuda Yükseltir	114
Davetçinin Vazgeçilmez İbadetidir.....	116
Bir Ayrıcalıktır, Faziletli Kılar	120
Manevî Zevklerin Kaynağıdır.....	124
Hem Berzah Hem de Kıyamet Azığıdır.....	129
Gece İbadetinin Diğer Özellikleri	132
Dünyaya Bedel Bir İbadettir	132
Hayır Kapılarından Biridir	133
Terkeden Hoş Karşılanmamıştır	133
Felâketlerden Korur.....	134
Bedenin Şifası, Kalbin Devasıdır.....	135
Gece Kalkmayan, Gafil Sayılmıştır.....	136
Bilen İnsanların Tavrıdır	136
Hz. Peygamber'in (s.a.s.) En Çok Arzuladığı İbadettir.....	137

SAHABE VE SELEF-İ SALİHİNİN

GECE İBADETİNE YAKLAŞIMI.....	138
Sahabenin Gece İbadetine Yaklaşımı.....	138
Selef-i Salihinin Gece İbadetine Yaklaşımı	146
Dört Mezhep İmamının Tavrı	154
GECE NAMAZI VEYA TEHECCÜD	157
Gece Kılınan Namazın Mânâsı	157
Gece Kılınan Namazın Hükümü ve Vitirle İlişkisi	158
Netice	167
BİBLİYOGRAFYA	169

GİRİŞ

Sözlerimize Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) mübarek ifadeleri ile başlamak istiyoruz. Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) bir kutsî hadiste, *“Allah şöyle buyurdu: Kim veli bir kuluma düşmanlık ederse, ben de ona savaş açarım. Kulum bana, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli olan bir şeyle yaklaşmaz. Kulum bana nafîle ibadetlerle de yaklaşmaya devam eder. Nihayet onu severim. Ben kulumu sevince de artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı mesabesinde olurum. Diliyle de her ne isterse muhakkak onları kendisine ihsan ederim. Bana sığınmak isteyince de onu korurum...”*¹ buyurarak, farz ibadetlerin dışında insanı Allah'a yaklaştıracak, sevgisine mazhar kılacak nafîle ibadetler de bulunduğuna işaret etmiştir.

Müslümanlar farzları, Allah tarafından emredilen ve yerine getirilmesi gereken bir borç gibi telakki ettiklerinden, azametine, önemine ve asıl erdirici olmasına rağmen, ge-

¹ Buhârî, *Rikak*, 38.

tirdiği sevap ve sağladığı Allah'a yakınlığı pek düşünmemişler; bu farzları eksiksiz, daha büyük bir iştiyak ve huşu ile yerine getirmek ve kâr hanesini zenginleştirmek üzere, hayatlarında farzlara ek olarak nafil ibadetlere yer vermişlerdir. Farzların sınırı belli olduğundan dolayı bu ibadetlere bir ekleme vs. mümkün değildir. Ama nafil ibadetlerin pekçoğu için sınır konmamıştır. Nitekim nafil kelimesi, gerekli olanın (farz-vacip) üzerine yapılan 'ziyade' anlamına gelmektedir.² Öyle ise, vakti ve durumu müsait olup ibadetle şahlanmak isteyen, bid'at sınırlarına girmemek şartıyla, istediği kadar nafil ibadetle meşgul olabilir."³

Yukarıda verilen hadis-i şerif üzerinde konumuzla ilgili yapılan açıklamalardan bir kısmını maddeler halinde şöyle sıralamak istiyoruz:⁴

² İbn Arabî, *Ahkamu'l-Kur'an*, 3/121; Aynî, *Umde*, 7/165; Rağîp el-İsfahanî, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, 766.

³ Konuyla ilgili geniş bilgi ve hadisler için bkz: Leknevî, Muhammed Abdulhayy, *İkametu'l-Hucce Ala Enne'l-İksare fi't-Taabbudi Leyse bi Bid'a*, Kahire, 1410.

"İnsanı Allah'a yaklaştırma yollarının en emini, en kestirmesi ve en makbulü, farzları eda yoludur. Fakat bunun yanında insan, gerçek mahubiyet ve kurbiyete; ancak, sınırlı ve kayıtlı olmayan nafilelerin namütenahi, engin ve sefa tüten ikliminde ulaşabilir. Hak yolcusu, her an ayrı bir nafilenin kanatları altında ve sonsuza uzanan yeni bir koridorda kendini bulur, yeni bir mazhariyete ulaştığını hisseder; derken farzları edaya daha iştahlı ve nafilelere karşı da daha iştiyaklı hale gelir. Bu nokta ve mânâya uyanan her ruh, Allah tarafından sevildiğini de duyar ve kutsî hadiste de ifade buyurulduğu gibi, artık onun iştimesi, görmesi, tutması, yürümesi, doğrudan doğruya "Meşiet-i Hassa" dairesinde cereyan etmeye başlar. İşte bir bakıma "marifetullah" da budur. O bilmenin bilinenle bütünleşip onun tabiatı haline gelmesi ve (bilinen her halinin bilinene) tercüman olması mertebesidir. Marifeti, vicdanî bilginin zuhur ve inkişafı şeklinde tarif edenler de olmuştur ki, bu zuhur ve inkişaf aynı zamanda insanın kendine has değerlerle zuhur ve inkişafı sayılır. "Nefsini bilen Rabbini bilir" sözünün bir mahmili de bu olsa gerektir." F. Gülen, *Fasıldan Fasıla*, 2/25; Tasavvuf ehli buna, kurb-u nevaflı adını verir. Bak. İbn Arabî, *Tedbirat-i İlahiyye*, 143.

⁴ Bu konuda, İ. Canan'ın, *Hadis Ansiklopedisi* adlı eserinden genişçe yararlanılmıştır; 13/53-96.

1. Hadis-i şerifte, Allah'a en sevimli olan ve O'na en çok yaklaştıran ibadetlerin farz ibadetler olduğu açıkça ifade edilmektedir. Bunlara ek olarak, yani bunları yerine getirdikten sonra, Allah'a daha çok yaklaşmak isteyen kişi nafîle ibadetler yapmalıdır. Buradan nafîlenin hiçbir zaman farzlardan daha önemli olamayacağı, farzların önüne geçemeyeceği, ondan daha çok sevap kazandıramayacağı, dolayısıyla tek başına Allah'a daha çok yaklaştıramayacağı anlaşılmaktadır. Zira nafîleye bu adın verilmesi, farzlarla yapılan; ama farz olmayan, ek bir ibadet olmasındandır. Öyle ise farz eda edilmedikçe, (yerine getirilmedikçe) nafîle hâsıl olmaz. Kim farzı eda eder, ona nafîleyi ekler ve buna devam ederse, işte o zaman Allah'a daha çok yaklaşır. Aslında nafîleler; farzların, farkında olunmadan meydana gelen eksikliklerini tamamlamak ve hesap gününde -farzlar günahları karşılamaya yetmezse- onların eksikliğini gidermek için yapılmaktadır. Nitekim, yine kutsî bir hadiste şu ifadeler bulunmaktadır: *“Kıyamet günü, kişi amelleri arasında önce namazın hesabını verecek. Bu hesap güzel olursa kurtuluşa erdi, demektir. Bu hesap bozuk olursa, hüsrana düştü demektir. Eğer farzında eksiklik çıkarsa Rab Teâla Hazretleri: ‘Bakın, kulumun (defterinde yazılmış) nafîlesi var mı?’ buyurur. Böylece, farzın eksikleri nafîle (namazları) ile tamamlanır. Sonra, bu tarzda olmak üzere diğer amelleri hesaptan geçirilir.*⁵ Bu hadis-i şeriften, nafîlelerin sadece Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) tasarrufu ile olmadığı; 'gayr-i metlû vahiy' denilen bir çeşit *ilahî tavsiye* ile de olduğu anlaşılmaktadır. Bütün bunlara şu husu-

⁵ Tirmizî, *Salat* 305; Nesâî, *Salat*, 9.

su da eklemek gerekir: Farzlarla yakınlık, insanın makam-ı mahbûbiyete ulaşmasının ve Hakk'ın sevip hoşnut olduğu kimseler arasında bulunmasının bir derecesi; nâfilelerle yakınlık ise, onun hareket ve davranışlarının Zât-ı Hakk'a izâfe edilmesi makamıdır.

Farzları yerine getirmenin yanı sıra, haramlardan da kaçınılmalıdır ki, Allah'a tam bir yakınlık gerçekleşsin. Aslında bu iki durum birbirinin tamamlayıcısıdır. İkinci adım olan nâfilelerle yakınlığın sağlanması için ise, nâfilenin zıddı sayılabilecek ve değişik dereceleri olan mekruh fiil ve durumlardan kaçınmak gerekir. Buna İslâmî ve özellikle tasavvufî istılahta *vera'* denir. Öyle ise, nasıl ki farzlara ek olarak, kişiyi Allah'a daha çok yaklaştıran nâfileler varsa, haramlara ek olarak da kişiyi Allah'tan uzaklaştıran mekruhlara vs. vardır.

2. Hadiste geçen, Allah Teala'nın, kulun kulağı, gözü, eli ve ayağı olması konusunda şu açıklamalar yapılmıştır:

a. Benim emrimi tercihte, ben onun gözü, kulağı... olurum. O bana itaati sever, bana hizmeti tercih eder, tıpkı bu organlarını sevdiği gibi...

b. O kulum her şeyi ile benimle meşguldür. Beni razı etmeyecek şeye kulak vermez, gözü ile de sadece emrettiğim şeye bakar.

c. Ben ona, düşmanına karşı yardımda tıpkı gözü, kulağı, eli ve ayağı gibi olurum.

d. Ben, onun işittiği kulağın koruyucusu olurum da dinlenmesi helal olmayan şeyi dinlemez; gözünü ve diğer organlarını da öyle korurum.

3. Hadis-i şerifte geçen yakınlık (kurb) konusunda da şu açıklamayı vermek isteriz:

Kelime olarak yakınlık anlamına gelen kurb, bir terim (ıstılah) olarak şu anlamlarda kullanılmıştır:

a. Allah'ın ibadet ve taatına yakın olmak, yani onları terk etmemek,

b. Hakk'ın yardımına yakın olmak ve ona mazhar olmak,

c. Kul ile Rabb'i arasında araçların ve aracılardan olmaları,

d. Kulun Allah ile arasındaki ezeli ahde vefa göstermesi, kalubelada verdiği sözde durması...

Aslında Allah'ın kuldan uzak olması düşünülemez. Nitekim O şöyle buyuruyor: “Kullarım, beni senden sorarlarsa bilsinler ki, Ben pek yakınlımdır. Bana dua edenlerin duasına icabet ederim.” (Bakara, 2/186). “Biz ona (insana) şahdamarından daha yakınız.” (Kaf, 50/16). Elbette, bu yakınlık fizikî bir yakınlık değildir; çünkü O mekândan münezzehtir. O kuluna sevgisiyle, inayetiyle, rızasıyla, lütfuyla ve ihsanıyla yakındır. Kulun O'na yaklaşması, yaklaşma gayreti göstermesi gerekir. Yani yakınlığın önce kalpte oluşması şarttır. Nitekim Cüneyd-i Bağdadî şöyle diyor: “Allah, kullarının kalbini kendisine ne kadar yakın görürse, o nisbette onların kalbine yaklaşır. Sen kalbine neyin yaklaştığına dikkat et.”⁶ Kalbî yakınlığın ardından da ibadet ve özellikle nafîle ibadetle yakınlık gelir. Efendimiz bu noktaya işaretle, kulun

⁶ Suhreverdi, *Avarifu'l-Maarif*, (Hzr: S. Uludağ), 638.

Allah'a en yakın olduğu anın secde anı olduğunu belirtir.⁷

Aslında hadis-i şerifte geçen 'veli' kelimesinin anlamı da yakınlıktır. Allah'ın velisi, O'na yakın olan kişidir. Farzlarla yaklaşmış, nafilelerle daha da yakınlaşmış ve Allah'ın velisi, dostu, yakını makamını ihraz etmiştir. Ona yapılan düşmanlık da yakınlığın zıddı demektir ki, o da uzaklıktır (bu'd). Allah'ın dostuna yapılan düşmanlık Allah'a düşmanlık ve Allah'a savaş ilan etmek demektir. Bu durum, kişiyi Allah'tan uzaklaştırır, gazap ve nefretini üzerine çeker, yardımından mahrum bırakır; gözü, kulağı, eli ve ayağı istikamet bulamaz, malayani işlerle uğraşır, mekruhlardan başlayarak haramları işlemeye kadar gider ve eğer dönmesini bilmezse, küfre girmesine bile engel olunamaz; böylece Allah'tan uzaklaştıkça uzaklaşır.⁸

Kulu Allah'a yaklaştıracak çok sayıda nafîle ibadet veya taatten söz etmek mümkündür. Hatta, yeme içme gibi sıradan işlerimiz bile, niyetimize göre, bir nevi ibadete dönüşür ve birer yakınlık vesilesi olabilirler. Ancak, biz bu çalışmamızın birinci bölümünde Kur'ân okuma, oruç, zikir-vird ve salâvat getirme, tesbihât, dua, sadaka ve genel olarak nafi- le namaz; ikinci bölümünde ise, detaylı olarak gece namazı üzerinde durmak istiyoruz.

Hikmet YÜCEOĞLU

VAN/2005

⁷ Tirmizî, *Daavat*, 3579, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/112, 114, 385; Hâkim, *Müstedrek*, 1/309.

⁸ Kurb ve bu'd kavramları için bkz: S. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 297; Serrac, *İslâm Tasavvufu (el-Luma')* (Trc. H. K. Yılmaz), 54; Suhreverdi, *Avarifu'l-Maarif*, (Hzr: S. Uludağ), 638; M. F. Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1/Nil Yayınlan, 196.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN OKUMA,
NAMAZ, TESBİHAT, ORUÇ VE
SADAKA

*Kur'ân, ilahi hitaba muhatap olabilecek kabiliyette yaratılmış olan ve ahsen-i takvim (en güzel yaratılış) sırrına mazhar kılınan insana indirilmiş bir kelâm-ı ezelidir.*⁹

Kur'ân sayesinde insan, Allah'a muhatap olma gibi, mevkilerin en yükseğine yükselmiştir. Böyle bir mevki-de bulunduğu şuurunda olan bir insan, kendi dilindeki Kur'ân'da Rabbini dinler, Rabbiyle konuşur ve Rabbiyle konuştuğuna yemin etse, yemininde yalancı sayılmaz.¹⁰

⁹ M. F. Gülen, *Fatiha Üzerine Mülâhazalar*, s. 58

¹⁰ M. F. Gülen, *Ölçü ve Yoldaki Işıklar*, s. 33

KUR'ÂN OKUMA

Cenab-ı Hakk'ın kelamı olan Kur'ân'ı okumak, üstün fazilete sahip bir *ibadettir*. Eğer Kur'ân-ı Kerim'i okuyan bir insan, bütünüyle kendisini O'na verir ve sağlam bir konsantrasyona girebilirse, o, enbiyâ-ı izâmla sohbet ediyor; hatta mâverâ-ı tabiatın sesini dinliyor gibi olur.¹¹ Hatta *İbnu'l-Cezerî* (833/1429) selef âlimlerinin Kur'ân okumayı (nafile) ibadetler içerisinde birinci sıraya koyduklarını ifade eder.¹² Nitekim, âyetlerde mü'minlerin üstün ve kârlı olanlarının özelliklerinin arasında, Kur'ân okumaları, başlarda sayılarak şöyle denilmektedir:

“Allah'ın kitabını okuyanlar, namaz kılanlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz rızıktan (Allah için) gizli ve açık sarf edenler, asla zarara uğramayacak bir ticaret umarlar.”

(Fâtır, 35/29)

(Fethullah Gülen, bu konuda şöyle demektedir:) “On-

¹¹ M. Fethullah Gülen, *Prizma*, 4/151, Nil Yayınları, İstanbul.

¹² İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/3.

ların Kur'ân sayesinde, enbiyâ-i izâmla sohbet ettiklerini, sahabe-i kirâmın meclisine girip oturduklarını, his ve şuur dünyalarında on dört asır önceye gittiklerini düşünür ve hallerine imrenirim.” Buna farklı bir zâviyeden Üstad Bediüzzaman da işâret eder. Evet bazen insan, Cibrîl-i Emîn'in soluklarını kulağının dibinde duyabilir. Bazen de “kemmiyetsiz-keyfiyetsiz” Mütakellim-i Ezelî'yi dinliyor gibi olabilir.”¹³

“Ehl-i Kitap içinde, gece saatlerinde ayakta durup Allah'ın âyetlerini okuyarak secdeye kapanan bir topluluk da vardır.” (Â-i İmran, 3/113)

Kur'ân okumanın fazileti, sözlü sünnette de dile getirilmiş ve fiili sünnetle bu fazilet vurgulanmıştır. Bir kaç örnek verelim:

* *“Ümmetimin en faziletli ibadeti Kur'ân okumaktır.”*¹⁴

* Bir adam,

– “Ya Resûlallah! Allah'ın en çok sevdiği amel hangisidir?” diye sordu. Hz. Peygamber, ‘Konup göçendir’ cevabını verdi. Adam, ‘Konup göçen kimdir?’ diye sorunca, ‘Kur'ân'ı başından sonuna kadar okuyan, bitirince de tekrar başlıyandır.’ cevabını aldı.¹⁵

* *“Allah evlerinden bir evde, Allah'ın kitabını okumak ve aralarında müzakere etmek için toplanan kimselerin üzerine sekine iner, onları rahmet kuşatır melekler etraflarını sarar ve Allah onları kendi katında bulunanlara överek anlatır.”*¹⁶

¹³ M. Fethullah Gülen, *Prizma*, 4/151, Nil Yayınları, İstanbul.

¹⁴ Münâvî, *Feyzu'l-Kadir*, 2/44.

¹⁵ Tirmizî, *Kur'ân*, 11; Darimî, *Fedailu'l-Kur'ân*, 23.

¹⁶ Ebû Dâvûd, *Vitir*, 14; Tirmizî, *Kur'ân*, 10; İbn Mâce, *Mukaddime*, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/252, 447.

* “Üç zümre vardır ki, onları kıyametin dehşeti korkutmaz, onlar için hesap zorluğu yoktur, diğerlerinin hesabı bitinceye kadar onlar misk tepecikleri üzerindedirler. Bunlardan birisi, Allah'ın rızasını kazanmak için Kur'ân okuyan kimsedir.”¹⁷

Ayrıca Hz. Peygamber, Kur'ân okuyan mü'mini hem kokusu hem de tadı güzel olan turunca¹⁸ benzeterek onların melekle beraber olacağını belirtir.¹⁹

Konuyla ilgili diğer bazı hadislerde ise şu noktalar vurgulanmaktadır: “Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı Kerim'i öğrenen ve öğretenidir.”²⁰, “Kur'ân-ı Kerim'den tek harf okuyana bile bir sevap vardır. Her hasene on misliyle kayda geçer. Elif-Lâm-Mim bir harftir demiyorum. Aksine elif bir harf, lâm bir harf ve mim de bir harftir.”²¹ “Allah, gecelerin Kur'ân okuyan bir kula kulak verdiği kadar hiçbir şeye kulak verip dinlemez. Allah'ın rahmeti, kul namazda olduğu müddetçe kulun başı üstüne saçılır.”²² “Kim Kur'ân'ı okur ve onunla amel ederse, kıyamet günü babasına bir taç giydirilir. Bu tacın ışığı, güneş dünyadaki herhangi bir evde bulunduğu takdirde onun vereceği ışıktan daha güzeldir. Öyleyse, Kur'ân'la bizzat amel edenin ışığı nasıl olacak, düşünabiliyor musunuz?”²³ “Kim Kur'ân'ı okur, ezberler, helâl kıldığı şeyi helâl kabul eder, haram

¹⁷ Taberanî'den naklen Münzirî, *Terğib*, 1/311.

¹⁸ Buhârî, *Et'ime*, 30, *Fedailu'l-Kur'ân*, 17, 36; Müslim, *Müsâfirîn*, 243; İbn Mâce, *Mukaddime*, 16 Tirmizî, *Edep*, 79.

¹⁹ Buhârî, *Fedailu'l-Kur'ân*, 17.

²⁰ Buhârî, *Fedailu'l-Kur'ân*, 21.

²¹ Tirmizî, *Sevâbu'l-Kur'ân*, 16.

²² Tirmizî, *Sevâbu'l-Kur'ân*, 17.

²³ Ebû Dâvûd, *Salat*, 349.

kıldığı şeyi de haram kabul ederse Allah, o kimseyi cennete koyar. Ayrıca hepsine cehennem şart olmuş bulunan ailesinden on kişiye şefaathçi kılınır.”²⁴, “Kur’ân’da mahir olan (hıfzını ve okuyuşunu güzel yapan), Sefere denilen kerim ve itaatkâr meleklerle beraber olacaktır. Kur’ân’ı kekeleyerek ve zorlukla okuyana gelince, ona iki sevap vardır.”²⁵

Uhud şehitleri defnedilirken ve daha sonra imam olmaya ehil kişi tespit edilirken, çok Kur’ân ayeti bilmenin bir ölçü olarak kullanılması, Kur’ân’ı bilmeye ve okumaya ayrı bir önem katmaktadır.

Kur’ân’dan ezberlenen kısımların unutulmasının büyük günah sayılması da Müslümanları, sürekli Kur’ân okumaya yönelten noktalardan birisidir. Hz. Peygamber şöyle buyuyor: “Bir kimsenin şu âyetleri unuttum demesi ne kötü şeydir! O ona unutturulmuştur. Kur’ân’ı hatırınızda tutmaya çalışın. Doğrusu o, hayvanın ipini koparıp kaçması gibi, kişinin zihninden silinip gider.”²⁶

Âyet ve hadis diliyle, bu kadar hassasiyetle üzerinde durulan Kur’ân tilâveti, tarih boyunca Müslümanlar tarafından, pratikte de gereğine uygun yerine getirilmiş ve daha çok geceleri okunduğu görülmüştür. Gecenin tercih edilmesi Cenab-ı Hakk’ın, “Geceleyin Onunla (Kur’ân’la) teheccüd kılmak için kalk.” (İsra, 17/79) fermanına dayanıyor olmalıdır. Bu âyeti **Nahcivanî** (920/1514) şöyle açıklar: “Gecenin derinliklerinde, kalbin, bütün meşgale ve eğlen-

²⁴ Tirmizî, *Sevâbu’l-Kur’ân*, 13.

²⁵ Buhârî, *Tevhid*, 52; Müslim, *Müsâfirîn*, 244.

²⁶ Müslim, *Müsâfirîn*, 228, 229.

celerinden uzak kaldığı anlarda, kişinin okuduğu Kur'ân, nefse ağır ve vücuda yorucu gelse bile, daha etkili olur ve kalbe yerleşir.”²⁷

Meşhur müfessir *Hazin* (725/1324) ise, “*Gecenin yarısında kalk (namaz kıl), yahut bundan biraz eksilt. Veya bunu artır ve ağır ağır Kur'ân oku.*” (Müzemmil, 73/3-4) âyetinin tefsirinde şöyle der: “Allah, gece namazını emredince peşinde Kur'ân okumayı zikretmiştir. Efendimize, okuyacağı Kur'ân'ı yavaş yavaş okumasını emretmiştir ki, kalbi tam bir huzura kavuşsun, âyetlerin mânâlarını düşünsün, istiğfar âyetlerini okuduğunda istiğfarda bulunsun, vaad ve vaîd âyetlerini okuduğunda korku ve ümit meydana gelsin, kıssa ve darb-ı meselleri okuduğunda ibretler alsın, böylece kalbi Allah'ın marifetiyle nurlansın.”²⁸

Hz. Peygamber de gece Kur'ân okumaya teşvik ederek, “*Kur'ân öğrenin ve okuyun. Çünkü Kur'ân öğrenip okuyan ve gecesini onunla ihya eden kimse, misk dolu ve kokusu her tarafa yayılan kap gibidir.*”²⁹ der. Abdulah b. Ömer'in rivâyet ettiği hadiste Kur'ân öğrenip gece gündüz okuyana da hased edilebileceğini belirtirken, diğer bir hadiste, “*Kim gece on âyet okursa gafillerden sayılmaz. Yüz âyet okuyan kânitînden, bin âyet okuyan ise mukantarînden sayılır.*”³⁰ der. “*Kıyamet günü Kur'ân, 'Ya Rabbi! Ben bu şahsı, beni okuduğu için gece uykusuz bıraktım, izin ver ona şefa-*

²⁷ Nahcivânî, *Fevatih*, 2/455.

²⁸ *Hazin, Lûbabu't-Te'vil*, 4/165.

²⁹ Tirmizî, *Edep*, 79.

³⁰ Ebû Dâvûd, 2/57 (1397); Darimî, *Fedailu'l-Kur'ân*, 30, 31; Bağavî, *Maalimu't-Tenzil*, 4/411.

at edeyim.’ diyecektir.”³¹ şeklindeki hadis de, gece Kur’ân okumayı teşvik eden beyanlardandır.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), gece teheccüd namazında okuduklarının yanı sıra, her gece İsrâ ve Zümer sûrelerini de okur ve bunu bir hizip olarak sürdürürdü.³² Hz. Aîşe, Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) Allah tarafından her gece uyandırıldığını ve seher vakti gelmeden mutlaka hizbini bitirdiğini aktarmaktadır.³³ Evs b. Huzeyfe’nin bildirdiğine göre, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), Medine’ye gelen bir heyete her gece yatsıdan sonra sohbet ederdi. Fakat bir gece gecikti. Nedeni sorulunca, “*Bugün Kur’ân’dan okuma itiyadında olduğum hizbimi okumamıştım. Onu bitirmeden gelmek istemedim.*” buyurmuştu. Ravi Evs b. Huzeyfe diyor ki, sabah olunca ashaba, “*Siz Kur’ân’ı kaç hizbe bölersiniz.*” diye sordum. Onlar, “Üç, beş, yedi, dokuz, on bir, on üç ve hizbü’l-müfassal olarak bölüyoruz.” dediler.³⁴

Gece uyuyakaldığı için hizbini okuyamayan kişinin, hizbini sabah ile öğle namazları arasında okuması duru-

³¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/174.

³² Buhârî, *Tefsiru Sûre*, 17, 1, *Fedailu’l-Kur’ân*, 6. bk. Elmalılı, *Hak Dini*, 5/3216.

³³ Ebû Dâvûd, *Tatavvu*, 22.

³⁴ Ebû Dâvûd, *Ramazan*, 9; İbn Mâce, *İkâme*, 178; İbn Kesir, *el-Bidaye*, 5/32. “Bu tak-sime göre sûreler şu şekilde sıralanmıştır: Üç: Bakara, Al-i İmran, Nisa; Beş: Maide, En’am, A’raf, Enfal, Tevbe; Yedi: Yunus, Hûd, Yûsuf, Ra’d, İbrahim, Hicr, Nahl; Dokuz: İsrâ’dan Furkan’a kadar; Onbir: Şu’ara’dan Yaşin’e kadar; Onüç: Saffat’tan Hucûrat’a kadar; *Hizbu’l-Müfassal*: Kaf’tan sona kadar.” İbn Kesir, *Tefsir*, 4/220. Buna göre, sa-habe 7 günde Kura’n’ı bitirmiş oluyordu. Nitekim Hz. Osman, Kur’ân okumaya, cuma gecesi başlar. Bakara’dan Maide’ye kadar okurdu. Cumartesi, En’am’dan Hûd sûresine kadar; pazar gecesi, Taha’dan Kasas’a kadar; salı gecesi, Ankebût’tan Sad’a kadar; çarşamba gecesi, Zümer’dan Rahman’a kadar okur ve perşembe gecesi hatmini tamamlardı. İbn Mes’ud’un ayrı bir tertibi vardı. Gazali, *İhya*, 1/244.

munda aynı sevabı alacağını ifade eden hadisten, gece bir miktar Kur'ân okumanın Müslüman'ın vazgeçilmez görevi olduğu anlamını çıkarmak mümkündür.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), teheccüd namazında bazen sayfalarca Kur'ân okurdu. Hz. Huzeyfe, Efendimizle namaz kıldığını ve O'nun Bakara sûresinden başlayarak Nisa sûresinin sonuna kadar yaklaşık 105 sayfayı, bir rekâta okuduğunu belirtmektedir. İbn Abbas ise, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) gece ibadetini öğrenmek için onlarda misafir kaldığında, her rekâta yaklaşık Müzzemmil süresi kadar (20 âyet) bir miktar okuduğunu söylemektedir.

Bu iki örnek bize teheccüd namazında, gücümüz nisbetinde az veya çok Kur'ân okuyabileceğimizi göstermektedir. Hz. Osman'ın (radiyallahu anh) bazen gece boyunca kıldığı iki rekât namazda bütün Kur'ân'ı hatmetmesi, böyle bir uygulamanın verdiği cevazın eseri olmalıdır.³⁵ Ruhu'l-Beyan sahibi, Hz. Osman'ın yanı sıra; Temim-i Darî (40/660), Said b. Cübeyr (95/713) ve İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin de bir rekâta Kur'ân'ı baştan sona okuduklarını söyler.³⁶

Urve b. Zübeyr (94/712), gündüzleri Mushaf'a bakarak onun dörtte birini okur, geceleri bir o kadar da teheccüdde okurdu. Sadece bir kaşınıtı neticesinde ayağı kesildiği gece okuyamadı; onu da bir sonraki gece kaza etti.³⁷ Mansur b. Mu'temir (132/749) gecesini üçe böler, bir kısmında Kur'ân okur, bir kısmında ağlar, bir kısmında da dua ederdi.³⁸

³⁵ Taberî, *er-Riyadu'n-Nedire*, 2/42.

³⁶ Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, 10/206.

³⁷ Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/178.

³⁸ İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, II,115.

İmam Evzaî (157/774): “Kim geceleri uzun boylu Kur’ân okursa, mahşer günü hesap için az bekler.” derken bu söz ve tatbikatlara dayanmış olmalıdır.³⁹

Bu arada, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) dâhil bazı şahsiyetlerin kendilerine açılan engin mânâ kapılarından girerek, bir âyetin fezasına daldıklarından veya o anda çok etkilendiklerinden sabaha dek bu âyeti tekrar ettikleri gözlenmiştir.

Örneğin, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), “Eğer onlara azap edersen, onlar Senin kullarıdır (dilediğini yaparsın), eğer onları bağışlarsan, şüphesiz Sen daima üstünsün, hikmet sahibisin.” (Mâide, 5/118)⁴⁰

Malik b. Enes, “Sonra o gün (size verilen) nimetten sorulacaksınız.” (Tekâsür, 102/7-8)⁴¹

Malik b. Dinar ve Temimu’d-Darî, “Yoksa kötülükleri işleyen kimseler, kendilerini, inanıp iyi işleyenler gibi yapacağımızı mı sandılar? Yaşamaları ve ölümleri onlarla bir olacak öyle mi? Ne kötü hüküm veriyorlar!” (Câsiye, 45/21), “(Orada onların) yüzlerini ateş yalar. Öyle ki, (ateş dudaklarını, yüz adalelerini yaktığından) dişleri açıkta kalır.” (Mü’minûn, 23/104)⁴²

Mervan b. Riyap el-Esedî, “Onların, ateşin başında durdurulmuş iken, ‘Ah ne olurdu keşke biz, (dünyaya) geri çevrilseydik de Rabb’imizin âyetlerini yalanlamasaydık, inananlardan olsaydık!’ dediklerini bir görsen.” (En’am, 6/27)

³⁹ a.g.e., 4/257.

⁴⁰ İbn Mâce, İkâmetu’s Sala, 179.

⁴¹ İbn Hurrat, es-Salat ve’t-Teheccüd, 278.

⁴² Gazalî, İhya, 1/315; İbn Mübarek, Zühd, 31.

Said b. Cubeyr, “Ey suçlular, bugün şöyle ayrılın (bakayım).” (Yâsîn, 36/59)⁴³

Süleyman et-Teymî, “Boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu halde sürüklenecekler; kaynar suda, sonra ateşte yakılacaklar.” (Mü'min, 40/71-72)⁴⁴

Hasan-ı Basrî, “Eğer Allah'ın nimetlerini saymak isterseniz sayamazsınız. (Buna rağmen) yine de insan çok haksızlık edendir, çok nankördür.” (İbrahim, 14/34)⁴⁵

Münife bt. Ebi Tarık, “Size Allah'ın âyetleri okunmakta ve O'nun Elçisi de aranızda iken nasıl inkâr ediyorsunuz? Kim Allah'a sarılırsa muhakkak ki o, doğru yola iletilmiştir.” (Âl-i İmran, 3/101)⁴⁶

İmam-ı Azam, “(Asıl azap ile), o (söz verilen) saatte karşılaşacaklardır. O saat cidden çok feci ve acıdır.” (Kamer, 54/46)⁴⁷ âyetini, bazen namazın içinde, bazen dışında ve çoğu zaman gözyaşı eşliğinde, sabaha kadar tekrar etmişlerdir.

Gece, Kur'ân okuyuşun sesli mi sessiz mi yapılması gerektiği meselesine de değinip konuyu bitirmek istiyoruz.

Bir gece, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer'e uğramış; Hz. Ebubekir'in çok sessiz, Hz. Ömer'in ise sesli Kur'ân okuduklarını görmüş ve sabah onlarla karşılaştığında, ilkinde sesini biraz yükseltmesini, ikincisine de biraz alçaltmasını emretmişti.

⁴³ İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, 3/50.

⁴⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, 4/272.

⁴⁵ İbn Harrat, *es-Salat ve't-Teheccüd*, 278.

⁴⁶ İbnu'l-Cevzî, *Sıfetu's-Safve*, 4/74.

⁴⁷ Zehebî, *Menakıb-ı İmam Ebi Hanife*, 23.

Ebû Dâvûd'un meşhur şerhlerinden olan *Bezlu'l-Mechud*'da konu, tasavvufi bir edayla şöyle izah edilmektedir: “Hz. Ebubekir’e şühûd ve cemal hali galip olduğundan ‘Duyurmak istediğim (Allah) duyuyor.’; Hz. Ömer’e celâl ve heybet hali galip olduğundan, ‘Uykusu derinleşmemiş olanları uyandırıyor ve gaflet getiren vesvesesiyle birlikte şeytanı kovuyorum” cevabını verdi. Hz. Ebubekir’in hali *cem*’, Hz. Ömer’in hali ise *fark* idi. Ama en mükemmel hal, Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) hali olan *cem’u’l-cem*’dir.⁴⁸ Hâzık bir ruh ve kalp doktoru, yüce mertebelere ulaştırıcı şefkat ve merhamet timsali olan Efendimiz, Hz. Ebubekir’e biraz sesini yükseltmesini emretmiştir ki, böylece, hem etrafta duyanlar yararlanmış olur hem de ona galip olan ve masivayı yakıp yok eden tevhid halinden *cem*’ ve şühûd haline geçmiş olur. Böylece vahdet eşyanın kesretini örtmemiş, yaratıklar da yaratana perde olmamış olur. Bu, Efendimiz’in, ulaştırmakla görevli olduğu evliyayı izamin mertebesidir.

Hz. Ömer’e de biraz sesini azaltmasını emretmiştir ki, böylece namaz kılıp Kur’ân okuyan diğer kimselerin dik-kati dağılmamış; özürlerinden ötürü uyuyanlar da rahatsız edilmemiş olur. Ayrıca Hz. Peygamber bu ifadesiyle, Hz. Ömer’e biraz sessiz okuyarak, erbabı nazarında ibadetin tadı, itaatın özü olan *münacattan* mahrum kalmamasını da emretmiş ve mizacını tadil etmiş oluyordu.”⁴⁹

Yine bir gece Hz. Peygamber, validemiz Hz. Aişe ile

⁴⁸ Şuhud, amel, celâl, heybet, cem, fark, cem'ul-cem gibi terimlerin mânaları için bkz. M. Fethullah Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1-3, Nil Yayınları

⁴⁹ Seharenfurî, *Bezlu'l-Mechûd*, 7/89.

birlikte, Ebû Musa el-Eşarî'nin kapısından geçerken, o güzel sesiyle Kur'ân okuduğunu duymuş ve bekleyip bir süre dinlemişlerdi. Sabahleyin durumu anlatınca, Ebû Musa el-Eşarî de, "Ya Resûlallah, eğer beni dinlediğinizin farkına varsaydım, daha güzel okumaya gayret ederdim" demişti.⁵⁰

Hudeyf b. el-Haris, Hz. Aişe'ye, Efendimizin gece nasıl Kur'ân okuduğunu sorup, "Bazen sesli bazen de sessiz" cevabını alınca sevincini, "Bu konuda genişlik yaratan Allah'a hamd olsun." şeklinde dile getirmişti.⁵¹

Deylemi'nin *Firdevs*'inde nakledilen bir hadiste ise, "Gece namaza kalktığın zaman sesini biraz yükselt ki, şeytanları kovasın, komşuları uyandırasın ve Rahman olan Allah'ı razı edesin." denilmektedir.⁵²

Bunlardan şu neticeye varılmıştır: Hem sesli hem sessiz okumaya teşvik eden rivayetler bulunmaktadır. Öyle ise, gösterişten korkan sessiz okusun. Böyle bir endişesi olmayan, başkasını rahatsız etmemek şartıyla, sesli de okuyabilir. Sesli okumanın; dinlemek, öğrenmek, haz duymak yoluyla başkasına da faydası olmaktadır. Ayrıca okuyanın uykusunu dağıtarak uyanık tutar ve dikkatini toplamasına yardımcı olur. Bu arada duyanları kalkmaya teşvik eder.

⁵⁰ Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/258.

⁵¹ Tirmizî, *Salat*, 330; İbn Mâce, *İkâme*, 179.

⁵² Hindî, *Muntahabu Kenzi'l-Ummal*, 2/305

NAMAZ

Namaz müminin miracı, mirac yolunda ışığı, burağı... Yollardaki inanmış gönüllerin sefinesi, peyki-uçağı... Kurbet ve vuslat yolcusunun ötelere en yakın karargâhı, en son otağı, gaye ile hemhudut en büyük vesilelerden biridir.

Namaz sadece insanların değil; melekler de dâhil, canlı cansız bütün varlıkların ibadetidir. Durum böyle olmakla beraber, sadece insan, onun bütün rükünlerini tam bir şekilde yerine getirmektedir. Diğer varlıkla, namazın bir veya birkaç rüknü ile mükelleftirler. Nitekim bunun için, meleklerden bir kısmının kıyamda oldukları, bir kısmının da rükûda oldukları vs. rivayet edilmektedir. Bu durum sadece insanın iradeli bir şekilde Allah'a karşı tam bir kulluk sergileyebileceğini ve belki de bu nedenle insanın diğer varlıklardan üstün olduğunu göstermektedir.

Namaz konusuna hem Kur'ân'da hem de sünnette geniş yer verildiği gibi, konuyla ilgili ciltler dolusu kitap yazılmış ve onun dindeki yeri vurgulanmıştır. Böyle olması

da gerekmektedir, çünkü namaz dinin direğidir. Aşağıdaki satırlarda konuyla ilgili kısa bazı satır başlarını vermek istiyoruz. Daha çok bilgi ve açıklamalar için ilgili eserlere müracaat etmek gerekir.

Namaz, dinin direğidir ve sefine-i dini namaz yürütür. O, olmayınca, dinin uzun süre ayakta durması mümkün değildir. Namaz, nasıl bizâtihi tembih işidir; öyle de edası da, aynı şekilde bir münebbih olarak yerine getirilmelidir. İnsan, namazını kalbi ve duyguları başka bütün meşgalelerden âzâde olarak edâ etmelidir. Onun içindir ki, insanın abdest için sıkıştığı bir durumda namaza durması makbul sayılmamıştır. Evet, insan, kafası böyle şeylerle meşgulken namaza durmamalıdır. Çünkü o anda insanın kafası, iki şeyle meşgul olur. Ve bu gibi durumlarda ise, ekseriyetle çok önemli hususlar kaçırılmış olur. Ayrıca, böyle bir vaziyette namaza durularak, namaza da hakaret edilmiş olur. Zira o, hemen geçiştiriliverecek kadar basit bir iş değildir. O, hemen aradan çıkarılıversin diye değil; arayı aydınlatsın diye vardır.⁵³

Namaz, imandan sonra gelen en büyük hakikattir. Allah pek çok yerde, imandan hemen sonra namazdan bahseder. Mü'minleri tarif ederken hep, "iman eden ve salih amel işleyen" şeklinde tarif eder. Salih amelin başı ise, namazdır. Pek çok yerde de, imandan sonra direk namazı getirir. Daha Bakara Sûresi'nin başında 'gayba iman edenler ve namazı dosdoğru kılanlar' şeklinde, mü'minleri tarif eden bir âyet bulunmaktadır.

Namaz, mü'minin miracıdır. Miraç yolunda ışığı,

⁵³ Yeni Ümit, M. Fethullah Gülen, sayı: 14, Ekim 1991

burağı... Yollardaki inanmış gönüllerin sefinesi, peyki, uçağı... Kurbet ve vuslat yolcusunun ötelere en yakın karargâhı, en son otağı, gaye ile hemhudut en büyük vesilelerden biridir.⁵⁴ Namazın muhtevası, insanların çok engin düşünmelerine vesile olacak kadar geniştir. Namaz kılmak, derinlemesine bir aşk u şevk içinde Allah'ın huzurunda bulunmanın şuurunda olmaktan, onu Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) arkasındaki cemaatten bir fert olarak kıldığını hissetmeye kadar; doğrudan doğruya kendisini meleklerin safları arasında görmekten, bir hamlede bizzat ufkumuzu açan, Arş'in örtüsüne alınını koyuyor gibi onu eda etmeye kadar geniş bir yelpazede namazı duyma şekilleri vardır. İnsanın buna muvaffak olmasının birinci şartı, namazı tıpkı bir Miraç veya Miraç'ın gölgesi gibi bilmesidir. Zira o, sadece yatıp kalkmaktan ibaret bir hareketler topluluğu değildir. Namazdaki secde, kulun Allah'a en yakın olduğu andır.

Namaz kılmak; bir tesbih, bir ta'zim ve bir şükürdür. Namaza duran kimse, kendi kusurunu, günahını, küçüklüğünü; Allah'ın ise kusurdan, aczden uzak olduğunu ve O'nun büyüklüğünü hatırlayarak 'sübhaneallah' ve 'Allahu ekber' der. Allah'ın sonsuz nimetine karşı sonsuz şükür gerekir. Fakat bu şükür mümkün değildir. Ancak, insan niyetiyle ve niyetini mümkün olduğunca amele dökerek bu şükürüne yerine getirebilir. Bu da sağlam bir kulluk ve devam eden ibadetle olur. Kulluğun en bariz özelliği ve ibadetlerin özü ise namazdır. Namazda 'elhamdülillah' kelimesi bu şükürün dil ile ifadesidir.

⁵⁴ M. F. Gülen, *Yeşeren Düşünceler*, s. 74, Nil Yayınları, İst.

Namaz kılmak hem çok kolay hem de çok kârlı bir ticarettir. Beş vakit namaz, yirmi dört saatin sadece bir saatini alır, fakat ebedi bir cennet hayatını insana müjdeler.

Namaz, günde beş defa Allah'a hesap vermenin adıdır. Bize çok değerli bir sermaye verilmiştir. Bu sermaye ömürdür. Ömrün de kendine göre bir hesabı vardır. Mü'min her an yaşadığı hayatın hesabını verme şuuruyla yaşar. Bu şuuru her zaman canlı tutan da beş vakit namazdır.

Namaz günahlara kefarettir. Evet, namaz kamil mânâda kılınırsa -birçok hadis-i şerifte de işaret buyurulduğu gibi- günahları siler; temizler. Zira namazda tevbenin şuuru haline gelmesi söz konusudur. Yani, namaz ile yapılan tevbe kasdî ve iradî olmamakla beraber, insanın namazla bütünleşmesi ve bu bütünlük içinde Rabbin huzuruna gelmesi onda tevbe adına bir şuuru mayalar. Yeter ki, namaz istenen ölçüler çerçevesinde eda edilmiş olsun.⁵⁵

Namaz, günde beş defa insanın, 'yüce Huzur'da küçüklüğünü bilmesidir. Günde beş defa Allah'ın huzurunda el pençe divan duran insan, elbette kendi küçüklüğünü hatırlayacak; neye ihtiyacı varsa, her şeye gücü yeten, her şeyi elinde bulunduran Allah'tan isteyecektir.

Namaz, günde beş defa günahlardan arınmadır. Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) buyuruyor: "Beş vakit namaz, herhangi birinizin evinin önünden akan ve günde beş defa yıkandığı; suyu bol bir nehre benzer. Allah, beş vakit namaz sayesinde, günahları yok eder."⁵⁶

⁵⁵ *Fasıldan Fasıla*, s.162

⁵⁶ Buhârî, *Mevakit*, 6; Müslim, *Mesacid*, 283; Tirmizî, 80.

*Allah'a yakınlığın ayrı bir ünvanıdır namaz. Kıyamet gününde, ak alınlı, aydın bakışlı; secde ve abdest uzuvlarındaki emarelerle öndekilerden de önde; elleri, yüzleri tertemiz, vicdanları göktekilerin iç âlemleri kadar nezih olmanın yolu namazdan geçer.*⁵⁷

Hadis-i şerifte de işaret buyurulduğu gibi- siler, temizler, yok eder. Zira namazda tevbenin şuur haline gelmesi söz konusudur. Yani, namaz ile yapılan tevbe kasdî ve iradî olmamakla beraber, insanın namazla bütünleşmesi ve bu bütünlük içinde Rabbin huzuruna gelmesi onda tevbe adına bir şuur mayalar. Yeter ki, namaz istenen ölçüler çerçevesinde eda edilmiş olsun.⁵⁸

Namaz, insanı bütün kötülöklere karşı koruyan bir siperdir. Cenab-ı Hak, şöyle buyuruyor: “Hiç şüphe yok ki namaz, insanı çirkin işlerden ve haramlardan alıkoyar.” (Ankebut, 29/45) Fakat âyette anlatılan bu namaz, gerçekten, Allah'ı görüyor gibi kılınan namaz olmalıdır.

Namaz ibadetin kalbidir. Namazın her rüknünün kendine göre bir kıymeti vardır. Ama onun en kıymetli parçası alnın yere konması halidir, secdedir. “Kulun Allah'a en yakın olduğu yer secdedir.” buyrulur. Evet, namaz secde ile taçlanır.⁵⁹

Miraca namazla çıkılır... Allah'a namazla ulaşılır, enbiyânın huzuruna namazla varılır. O halde, illâ namaz, illa namaz...⁶⁰

⁵⁷ Çağ ve Nesil, 6, s.74

⁵⁸ Fasıldan Fasıla, s.162

⁵⁹ Kırk Testi, s.62

⁶⁰ Fasıldan Fasıla-1, s.92

Asr-ı Saadet'te Namaz

Resul-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem), son anlarını yaşadığı zaman diliminde, ufûle yüz tutmuş bir güneş gibi başını Hz. Âişe'nin (radiyallahu anhâ) dizlerine koymuş ve gözlerini Mele-i Âla'ya dikmişti. Çok yorgun ve ukba televvünlüydü. Ara sıra bayılıp kendinden geçiyor... Başından bir kova su döküyorlar, yeniden kendine geliyor ve gözlerini açıyordu. Gözlerini açar açmaz da ilk sorduğu şey: “Cemaat namazı kıldı mı?” oluyordu. Evet O, namaz diye diye yaşamış ve namaz diye diye vefat etmişti.⁶¹

Hz. Ömer (radiyallahu anh). O, şehadeti esnasında sinesinden yediği hançerle koma hâlinde uzanmış yatarken, tabîi ne bir şey yiyor ne de bir şey içiyor. O'na hizmet eden sahabe: “Ya Ömer! Bir şey yemek içmek ister misin?” diye sorunca Hz. Ömer (radiyallahu anh) gözüyle, “hayır” işareti yapıyordu. Yani ağzını açacak kadar dahi dermanı yoktu. Ancak aynı sahabe, onun kulağına ağzını verip: “Ömer! Namaz vaktidir.” diye fısıldayınca, o komadaki insan birden doğruluyor ve: “Namazım.” diyordu. Çünkü O, Allah Resûlü (s.a.s)'nden böyle görmüştü. Evet o büyük insan, namazda hançerlenmiş ve namaz diye diye de vefat etmişti.⁶²

Namaz Çeşitleri

Birçok ibadette olduğu gibi, namaz da farz, vacip ve nafile şeklinde üçe ayrılır. Her gün kılınan beş vakit namaz ve cuma namazı farz namazlardır. Vitir ve bayram namazları

⁶¹ *İrşad Ekseni*, 172

⁶² *İrşad Ekseni*, 177

vacip, diğer namazlar ise nafilé namazlardır. Farz ve vacip namazlarla ilgili açıklamayı ilgili eserlere bırakarak aşağıdaki satırlarda genel olarak ve kısaca nafilé namazlardan söz etmek istiyoruz.

Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem), farz veya vacip namazlar dışında kıldığı ve kılınmasını tavsiye ettiği namazlara nafilé namaz denir. Konuyla ilgili eserlerde rastlayabileceğimiz nafilé, sünnet, tatavvu ve müstehap kelimeleri yaklaşık aynı anlamda kullanılır. Nafilé namazları dört grup halinde sıralamak mümkündür:

Farz Namazlara Bağlı Olan Nafilé Namazlar

Farz namazlara bağlı olan nafiléler kendi aralarında iki guruba ayrılırlar:

Müekked Sünnetler

Cuma dâhil beş vakit namaza bağlı olarak kılınan namazların bir bölümü müekked sünnettir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bunları bir hadis-i şerifte şöyle sıralamıştır: “*Her kim bir gün ve gecede, farz namazlar dışında on iki rekât namaz kılsa, Allah Teâlâ ona cennette bir ev bina edecektir. Bunlar şu namazlardır: Sabah namazından önce iki rekât, öğleden önce dört rekât, öğleden sonra iki rekât, akşamdan sonra iki rekât ve yatsıdan sonra iki rekât.*”⁶³

Diğer bazı hadis-i şerifler de şöyledir: “*Sizi atlar kovalasa da sabah namazının iki rekât sünnetini terk etmeyin.*”⁶⁴ “*Sabah namazının iki rekât sünneti dünyadan ve dünyada*

⁶³ Tirmizî, *Salat*, 189; Nesâî, *Kıyâmül-Leyl*, 66; İbn Mâce, *İkâme*, 100.

⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/405.

bulunan her şeyden daha hayırlıdır.”,⁶⁵ “Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) öğleden önce dört, sabah namazından önce de iki rekât namaz kılmayı terk etmezdi.”⁶⁶ “Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) cuma namazından önce dört, cuma namazından sonra dört rekât namaz kılar, rekâtlar arasını selâm ile ayırmazdı.”⁶⁷

Bu sünnetler maddeler halinde şu şekildedir:

- a. Sabah namazından önce iki rekât.
- b. Öğle namazından önce dört rekât.
- c. Öğle namazından sonra iki rekât.
- d. Akşam namazından sonra iki rekât.
- e. Yatsı namazından sonra iki rekât.

Gayri Müekked Sünnetler

İkinci ve yatsı namazlarından önce kılınan dörder rekâtlık sünnetlerdir.

Bu namazlar hakkında şu rivayetler vardır: “İkinci namazından önce dört rekât namaz kılan kimseye Allah rahmet etsin.”⁶⁸ “Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), yatsıdan önce dört rekât namaz kıları.”⁶⁹

Günün Belli Vakitlerinde Kılınan Nafile Namazlar

Terâvih Namazı

Terâvih namazı, müekked sünnet olup yirmi rekâttır.

⁶⁵ Müslim, *Müsâfirîn*, 96, 97; Tirmizî, *Salat*, 190.

⁶⁶ Nesâî, *Kıyâmü'l-Leyl*, 56.

⁶⁷ Zeylaî, *Nasbur-Râye*, 2/206.

⁶⁸ Tirmizî, *Salat*, 301.

⁶⁹ Şevkânî, *Neylu'l-Evtâr*, 3/18.

Sadece Ramazan ayında, yatsı namazından sonra ve vitirden önce kılınır. Tek başına kılınabilir; fakat cemaatle kılınması daha faziletlidir.

Evvâbin Namazı

İki, dört veya altı rekât olarak kılınabilir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), akşam namazından sonra altı rekât namaz kılanın evvâbînden sayılacağını bildirmiş ve arkasından şu âyeti okumuştur: “Eğer siz iyi olursanız, şunu iyi bilin ki Allah kötülükten yüz çevirerek teubeye yönelenleri (evvâbîni) son derece bağışlayıcıdır.” (İsrâ, 17/25)⁷⁰

Kuşluk (Duhâ) Namazı

En az iki rekât olup, dört veya sekize kadar kılınabilir. Vakti, güneşin bir mızrak boyu yükselmesi ile başlayıp, zeval vaktine (güneşin en tepede olduğu vakite) yirmi dakika veya yarım saat kalıncaya kadar devam eder. Hz. Âişe validemizden şu bilgi aktarılmıştır: “Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) kuşluk namazını ikişer ikişer, dört rekât olarak kılar; birinci selâmdan sonra dünya sözleri konuşmazdı.”⁷¹ Müslim’in rivayeti ise şöyledir: “Hz. Peygamber kuşluk namazını dört rekât olarak ve Allah’ın dilediği kadar ilâvede bulunarak kıları.”⁷²

Tehceüd Namazı

Kitabın ikinci bölümünde, bu namaz genişçe ele alınacaktır.

⁷⁰ İbn Kesîr, *Tefsîr*, 5/64, 65; eş-Şürünbülâli, *Merâkıl-Felâh*, s. 74.

⁷¹ es-San’ânî, *Sübülû’s-Selâm*, 2/16.

⁷² Müslim, *Müsâfirîn*, 78, 79.

Bazı Durumlarda Kılınan Nafile Namazlar

Abdest Namazı

Abdestten veya boy abdestinden hemen sonra, vakit elverişli ise, iki rekât abdest namazı kılınması menduptur. Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyuruyor: “Her kim abdest alır, abdesti güzel yapar, sonra kalkıp iki rekât namaz kılar ve bu iki rekâta kalbiyle yönelirse, o kimseye cennet vacip olur.”⁷³

Tahiyetü'l-Mescid Namazı

Tahiyetü'l-Mescid, mescidi selâmlamak anlamına gelir. Mescide giren kimsenin, mescidin Rabbine selâm vermek ve O’nu yüceltmek amacıyla iki rekât namaz kılması menduptur. Eğitim vb. sebeplerle sık sık mescide girip çıkmak zorunda olan kimselerin bu namazı ilk girişte bir kere kılması yeterlidir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyuruyor: “Sizden her kim mescide girerse iki rekât namaz kılmadan oturmasın.”⁷⁴

İstihare Namazı

İstihâre kelimesi, hayırlı olanını istemek anlamına gelir. İstihâre namazı, nasıl hareket edileceği bilinemeyen mübah işlerde manevî bir işarete nail olmak için kılınan iki rekâtlık bir namazdır. Hz. Cabir (radiyallahu anh) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bütün işlerde bize Kur’ân’dan bir sûre öğretir gibi istihâreyi öğretir ve şöyle buyururdu: ‘Sizden biri bir iş yapmak istediği vakit, farz

⁷³ Buhârî, Vüdü, 24; Müslim, Tahâre, 5, 6,17; Ebû Dâvûd, Tahâre, 65.

⁷⁴ Buhârî, Salat, 60, Teheccüd, 35; Müslim, Mûsâfirîn, 69, 70; Tirmizî, Salat, 118; Nesâî, Mesacid, 37; İbn Mâce, İkâme, 57; Mâlik, Muvatta’, Sefer, 57.

dışında iki rekât namaz kılın ve istihâre duasını okusun.⁷⁵ Kılınan namazdan sonra okunacak dua için ilgili eserlere bakmak gerekir.⁷⁶

Hâcet Namazı

Bir ihtiyacının yerine gelmesini isteyen kişinin kılıp ardından dua ettiği bir namazdır. İki (dört, hatta on iki diyen de var) rekât namaz kılınır, sonra hâcet duası okunur ve olması istenen hayırlı iş için Allah'a dua edilir, isteğin yerine gelmesi için niyazda bulunulur. Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: “Her kimin Allah’tan bir dileği olursa veya insanlardan bir isteği olursa, önce abdest alıp iki rekât namaz kılın, sonra Allah’a hamd ve senada bulunsun ve Peygambere salatü selâm getirsin. Sonra şu duayı okusun: “Lâ ilâhe illallâhul-halîmül-kerîm. Sübhânellahi Rabbil-arşil-azîm. El-Hamdü lillâhi Rabbil-âlemin, nes’elûke mûcibâti rahmetike ve azâime mağfiritike vel-ganîmete min külli birrin ve’s-selâmete min külli ismin. Lâ teda’lî zenben illâ gafertehû ve lâ hemmen illâ mezahtehû ve lâ hâcete hiye leke rızan illâ kadaytehâ yâ erhamerrâhimîn.”

Anlamı: “Halîm ve kerîm olan Allah’tan başka ilâh yoktur. Yüce arşın Rabbi olan Allah’ı tesbih ederim. Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur. Allah’ım! Rahmetini gerektiren şeyleri, büyük affını, her iyiliği elde etmeyi, her günahı uzak olmayı senden dilerim. Af-fetmediğin hiçbir günah, feraha çıkarmadığın hiçbir ta-sa, senin rızana uygun olan hiçbir ihtiyacı da karşılama-

⁷⁵ Buhârî, *Salat*, 60, *Teheccüd*, 35; Müslim, *Müsâfirîn*, 69, 70; Tirmizî, *Salat*, 118.

⁷⁶ Bkz: M. F. Gülen, *Mealli Dua Mecmuası*, 83.

dan bırakma. Ey merhametlilerin en merhametlisi olan Allah'ım."⁷⁷

Yolculuk Namazı

Bir Müslüman'ın yola çıkacağı veya yoldan döndüğü zaman iki rekât namaz kılması menduptur. Hz. Peygamber yolculuktan gündüz kuşluk vakti döner, Mescid-i Nebevî'ye giderek iki rekât namaz kılar, orada bir süre otururdu."⁷⁸

İstiska (Yağmur İsteme) Namazı

Yağmur namazı ve duası bir ibadettir. Yağmursuzluk, o ibadetin vaktidir. Yoksa o ibadet ve o dua, yağmuru getirmek için değildir. Eğer sırf o niyet ile olsa; o dua, o ibadet halis olmadığından kabule layık olmaz. Nasilki güneşin guburu akşam namazının vaktidir; güneşin ve ayın tutulmaları da küsuf ve husuf namazları denilen iki ibadet-i mahsusanın vakitleridir...⁷⁹

Buradaki ubudiyeti, usulü fıkhıta kullandığımız taabudî mânâsında anlamak gerekir; yani, çok defa mânâsını anlayamasak da Allah'ın emri olduğu için yapıp neticesini Allah'tan istediğimiz ibadetlerdir. Mesela, duada Rabb'imizden istediğimiz şeylerle O'nun veriş keyfiyeti arasında sebep sonuç mülâhazasına göre bir münasebet yoktur. Sebeplerle tarttığınız zaman görürsünüz ki, sizin istek ve yakarışlarınızdan bu netice çıkmaz. İşte o zaman, Allah'a güveniniz, itimadınız nisbetinde esbap üstü, doğ-

⁷⁷ Tirmizî, *Vitr*, 17; İbn Mâce, 189.

⁷⁸ Buhârî, *Salat*, 59; *Cihâd*, 198.

⁷⁹ Bediüzzaman, *Sözler*, s. 317

rudan doğruya Hz. Müsebbibü'l-Esbab'tan, Hz. Kâdiu'l-Hâcât'tan istediğinizi istersiniz; O da herhangi bir sebebe iktiran etmeden verebilir.⁸⁰

Yağmur namazının zahir neticesi yağmurun gelmesidir; fakat asıl hakikî, en menfaatli neticesi ve en güzel ve tatlı meyvesi şudur ki: Herkes o vaziyetle anlar ki, onun tayını veren babası, hanesi, dükkânı değil; belki onun tayını ve yemeğini veren, koca bulutları sünger gibi ve zemin yüzünü bir tarla gibi tasarrufunda bulunduran bir Zat, onu besliyor, rızkını veriyor. Hattâ en küçük bir çocuk da, daima aç olduğu vakit validesine yalvarmaya alışmışken, o yağmur duasında, küçük fikrinde büyük ve geniş bu mânâyı anlar ki: Bu dünyayı bir hane gibi idare eden bir Zat, hem beni hem bu çocukları hem validelerimizi besliyor, rızıklarını veriyor. O vermese, başkalarının faydası olmaz. Öyleyse Ona yalvarmalıyız der, tam imanlı bir çocuk olur.⁸¹

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) cuma hutbesini okuduğu bir sırada, şiddetli kuraklığın hüküm sürdüğünü, ürünün ve hayvanların telef olduğunu söyleyen bir sahabenin isteği üzerine, “Allah’ım bize su ver, Allah’ım bize su ver” diye dua etmiştir. Bunun üzerine; gökte hiç bulut yokken, birden bulutlar belirmiş ve yağmur yağmaya başlamıştır. Bir hafta süren yağmurlar âfet halini almaya başlayınca, ertesi hafta aynı kişinin yağmurun kesilmesini istemesi üzerine Allah’ın Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle dua etmiştir: “Allah’ım! Yağmuru üzerimize değil, çevre-

⁸⁰ *Kırk Testi*, s.128

⁸¹ *Emirdağ Lahikası*, s. 32

mize, dağlara, tepelere, vadilere ve ağaçlı yerlere ver”.
Bu dua ile yağmur kesilmiştir.”⁸²

Bir Yağmur Duası Hatırası

Muhterem Fethullah Gülen Hocaefendi geçen sene yaşanmış bir hatırayı naklederler:

“Geçen sene burada kuraklık vardı. Uzun süre yağmur yağmadı. Arkadaşlara yağmur duasına çıkmalarını söyledim. Kendim gitmedim, neme lâzım, ben çıksam, yağmaya bilirdi. Hz. Musa, kavmiyle yağmur duasına çıkar. Yağmur gelmeyince, ‘Ya Rabbi’ der, “Duaya çıkmamızı buyurdunuz, çıktık, yağmur gelmedi.’ Cenab-ı Allah, ‘İçinizde mücrim var.’ der. Hz. Musa (aleyhisselâm) kim olduğunu sorunca da, ‘Ben Settâr’ım. Kullarımın günahlarını örterim, fâş etmem. Hepiniz tevbe edin, böylece o zat da tevbe etmiş olur.’ buyurur. Bu bakımdan, benim yüzümden yağmur gelmeyebilir diye, ben çıkmadım. Arkadaşlar çıktılar, ilk gün yağmur gelmedi. Kendilerine, ‘İlk gün hemen gelseydi, bunu kendinizden ve duanızdan bilebilirdiniz. Üç gün duaya devam edin.’ dedim. Üçüncü gün yağdı. İslâm’ın her şeyi ne kadar güzeldir. Yağmur duası için sahraya çıkılır, kurban kesilir, fakirler doyurulur, tasaddukta bulunulur. Sünnet’te görmedim ama, âdet olarak, elbiseler ters giyilir ve Allah’a büyük bir tevâzu ve kulluk duygusu içinde dua edilir.”⁸³

Küsûf (Güneş Tutulması) Namazı

Güneş tutulmasına “küsûf” denir. Hz. Peygamber (salallahu aleyhi ve sellem), güneş tutulduğu zaman iki rekât namaz

⁸² Buhârî, *İstiskâ*, 6; Müslim, *İstiskâ*, 8.

⁸³ *Amerikada’da Bir Ay*, s. 50, Işık Yayınları

kıldırılmış ve arkasından şöyle buyurmuştur: “*Bu olaylar, Allah’ın büyüklüğünü gösteren delillerdir. Allah Teâlâ bunlarla kullarını korkutmak istiyor. Bunları gördüğünüz zaman, en son kıldığınız farz namaz gibi namaz kılın.*”⁸⁴

Hüsûf Namazı

Ay tutulmasına “hüsûf” denilir. Allah’ın büyüklüğünü ve kâinatta kurduğu mükemmel sistemi hatırlamak ve O’na saygı ve sevgimizi ibadetle belirtmek için ay tutulması sırasında iki rekat namaz kılınır.

Diğer Nafile Namazlar

Tesbih Namazı

Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) dört rekât olarak kılınan bu namazı her gün, bu olmazsa cuma günü, bu olmazsa ayda veya yılda bir kere, başka rivayette, ömürde bir defa kılınmasını tavsiye etmiştir.⁸⁵ Bu namazda üç yüz kere şu tesbih duası okunur: “Sübhanallahi vel-hamdü Lillâhi ve lâ ilâhe illallâhü vellahü ekber ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhil-aliyyil-azîm” Bu namaz adını da bu tesbihten almıştır.

⁸⁴ Buhârî, *Küsûf*, 1,17; Ebû Dâvûd, *İstiskâ*, 4, 9, *Sünnet*, 9; Nesâî, *Küsûf*, 5, 12, 14, 16, 24.

⁸⁵ Tirmizî, *Vitr*, 19; İbn Mâce, *İkâme*, 190; Ebû Dâvûd, *Tatavvu'*, 14 ve “Namaz” maddesi.

TESBİHÂT

Tesbih, mümini Allah'a en seri şekilde yaklaştıran bir ibadet ve gaflet bulutlarını dağıtan en tesirli bir rüzgardır. Rahmet elinin üzerimizde dolaşması zikir sayesinde. İnsanı merdiven merdiven Hakk'a yürüten mukaddes bir miraç...

M. Fethullah Gülen

Bütün varlık (mâsivâ) Allah'ı tesbih eder. Melekten, sineğe; mikroorganizmadan, nebülözlere kadar her varlık, kendi özel dili ile sürekli O'nu anar; O'nu hatırlar; O'nu tesbih; tenzih ve takdis eder. İnsan da, bu evrensel koroya iradesiyle katılarak Rabb'ini en güzel isimleri ile tesbih eder. Ancak irade ve şuurunu kötüye kullanarak bazen nefis ve şeytanın ağına düşer ve bu korodan ayrılma bedbahtlığını yaşar. İşte, birçok konuda olduğu gibi, yüce Yaratan bu konuda da insanı uyarmakta ve onun 'evrensel tesbih korosu'ndaki görevini ihmal etmemesini istemektedir. Kalp ve ruhun gıdası olduğu için de, her günün belli vakitlerini bu işe ayırmayı emretmektedir. Aşağıdaki satır-

larda, genel olarak tesbih kavramı, özel olarak da farz namazlardan sonra yapılan tesbihâtta söz etmek istiyoruz.

Tesbih

Tesbih; balığın suda, kuşun havada, yıldızların yörüngelerinde hızla geçişleri gibi, süratle geçmek; yani hızla yüzüp uzaklaşmak anlamına gelen Arapça [سبح] “sebaha” kelimesinden gelmektedir. Ayrıca paklıkta, temizlikte çok ileri götürmek anlamını da taşımaktadır. Ragıb el-İsfahanî der ki: “Tesbih, Allah Teâlâ’yı tenzihtir, bunun aslı da Allah’a ibadete koşmak, bu hususta çok gayret etmek demektir. İb’ad (uzaklaştırma) ‘Allah onu irak etsin’ gibi kötü şeyler hakkında kullanıldığı gibi; tesbih de hayırlı işlere tahsis edilmiştir. Tesbih, gerek söz, gerek fiil, gerek niyet, ibadetin hepsine itlak olunur. En uygun olan üçünü de içermesidir.”⁸⁶

Tesbih, ‘Allah’ı tesbih etme’ işinin özel adı olduğu gibi, o mânâyı ifade eden Sübhan da Allah’ın güzel isimlerinden biridir. Tesbih, layık olmayanı, yakışmayanı reddetmek; çoğu zaman beraber söylenen takdis (mukaddes saymak, bilmek) ise, layık olanı ispat etmek demektir.

Bir kavram olarak ise tesbih; *Allah’ı her ârıızadan, şâibeden, eksiklikten tenzih etmektir.* Bu ise gerek zâtî sıfatlarında ve gerek fiilî sıfatlarında nefy (red) veya isbatı caiz ve layık olmayacak her noksanlıktan uzak olmak demek olur. Öyle ise tesbih, Allah Teâlâ’nın zatında, sıfatında, fiillerinde ve isimlerinde nezahet ve paklığını ifade eder.

⁸⁶ Elmalılı, 9/6241, *el-İsfahanî, el-Müfredât*, İstanbul 1986, 324, sebaha mad.

Her Şey Allah'ı Tesbih Eder

Âyet-i kerimelerde göklerde ve yerde, canlı ve cansız ne varsa hepsinin Allah'ı tesbih ettiği açıkça belirtilmektedir. *“Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ı tesbih etmektedir.”* (Hadid, 57/1). *“Yedi kat gök, dünya ve onların içinde olan herkes Allah'ı tesbih eder. Hatta hiçbir şey yoktur ki, hamd ile O'nu tesbih etmesin. Ne var ki siz onların bu tesbihlerini anlayamazsınız.”* (İsra, 17/44)

Âyetlerde geçen [ما] "ma" harfi, esas itibariyle akıllı olmayan varlıklar için kullanılıyorsa da [ما في السموات والأرض] “ma fi's-samavâti ve'l-ard” tabiri göklerde ve yerde bulunan, ister görünmeyecek derecede ehemmiyetsiz varlıklar olsun ister görünen varlıklar olsun hepsini kapsar. Dolayısıyla, gerek melekler ve müminler gibi sözle; gerek diğer varlıklar gibi ilham yoluyla konuşanların hepsi dâhil olmak üzere bütün varlıklar kendilerine mahsus bir dille O'nu tesbih ederler. Tabii ki, burada mecazî ve işarî bir anlam da ifade edilmiş olabilir. Çünkü yaratılan her varlık, imkân (olabilirlik) ve hudûsu (sonradan olmayı) ve üzerinde taşıyıp ortaya koyduğu sanat ihtişamı ile Allah Teâlâ'nın noksanlıklardan münezze (berî) ve yüceliğin son derecesindeki sıfatlarla vasıflanmış olan varlığına delalet ve işaret etmektedir.⁸⁷

Takdis ve Tesbih İlişkisi

Cuma sûresinin ilk âyetinde Cenab-ı Hak (celle celâluhü), peş peşe dört güzel ismini saymaktadır; el-Melik, el-Kuddüs, el-Aziz ve el-Hakîm. Özellikle tesbih ve takdis

⁸⁷ Bkz: Elmalılı, 7/4729

kavramlarının yakın ilişkisine dikkat çeken müfessirler şu türden açıklamalar yapmışlardır: Kuddüs, fazilet ve güzelliikle övülmüş demektir. Tesbih, takdisi; takdis de tesbihi içine alır. Çünkü yerilmiş sıfatların ortadan kaldırılması övgüleri ispat anlamını içerir. Nitekim; “Ortağı ve benzeri yok.” dememiz O’nun *bir* olduğunu; “Kimseye zulmetmez.” dememiz, hükmünde *âdil* olduğunu ispatlar. Aynı şekilde övgüler de yergi ve noksanlıkları ortadan kaldırır. Mesela, *âlim* demek cehli, *kâdir* demek de âcizliği yok eder. Şu kadar var ki, “O şöyledir.” dediğimizde bu *takdis*, “O şöyle değildir.” dediğimizde de bu tesbihtir. Böylece takdisin içerisinde tesbih, tesbihin içinde de takdis bulunmuş olur ki, İhlâs sûresinde ikisi bir arada zikredilmiştir. Mesela, “*De ki: Allah birdir, Allah Samed’dir.*” (İhlâs, 112/1, 2) âyetleri takdis, “*Kendisi doğurmamıştır ve doğurulmamıştır. Hiçbir şey O’nun dengi olmamıştır.*” (İhlâs, 112/3, 4) âyetleri ise tesbihtir. Demek ki, bunların ikisi de, *tevhid* ile şirk ve teşbihi ortadan kaldırmaya yöneliktir.

Evet, o öyle Kuddüstür ki Azizdir; çok izzetli, kudsiyeti sarsılmaz, kudretine yetişilmez, ezelden vasıflandığı kuvvet ve yüceliği hiçbir suretle mağlup edilemez. Kut-sal şanına saldırıda bulunanların; mülküne leke sürmek, hakkına tecavüz etmek ve şirk koşmak isteyenlerin cezasını verir, şiddetli intikamıyla mağlup ve perişan eder. Bununla beraber *Hakîm*’dir. Yaptığını nizam ve hikmetle sağlam yapar. Kutsallık ve yüceliğine zıt olan şirk ve küfür gibi durumlara bazen meydan verip zalimler, fasıklar, haksızlar ve ahlâksızlara zaman tanıyor, yüze çıkarıyor gi-

bi görünürse de onlarda da nice hikmetleri vardır. Öyle olmasaydı Hakk'ın kutsallık ve yüceliği bilinmez, ilâhî üstünlüğün boyutu anlaşılamazdı. Böylece de o zalimler büyük cezalara müstehak olmaz ve müminleri daha yüksek fazilet, sevab ve derecelere ulaştıracak olan dine hizmetin hikmeti kalmazdı. Çünkü eşyanın zıtlarıyla görünmesi bir hikmet kanunudur.⁸⁸

Hayranlık İfadesi Olarak Tesbih

Günlük hayatta aklın alamayacağı bir olay veya şeyle karşılaşan kişi gayriihtiyarî, “Sübhanellah!” der. Bundan kasıt şudur: 1. “Allah’ım! Her ne kadar aklım almıyorsa da Sen’in yaptığın her şey çok güzel ve mükemmeldir. Sen eksik ve yersiz hiçbir şey yapmazsın. Zira, fiillerinle de her türlü noksanlıktan münezzehsin.” 2. “Allah’ım! İnsanın güç ve kudretini aşan, hayalinin bile ulaşamayacağı, onu şaşkına çeviren güzellikte işler yapıyorsun.” 3. “Allah’ım! Sen ne büyüksün ki, hiçkimsenin aklına gelmeyecek şeyler yapıyorsun. Üstelik bunlar yerli yerinde ve hikmetli işler olduğu gibi, kimsenin üstesinden gelemeyeceği, gücünün yetemeyeceği işler olmasına rağmen, umulmadık bir şekilde ve kolaylıkla hallediyorsun. Sana zor gelen hiçbir şey yoktur.”

Dile Hafif, Mizanda Ağır Amel

Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) zaman zaman ashabına yapılması kolay; ancak değer ve sevap açısından yüksek olan ameller ve sözler öğretirdi. Hazreti Ali Efendimiz der ki, “Ben Resûlullah’tan şu duayı ve şöyle bir tavsiyeyi duy-

⁸⁸ Bkz: Elmalılı, 7/4951

duktan sonra, artık onu hiçbir gece terk etmedim.” Hazreti Ali için, belki de hayatının en önemli, en ciddi gecesi ve onun en çok meşgul olduğu zaman dilimi, Nehrivan’da Haricîlerle savaştığı geceydi. Birisi Nehrivan’ı işaret ederek, “O gece de unutmadın mı, onca koşuşturma ve meşgale arasında dua ve zikrini terk etmedin mi?” diye sorunca Hazreti Ali’nin cevabı, “O gece bile terk etmedim.” şeklinde olmuştur.⁸⁹ Bu durum hem Allah’ın engin ve tükenmez hazinesine hem de zahiren değerli gibi görünen, ancak içleri kof, keyfiyetten yoksun, malayani türden işlerle uğraşmanın yanlışlığına işaret etmektedir. İşte bu değerli amellerden birisi de tesbihtir. Bize değer ve değersizlik ölçülerini en güzel şekliyle vaz’ eden En Değerli İnsan (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyuruyor:

كَلِمَاتٍ حَبِيبَاتٍ إِلَى الرَّحْمَنِ خَفِيفَاتٍ عَلَى اللِّسَانِ ثَقِيلَاتٍ
فِي الْمِيزَانِ سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللَّهِ الْعَظِيمِ

“Rahman’a sevimli, dile hafif ancak mizanda ağır iki cümle vardır: Allah’ı noksan sıfatlardan tenzih ve hamd ile tesbih ederim. Büyük olan Allah’ı tesbih ederim, O’nun şanını ne yücedir!”⁹⁰

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), bu pek değerli sözleri söylemenin sadaka olduğunu ifade etmiş⁹¹ ve bu sözler her fırsatta hatta yatağına uzanmadan hemen önce bile, belli sayıda tekrar etmiştir.⁹²

⁸⁹ *Kırk Testi*, s. 374-375 Zaman Kitap

⁹⁰ Buhârî, *Tevhid*, 58.

⁹¹ Müslim, *Müsâfirûn*, 84; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/167.

⁹² Ebû Dâvûd, *Edeb*, 98.

Namaz Tesbihâtı

Namazdan sonraki tesbihatlar tarikat-ı Muhammediyedir (sallallahu aleyhi ve sellem) ve Velâyet-i Ahmediyenin (sallallahu aleyhi ve sellem) bir evradıdır.

Bediüzzaman

Duanın kabule en yakın olduğu zaman dilimlerinin ilk sıralarında, farz namazların hemen arkasında yer alan zaman yer almaktadır. Zira; kişi dinin direği olan namazla günahlarından arınmış; secdeleriyle Rabb'ine en yakın yere ulaşmış; duygu yüklü bir ruh atmosferine girmiş ve henüz günah işlemeye fırsat bulamamıştır. Bu durumu elbette iyi değerlendirmek gerekir. Yapılacak en güzel şey, bu anda, değer ölçümümüz olan duaya sarılmak ve evrensel koroya katılıp Rabb'imizi tesbih etmektir. İşte, ilk dönemlerden günümüze kadar uygulanan **namaz tesbihâtı**; tesbih, hamd, tekbir, salâvat, esma-i hüsnâ gibi dua ve zikrin değişik şekil ve unsurlarının yanında, başlı başına bağımsız bir dua kısmını da ihtiva etmesiyle, yapılacak bu en güzel işin tanzim edilmiş şeklidir.

Kur'ân-ı Kerim'de namaz sonrası zikir ve duaya işaret ve teşvik eden âyetler olduğu gibi,⁹³ Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) de, farz namazlardan sonra tesbihât yapmış ve bunu ahabına da tavsiye etmiştir. Zaman zaman tesbihâtı oluşturan zikir ve duaların faziletine dikkat çekmiş, sayılarını belirtmiş, nasıl yapılacağına işaret etmiş ve yanlışlıkları düzeltmiştir. Konuyla ilgili birkaç hadis-i şerif zikretmek istiyoruz.

93 Bkz. Mu'min, 49/55, Hicr, 15/98

1. Bir gün, Mekke'den Medine'ye hicret etmiş bazı fakir sahabeler Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) gelerek şöyle dediler: “Ey Allah'ın Resulü! Zengin olan Müslümanlar, manevî dereceler kazanıp sürekli olan (Cennet) nimetlerine nail oluyorlar. Zira, hem bizim gibi namaz kılıyor, oruç tutuyorlar hem de fazla malları olduğu için, onunla hacca ve umreye gidiyor ve sadaka veriyorlar.” Bunun üzerine, Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) onlara şu cevabı verdi: “Size öyle bir şey haber vereyim ki, onu yaptığınızda, hem sevap açısından sizi geçmiş olanlara yetişirsiniz, hem sizden sonra gelenler size ulaşamaz, hem de içinde bulunduğunuz topluluğun en hayırlıları olursunuz; ancak size haber vereceğim şeyin aynısını yapacak olan istisna: Her (farz) namazdan sonra otuz üçer defa ‘sübhanellah, elhamdülillah, Allahu Ekber deyin.” Ebû Dâvûd'un Sünenin'de nakledilen rivayette, daha sonra şöyle denilmesi emredilmektedir:

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ
وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Allah'tan başka ilâh yoktur, mülk O'nundur ve hamd O'na aittir. O'nun her şeye gücü yeter.” Son cümle ise, “Böyle yapanların günahları denizköpüğü kadar bile olsa Allah affeder,” şeklindedir.⁹⁴

Öyle anlaşılıyor ki bu hadis-i şerifle birlikte namaz sonrası tesbihât da yaygınlık kazanmıştır. Bilindiği gibi İslâm'ın hüküm ve uygulamaları tedricilik prensibine göre nazil olmuş ve uygulanmış; zamanla da Müslümanların hayatlarında sağlam bir şekilde yerlerini almışlardır.

⁹⁴ Buhârî, *Daavat* 18; Tirmizî, *Salat*, 185; Ebû Dâvûd, *İmaret*, 20.

2. Hz. Muaviye (radiyallahu anh), Şam Valisi iken, Kûfe emiri olan Hz. Muğire b. Şu'be'ye yazdığı mektupta Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) namazdan sonra ne okuduğunu (nasıl tesbihât yaptığını) sormuş ve şu cevabı almıştır: “Efendimiz her farz namazdan sonra şöyle derdi: Allah'tan başka ilâh yoktur. O'nun hiçbir şeriki (ortağı) yoktur. Mülk O'nundur. Hamd O'nadır. Her şeye gücü yeten O'dur. Allah'ım, Sen'in verdiği kimse engel olamaz, Sen'in vermediğini ise kimse veremez. Büyüklüğü ve zenginliği olanların bu durumu, Sen'in büyüklük ve zenginliğinin yerine geçip onlara fayda veremez.”⁹⁵

3. Hz. Ebû Zer (radiyallahu anh), Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle dediğini bize aktarmaktadır: “Kim sabah namazından sonra tahiyatta oturduğu şekliyle durur ve konuşmadan on defa,

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ
وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ
وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Allah'tan başka ilah yoktur, mülk O'nundur ve hamd O'na aittir. Dirilten de O'dur, öldüren de. Ama kendisi canlıdır, ölmez. O'nun her şeye gücü yeter.” derse, kendisine on sevap yazılır, kendisinin on günahı silinir, Allah katında manevi derecesi on kat artar, o gün olabilecek kötülüklerden ve şeytanın şerrinden korunur...”⁹⁶ Bu duanın akşam namazından sonra okunması da sünnettir.⁹⁷

⁹⁵ Buhârî, *Daavat*, 18.

⁹⁶ Tirmizî, *Daavat*, Hadis No: 3396.

⁹⁷ Zuhayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 2/115.

4. Hz. Aişe validemiz (r. anhâ) Peygamber Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle dua ettiğini bildirmektedir:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ
وَفِتْنَةِ النَّارِ وَفِتْنَةِ الْقَبْرِ وَشَرِّ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ وَشَرِّ فِتْنَةِ الْغِنَى
وَشَرِّ فِتْنَةِ الْفَقْرِ اللَّهُمَّ اغْسِلْ خَطَايَايَ بِمَاءِ الثَّلْجِ وَالْبَرْدِ وَنَقِّ قَلْبِي مِنَ الْخَطَايَا
كَمَا نَقَيْتَ الثُّوبَ الْأَبْيَضَ مِنَ الدَّنَسِ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَسَلِ وَالْهَرَمِ
وَالْمَعْرَمِ وَالْمَأْثَمِ

“Allah’ım! Kabir azabından, cehennem ateşinin ve kabrin fitnesinden, Mesih-i Deccal’in fitnesinden, hem zenginliğin hem de fakirliğin fitnesinden sana sığınırım. Allah’ım! Hatalarımı soğuk kar sularıyla sil; böylece kalbimi hatalardan koru, beyaz bir kirli elbiseyi tertemiz yaptığın gibi. Allah’ım! Tembellikten, bunaklıktan, borca batmaktan ve günahlardan Sana sığınırım.”⁹⁸

5. Başka bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyuruyor: “Akşam namazından sonra yedi defa, اللَّهُمَّ اجْزِنِي مِنَ النَّارِ “Allah’ım beni cehennem ateşinden koru.” de.⁹⁹ Hz. Enes anlatıyor: “Bir gün Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) huzurunda oturuyorduk. Yan tarafta bir adam namaz kılıyordu. Rükû, secde ve teşehhütten sonra (yani namazını bitirince), duaya başladı ve şöyle dedi:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِأَنَّ لَكَ الْحَمْدَ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ الْحَنَّانُ بَدِيعُ السَّمَوَاتِ
وَالْأَرْضِ إِذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ يَا حَيُّ يَا قَيُّوْمُ إِنِّي أَسْأَلُكَ

⁹⁸ Buhârî, Cihâd, 25, Daavat, 36; İbn Mâce, Dua, 3.

⁹⁹ Ebû Dâvûd, Edeb, 101; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/234.

'Allah'ım! Bütün övgülerin Sana ait olduğunu, Senden başka ilah olmadığını, çok merhametli ve şefkatli olduğunu, gökleri ve yeri Senin yarattığını, celal ve kerem sahibi olduğunu bilerek Sana dua ediyorum. Ey Hayy u Kayyum olan Allah'ım, sadece senden diliyorum.' Bunu duyan Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), 'Biliyor musunuz, bu şahıs ne ile dua etti?' dedi ve cevaben şunu ekledi: 'Allah'a yemin ederim kendisiyle dua edildiğinde kabul edilen, kendisiyle istendiğinde isteklerin geri çevrilmeyip verildiği Allah'ın en büyük ismi (ism-i a'zam) ile dua etti.'¹⁰⁰

6. Hz. Sevban (radiyallahu anh) anlatıyor: "Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) namazını bitirince üç defa istiğfar eder ve şöyle derdi:

اللَّهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ وَمِنْكَ السَّلَامُ تَبَارَكْتَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ

'Allah'ım! Sen selamsın, barış ve esenlik sendendir. Saygıya gerçekten lâyık olan Sensin. Ey Celal ve ikram sahibi olan Allah'ım!¹⁰¹

7. Hz. Enes b. Malik (radiyallahu anh) anlatıyor: "Allah'ın Resulü şöyle dua ederdi:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْعَجْزِ وَالْكَسَلِ وَالْجُبْنِ وَالْهَرَمِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ

'Allah'ım! Acizlikten, tembellikten, korkaklıktan, bunaklıktan, canlıların ve ölülerin fitnesinden ve kabir azabından Sana sığınırım.'¹⁰²

¹⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 6/461.

¹⁰¹ Müslim, Mesacid, 135; Ebû Dâvûd, Vitir, 25; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 5/275.

¹⁰² Buhârî, Cihâd, 25, Daavat, 36.

Sonsuz Nur'u Selamlamak

“Salât”, tebrik, dua, istiğfar, rahmet gibi anlamlara gelmektedir. Salât kelimesinin çoğulu “salavât”tır.¹⁰³

Cismaniyetin zindanından çıkıp ruhun ve kalbin son-
suza müteveccih derece-i hayatına çıkabilmek adına Pey-
gamber (sallallahu aleyhi ve sellem)’den yardım dilemenin adıdır sa-
lavât.

Bir sahabe efendimiz, bütün duasını Efendimiz’e (sallallahu aleyhi ve sellem) salât u selâma ayırıyor. Buna rağmen Efendi-
miz (sallallahu aleyhi ve sellem) ona, “Daha fazla yapsan senin için daha iyi olur.” buyuruyor. Günde yüz defa salât u selâm ve yanında istiğfar, diyorsanız henüz kapıdasınız demektir. Sizin konumunuzda olanlar bu kadar az söylememeli. O’nun şefaatine bir sera gibi sığınmazsanız kurtulamazsınız. Çünkü, Allah’a (celle celâluhû) giden yol O’na uğrar, öyle gider. Kurtuluş vizesi O’nu tanımakla alınır.¹⁰⁴

8. Bir gün, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) etrafında bulunan ashabına, “*Kur’ân’da en büyük âyet hangisidir?*” diye sordu. Sahabeden birisi, *اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ* (yani Ayete’l-Kürsi) deyince Efendimiz mübarek ellerini göğsüne, bir rivayette sırtına vurarak şöyle dedi: “*Tebrik ederim Ebû Münzir! İşte ilim budur!*”¹⁰⁵ Bazı rivayetlerde de ism-i azamın bu âyetlerde bulunduğu aktarılmıştır.

Hz. Peygamber’e (sallallahu aleyhi ve sellem) salavât getirmek, Rabb’imizin emri olduğu gibi, konu ile ilgili çok sayıda hadis-i şerif de bulunmaktadır. Yüce Allah şöyle buyuru-

¹⁰³ Ümit Burcu, s.80

¹⁰⁴ *Kırk Testi*, Zaman Kitap, s. 41

¹⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Hadis No: 19679.

yor: “Muhakkak ki Allah ve melekleri Peygamber’e hep salât ederler. Ey iman edenler! Siz de O’na salât edin ve tam bir içtenlikle selam verin.” (Ahzab, 33/56). Hadis-i Şeriflerde ise şu haberleri görüyoruz: “Yanında adım zikrolunup da bana salavât getirmeyen kimsenin burnu yere sürtülsün”,¹⁰⁶ “Kim bana bir defa salât getirirse, Allah da ona on salât getirir ve on günahını affeder; on derece yükseltir.”,¹⁰⁷ “Kıyamet günü bana insanların en yakını, bana en çok salavât edendir.”,¹⁰⁸ “Gerçek cimri, yanında anıldığı hâlde bana salavât etmeyendir.”,¹⁰⁹ “Yeryüzünde Allah’ın seyyah melekleri vardır. Onlar ümmetimin selâmını (anında) bana ulaştırırlar.”¹¹⁰

Selamdan Hemen Sonra İstiğfar Etmek Tesbihtir

Kul her ne kadar, çok dikkat edip titizlik gösterse de, Allah’ın büyüklüğüne uygun (Mabud’un celâline layık olan) keyfiyette ibadetlerini yerine getirmede kusurdan uzak olmayacaktır. Bu gerçeğe işaret etmek için birçok taat ve ibadetten sonra, istiğfar meşru kılınmıştır. Örneğin farz namaz kılan kimsenin selamdan hemen sonra üç defa istiğfar etmesi, teheccüd kılanın seher vakitleri dilediği kadar istiğfar etmesi ve hacının hacdan sonra istiğfar etmesi meşru kılınmıştır. (Aslında emredilmiş veya tavsiye edilmiştir, demek de mümkündür). Nitekim âyetlerde şu ifadeleri görüyoruz: “Onlar (gerçek müminler) seherlerde istiğfar ederler.” (Âl-i İmran, 3/17), “Sonra insanların akın akın döndüğü yerden siz

¹⁰⁶ Tirmizî, *Daavât*, 110; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/254.

¹⁰⁷ Nesâî, *Şehu*, 55.

¹⁰⁸ Tirmizî, *Salat*, 357.

¹⁰⁹ Tirmizî, *Daavât*, 110.

¹¹⁰ Nesâî, *Şehu*, 46.

de akın edin ve Allah'tan mağfiret dileyin, şüphesiz Allah bağışlayan, esirgeyendir." (Bakara, 2/199).

Aynı şekilde abdestin sonunda ve her toplantının bitiminde, istiğfarın meşru olduğu ve tavsiye edildiği de rivayet edilmektedir. Nitekim, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) herhangi bir toplantıdan kalkarken de istiğfar ederdi. Nasr sûresinde Efendimiz'e istiğfarın emredilmesinden anlaşılan vefat haberinde ince bir remiz de bulunmaktadır. Bu işaret, dinin emrinin kemal bulmasıyla davet görevinin sona yaklaşmış olduğuna delalet edişten anlaşılmaktadır.¹¹¹

Buraya kadar verilen malûmattan, günümüzde farz namazlardan sonra yapılan tesbihâtın hemen her kelimesinin âyet ve hadislerle dayandığı açıkça görülmektedir. İlk dönemlerden beri, bazen müezzinler tarafından **sesli** olarak, bazen de cemaatin her ferdi tarafından **sessiz** olarak yapılan tesbihât, bazı âlimlerin hadis-i şerifleri değerlendirme kriterlerinden ötürü olsa gerek, İslâm âleminin bazı bölgelerinde farklılıklar gösterse bile, bütünü Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) söz ve uygulamalarına dayanmaktadır. Tabii ki, engin bir ruh hayatı yaşayan mânâ erlerinin Cenâb-ı Hakk'la irtibatlarının seviyesine göre bazı ifadeler seçmeleri ve özel virdler ve tesbihâtlar düzenlemeleri de söz konusu olmuştur. Zira bir farz namazı kıldıktan sonra diğer namaz vaktine kadar yerlerinden kalkmayan nice zâkirler vardı ki, bu süreyi zikir ve tesbihle geçiriyorlardı. Nitekim, bu kişilerin camiye üç beş dakika içinde terk edenler kadar az tespих yapıları

¹¹¹ Bkz: Alûsî, *Ruhu'l-Meanî*, 30/257

düşünülmezdi. Onlar da Efendimizden nakledilen birçok uygulamayı birleştirerek uzun uzun tesbihâtta bulundular. Bu arada Kur'ân âyetlerinden bazı bölümleri ve Allah'ın güzel isimlerini de tesbihâtlarına eklediler.

Tasavvuf ve tarikat ehlinin mürit ve talebelerini manen yetiştirmek ve nefsin köleliğinden onları kurtarmak için, tevhit kelimesi, Allah'ın güzel isimleri, salavât ve diğer değişik dualardan oluşan virtler okuttukları; bu arada zaman zaman topluca hatmeler yaptıkları bilinmektedir. Bu hatmeleri (Zikir, ayin vb. isimler de verilmektedir.) daha çok namazdan sonraki tesbihâtın ardından yapmaları, namaz sonrasının tesbih ve zikir için en uygun zaman dilimi olduğunu gösterdiği gibi, kişinin ruh haletine uygun olarak farklı şekil ve dizilişlerle serbestçe tesbihât yapabileceğini de ortaya koymaktadır. Zira Allah'la irtibat, şekilden daha çok öze ve ihlâsa bakmaktadır.

Bazı gönül ehli âlimler ise; bütün Müslümanları bir tarikata benzeterek, namaz sonrası tesbihâtı bu tarikatın zikir ve virdi, Hz. Peygamber'i (sallallahu aleyhi ve sellem) bu zikrin serzâkiri (zikrin başını çeken); her namaz vaktinde dünya çapında dizilen namaz saflarını da zikir halkaları olarak değerlendirmekte ve insanların yaptığı bu umumî zikre canlıcansız bütün varlıkların, bütün atom ve hücreleriyle katıldıklarını, dolayısıyla bütün kâinatın koro halinde teşekkür, övgü, niyaz ve dileklerini yüce Yaratıcılarına arz ettiğini düşünmekte, hissetmekte, görmekte ve anlatmaktadırlar.

Tesbihât sırasında, kendilerine öte âlemlere pencereler açılan, kalplerine ilhamlar yağan, böylece engin mânâ derinliklerine dalan nice âlim, tesbihâtın kelime ve cümlelerinden

güzel anlamlar da çıkarmışlardır. Üstad Bediüzzaman'dan birkaç misal vermek istiyoruz.

‘*Binlerce salat ve binlerce selam sana olsun ey Allah'ın Resulü*’ cümlesi, namaz tesbihâtında okunurken inkişaf eden lâtif bir nükteyi uzaktan uzağa gördüm. Tamamını tutamadım, fakat işaret nev'inden bir iki cümlesini söyleyeceğim. Gördüm ki: Gece âlemi, dünyanın yeni açılmış bir menzili gibidir. Yatsı namazında o âleme girdim. Hayalin çok genişlemesinden ve insanın mahiyetinin bütün dünya ile ilgili olmasından ötürü, koca dünyayı o gecede bir menzil gibi gördüm. İnsanlar ve diğer canlılar görünmeyecek derecede küçüldüler. Sadece o menzili şenlendiren, ünsiyetlendiren ve nurlandıran sadece şahsiyet-i maneviye-i Muhammediyeyi (sallallahu aleyhi ve sellem) hayalen müşahede ettim.

Bir adam bir eve girdiği zaman, evdeki kişilere selâm verdiği gibi, ‘Binler selâm sana Ya Resulallah!’ demeye bir arzuyu içimde coşar buldum. Sanki bütün insanlar ve cinler sayısınca selâm ediyorum. Yani ‘sana tecdid-i biat, memuriyetini kabul, getirdiğin kanunlarına itaat, emirlerine teslim ve taarruzumuzdan selâmet bulacağını’ **selâm** ile ifade edip, benim dünyamın eczaları ve şuurlu canlıları olan bütün cinleri ve insanları konuşturup, herbirinin adına bir selâmı, anlatılan mânâlarla takdim ettim. Hem O (sallallahu aleyhi ve sellem) getirdiği nur ve hediye ile benim bu dünyamı nurlandırdığı gibi, herkesin bu dünyadaki özel dünyalarını nurlandırıyor, nimetlendiriyor diye, o hediyesine karşı teşekkür ile karşılık vermek için, “Binler salavât sana insin!” dedim. Yani senin bu iyiliğine karşılık vere-

miyoruz, belki Yaraticımızın rahmet hazinelerinden gelen ve semavat ehli sayısınca rahmetlerin üzerine olmasını niyaz ile teşekkürlerimizi bildiriyoruz, şeklindeki anlamı hayalen hissettim.

O Zât-ı Ahmediye (sallallahu aleyhi ve sellem) ubudiyeti cihetiyle -halktan Hakk'a teveccühü hasebiyle- rahmet mânâsındaki salâtı ister. Peygamberliği cihetiyle -Hak'tan halka elçiliği haysiyetiyle- selâm ister. Nasıl ki O (sallallahu aleyhi ve sellem) cinler ve insanlar sayısınca selâma lâyıktır ve onlar sayısınca umumî teccid-i biatı takdim ediyoruz. Öyle de, semavat ehli sayısınca, rahmet hazinesinden herbirinin namına bir salâta lâyıktır. Çünkü O'nun getirdiği nur ile her şeyin kemâli görünür, her varlığın kıymeti ortaya çıkar, her varlığın Allah'a karşı vazifesi görünür ve her yaratılan varlıkta ilahî gaye tecelli eder. Onun için her şey, lisan-ı hal ile olduğu gibi, lisan-ı kali (dili) de olsaydı, "Essalâtü vesselâmü aleyke yâ Resulallah" diyecekleri kesin olduğundan biz umum onlar adına manen يا رسول الله بعدد الجن والإنس وبعدد الملك والنجوم deriz. "Cinler, insanlar, melekler ve yıldızlar sayısınca, binlerce salât ve binlerce selam sana olsun ey Allah'ın Resûlü"¹¹²

2. Bu makam münasebetiyle hatıra gelen bir salâvatın bir nüktesini beyan ediyorum:

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ بِعَدَدِ كُلِّ دَاءٍ
وَدَوَاءٍ وَبَارِكْ وَسَلِّمْ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ كَثِيرًا كَثِيرًا

"Allah'ım! Efendimiz olan Muhammed'e ve O'nun

¹¹² Bediüzzaman Said Nursî, *Lemalar*, 271.

âline, bütün dertler ve tedavi edici ilaçlar sayısınca bol bol salât, selam et; hayır ve bereket ver.” sözünün ehemmiyeti şöyle anlaşılabilir: İnsanın yaratılışında ve bütün kâinatla ilgili olmasında çok sırlar gizlidir. İnsan her zaman, her dakika Yaraticısına sığınmak, yalvarmak, hamd ve şükretmek durumunda olduğundan, onu dergâh-ı İlahiyeye yönelten en keskin ve etkili neden hastalıklar olduğu gibi; insanı, en güzel şekliyle şükretmeye sevk eden ve tam mânâsıyla minnettar edip hamd ettiren tatlı nimetler ise, başta şifalar, devalar ve afiyetler olduğundan bu salâvat-ı şerife gayet müşerref ve anlamlıdır. Ben bazen بعدد كل داء ودواء “bütün dertler ve tedavi edici ilaçlar sayısınca” dedikçe, yer yüzü bir hastaneye dönüşüyor ve maddî-manevî bütün dertlerin ve ihtiyaçların ilaçlarını ihsan eden gerçek Şifa Verici’nin apaçık varlığını, umûmî şefkatini, kutsal ve geniş rahîmiyetini hissediyorum.¹¹³

3. Sübhanellah, Elhamdülillah, Allahuekber kelimeleri velayet-i Ahmediye ve ubudiyet-i Muhammediye cihetinde, namazdan sonraki tesbihâtta, öyle bir zikir dairesinde, bir tarikat-ı Muhammediyenin (sallallahu aleyhi ve sellem) virdidirler ki, her namaz vaktinde yüz milyonlarca mü’min beraber, o büyük zikir halkasında, ellerinde tesbihler, bu kelimeleri otuz üçer defa tekrar ederler. İşte böyle gayet muhteşem bir zikir halkasında hem Kur’ân’ın, hem imanın, hem namazın özü ve çekirdeği olan o üç mübarek kelimeyi namazdan sonra otuz üçer defa okumak ne kadar kıymetli ve sevaplı olduğu elbette anlaşılır.¹¹⁴

¹¹³ Bediüzzaman Said Nursî, *Şualar*, 8.

¹¹⁴ Daha geniş bilgi için bkz: Bediüzzaman Said Nursî, *Şualar*, 236.

Sonuç

Cenab-ı Hakk'ı anmanın en güzel yolu tesbihtir.

Tesbih etmede en güzel ifade **سُبْحَانَ اللَّهِ** sübhanellah'tır.

Tesbih her zaman olur, ancak en uygun zaman namaz sonrası anlardır.

Tesbih, tevhid ve takdisin en güzel ifadesidir.

Ve insanın tesbihi, kâinatı oluşturan bütün varlıkların fitrî tesbih korosuna iradî-şuurlu katılımıdır.

ORUÇ

İnsan hayatında önemli bir yer tutan yeme içme, uygun sınırlar konulmazsa, kişiyi nefsine köle edecek kadar ciddi bir problem haline dönüşebilir. Allah tarafından insana bahşedilen ve her biri ayrı bir zevk ve lezzet veren nimetlerden yararlanmak, hem bir ölçü ve sınır, hem de bir teşekkür ister. Diğer taraftan, nimetlerin çokluğu ayrı bir imtihan unsurudur. Kişi, ancak konulan ölçüler içinde hareket etmekle bu imtihanı başarıyla verebilir. Yeme içme konusunda en güzel ölçülerden birisi, sadece ihtiyaç kadar yemek ve içmektir. İhtiyacın ne olduğu, sınırı, çeşidi, kişiye göre değişkenlik arz etmesi vb. konular elbette çok net tariflere sahip değildir. Ancak tıbbî verilerden, dinî tavsiye ve tecrübelerden yararlanarak, bu arada kişisel bazı özellikleri de hesaba katarak ihtiyacın ne olduğu tespit edilebilir. Bu konuda yemek kültürünün, doğru bilgilenmenin, alışkanlıkların, hatta çevre ve reklâmların da çok önemli bir yer tuttuğunu ayrıca belirtmek gerekir.

Gereğinden fazla yeme neticesinde ortaya çıkan hastalıklar bugün ciddi bir yekûn tutmaktadır. Sadece fazla kilolardan ötürü hastalanıp ölen kişileri düşünmek bile işin ciddiyetini ortaya koymak için yeterlidir. Fazla kilo ve hastalıkların hayat kalitesini düşürmesi ve mutsuzluklara neden olması ise diğer bir problemdir. Bu arada fazla yemenin ruh ve kalp hayatımız üzerinde meydana getirdiği olumsuzluklar da göz ardı edilemeyecek kadar ciddi bir açmazdır.¹¹⁵

Bu ve benzeri olumsuzluklara karşı en güzel yol ve yöntem, kişinin az yemeye alışmasıdır. Bu arada, yakın düşman olan insan nefsinin terbiye etmede en etkili yol, şüphesiz az yemek; hatta nefsi aç bırakmaktır.

Bediüzzaman Hazretleri, nefsi terbiye eden mukaddes açlığın hikmetlerinden bir hikmetini şöyle açıklar;

Nefis Rabbisini tanımak istemiyor, fir'avunâne kendi rubûbiyet istiyor. Ne kadar azaplar çektirilse, o damar onda kalır. Fakat açlıkla o damarı kırılır. İşte Ramazan-ı Şerif'deki oruç doğrudan doğruya nefsin fir'avunluk cephesine darbe vurur, kırar. Aczini, zaafını, fakrını gösterir. Abd olduğunu bildirir.

Hadisin rivayetlerinde vardır ki: Cenâb-ı Hak nefse demiş ki: 'Ben neyim, sen nesi?' Nefis demiş: 'Ben benim, sen sensin!' Azab vermiş, cehenneme atmış, yine sormuş. Yine demiş: 'ENE ENE, ENTE ENTE.' Hangi nevi azâbı vermiş, enâniyetten vazgeçmemiş. Sonra açlık ile azab vermiş. Yani aç bırakmış. Yine sormuş: "MEN ENE VEMA ENTE."

¹¹⁵ Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz: H. K. Yılmaz, *Nefs Terbiyesinde Açlık ve Az Yeme*, İst. 1994.

Nefis demiş: “Sen benim Rabb-i Rahim’imsin, ben senin âciz bir abdinim...”¹¹⁶

Bu, Allah dostlarının tecrübeler neticesi elde ettikleri ve yüz yıllardır uyguladıkları bir yöntemdir. Aslında bu yöntemi yüce Rabb’imiz bir ibadet olarak insanlığa emretmiştir. O ibadet oruçtur. Hem nefsi terbiye etme, hem sağlıklı bir hayat sürme, hem de soruları nimetler olan imtihanı başarıyla verebilmenin yoludur oruç.

Oruç, kulun Allah’la irtibatını sağlayan, O’na daha çok yaklaşır ibadetlerden biridir. Dinin temellerinden birini oluşturan oruç, ilk dönemlerden beri var olan ibadetlerdendir. Nitekim, Allah (celle celâluhû) şöyle buyuruyor: “*Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç tutmak size de farz kılındı. Böylece umulur ki, fenalıklardan korunursunuz.*” (Bakara, 2/183)¹¹⁷

Kur’ân, sünnet, tıbbî tespitler ve Allah dostlarının tecrübelerinden yararlanan âlimler, oruç ibadetini anlattıkları eserlerinde şu şekilde izahlar yapmaktadırlar:

Oruç Tutanın ve Tutmanın Ahlâkı

Oruç ahlâkımızı güzelleştirir. Oruç, bize daima Allah’ı hatırlatır; sorumluluk duygusunu geliştirir. Kalbimizi kötü duygu ve düşüncelerden temizler, bizi başkalarına fenalık yapmaktan korur. Oruç, bize en güzel ahlâkî davranışları kazandırarak bizi adeta melekleştirir. Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) bir kutsî hadîste, Allah’ın şöyle buyurduğunu

¹¹⁶ Bediüzzaman, *Mektubât*, s.404

¹¹⁷ Ayrıca bkz: 184-187. âyetler

bize bildiriyor: “İnsanoğlunun her amel ve ibâdeti kendisi içindir, yalnız oruç müstesna; çünkü o, benim içindir, onun özel ödülünü de ben vereceğim. Oruç (koruyucu) bir kalkandır. Oruç günü olunca kimse kötü söz söylemesin, bağırıp çağırmasın, cahilce davranmasın. Birisi sataşır veya bulaşır, “Ben oruçluyum, ben oruç tutmaktayım!”¹¹⁸ desin. Bu ve benzeri hadîslerle orucun amacı göz önüne alındığında; kâmil bir orucun, yalnızca yeme içme ve cinsel teması terk etmekten ibaret olmadığı, oruç tutan müminin her an Allah şuurunda bulunması gerektiği, her zaman ayıp ve günah olan davranışlardan, oruçlu iken daha çok, daha titizlikle uzak kalmanın kaçınılmaz olduğu, orucun insanı âdetle melekleştirdiği ortaya çıkmaktadır. Buna ‘oruçlunun ahlâkı’ demek mümkündür. Bu yönüyle oruç iyi bir ahlâk eğitimi aracı olabilmektedir.

Bir başka hadîste, “Nice oruçlu vardır ki, orucundan kendisinde kalan yalnızca açlıktır, nice gece boyu namaz kılan vardır ki, namazından yanına kalan sadece uykusuzluktur.”¹¹⁹ buyuruluyor. Öyle ise bütün ibadetler gibi orucun da maddî ve manevî güzel sonuçları vardır. Bunları gerçekleştirilmeyen bir oruç, sadece aç ve mahrum bırakır. Bu böyle olmakla beraber, orucun mânâ ve hikmetini kendinde gerçekleştirilmeyen, üzerinde bunları göremediğini düşünen insanların orucu terk etmeleri gerekmez, çünkü her ava çıkan av yapamaz, fakat ava çıkmayı terk edip evinde oturanın av yapma ihtimâli hiç yoktur.

¹¹⁸ Buhârî, *Savm*, 2; Müslim, *Sıyâm*, 123; Ebû Dâvûd, *Savm*, 25.

¹¹⁹ İbn Mâce, *Sıyâm*, 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/272.

Sonuç ne olursa olsun, oruç tutmak, ancak bu ibadeti yaparken şekil yanında öze de yönelmek, orucun maddî ve manevî bereketini elde etmeye çalışmak, özellikle oruç ahlâkına sahip olmak için çaba göstermek tercih edilecek en doğru yoldur. Bu arada harama bakmaya istekli, haram işlemeye meyilli hale getiren arzular oruçla azaltıldığı gibi oruç, mü'minin duygu ve düşüncelerini inceltir, yardım duygularını artırır; şefkat ve merhamet ahlâkını da geliştirir; açlık çekmenin zorluğunu gösterir; fakirleri, zorluk ve darlık çekenleri düşünmeyi sağlar. Mü'min, oruçla beraber nimetlere sahip olmanın kıymetini daha iyi anlar; nimet verene şükürünü artırır. Allah'ın verdiği nimetleri diğer kullarla paylaşmayı öğrenir. Yani oruç, merhamet ve yardım duygularını geliştirir. Hayatında açlık nedir bilmeyen varlıklı bir kimse, yoksulların çektiği açlık ve sıkıntıyı gereği gibi anlayamaz. Fakat bu kişi oruç tutarsa açlığın ne olduğunu anlar ve yoksulların sıkıntılarını yüreğinde daha iyi hisseder. Bunun sonucu olarak da yoksullara yardım elini uzatır; sıkıntılarını gidermeye çalışır. Böylece sosyal barışı ve kardeşlik duygularını pekiştirir.

Oruç Allah ile Buluşmayı Hatırlatır

Oruçlunun her saati, her saniyesi ve her aşiresi Allah'ı, Allah'ın nimetlerini ve netice itibariyle de en büyük nimet olan Allah'a lika (kavuşma) nimetini hatırlatması itibariyle çok kıymetlidir. Oruç, bu fonksiyonunu iki yolla eda eder. Bu; fonksiyonları lezzetlerin zevaliyle, zeval bulmamacak nimetlere iştiaak ve yine elemelerin zevaliyle gelen lezzet şeklinde özetleyebiliriz. Sabahtan akşama kadar aç

ve susuz olan insan, zâhiren sıkıntı çekse de, oruç ibadetinin getireceği uhrevî semere (lika), ona bütün elemeleri unutturabilir. Oruçlu; bütün gün şehvetini, yemesini, içmesini âdetâ unutturur ve sürekli Rabbiyle buluşmayı düşünür. Bu düşünce sayesinde hayatî bütün faaliyetleri, istikamet dâiresinde cereyan eder. Resûl-ü Ekrem (sav) de, “Oruçlu için iki rahatlatıcı zaman vardır. Birisi iftar ettiği, diğeri de Rabbiyle buluşacağı zamandır.” buyruğuyla bunu kasdediyor olsa gerek.¹²⁰

Oruç Sağlıktır

Oruç tutmak insanı sağlıklı yapar. Bu konuda Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: “*Oruç tutunuz, sıhhat bulursunuz.*”¹²¹ Senenin on bir ayında yorulan sindirim organları oruç sayesinde dinlenir. Bilim adamları, orucun sağlık yönünden vücudumuza birçok faydaları olduğunu belirtmişlerdir. Nobel tıp armağanını kazanan ünlü Fransız bilim adamı Doktor Alexis Carrel, oruç hakkında şunları söylüyor: “*Oruç sırasında vücutta depo edilmiş besin maddeleri harcanır, sonradan bunların yerine yenileri gelir, böylece vücutta bir yenilenme olur. Oruç sağlık bakımından çok faydalıdır.*”

Oruç Bir İrade Eğitimi ve Sabır Pratiğidir

Oruç, insana zorluklar karşısında sabırlı ve nefsin isteklerine karşı da iradeli olmayı öğretir. Oruç tutmakla, belirli bir zaman yeme, içme arzusuna karşı koyan kişi, hayatta

¹²⁰ *Fasıldan Fasıla*, 2/285

¹²¹ *Münzirî, Terğib*, 2/83.

karşısına çıkabilecek güçlülere kolaylıkla sabreder, acılara ve sıkıntılara dayanır, iradesi güç kazanır. Yani oruç bir irade eğitimidir. İnsan, akli ve iradesiyle insandır. Ondaki güdüler, heyecanlar, duygular, arzular bazen akli perdeler veya aklın hükmünün işlemlerini engeller. Onun için aklın, dinin ve ahlâkın doğrularını hayata geçirebilmek için güçlü bir irâdeye ihtiyaç vardır. Güçlü irade, eğitimle elde edilir; oruç da çok uygun bir irade eğitimi aracıdır. Nitekim Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), “*Oruç sabrın yarısıdır.*”¹²² buyurmuştur. Oruç, Allah’ın verdiği helâl nimetleri, sırf Allah rızası için belli bir zaman terk etmektir. Bu, bazılarının sandığı gibi bir perhiz veya sağlıklı yaşam alıştırması değildir. Bu, Allah için nefsin isteklerini kontrol altına alabilme alıştırması, bir nefis eğitimidir. Oruçla; sabretmeyi, olumsuzluklar karşısında direnmeyi, nefsin istekleri karşısında hür olmayı öğreniriz. Kişinin en özgür olduğu an isteklerine, şehvetine ve kızgınlığına yenilmediği andır. Ya da, her ne kadar hoş gitmese de, dünyalıklar karşısında teslim olunmadığı anlardır. Yani, kişinin dünyalıkların içerisinde olmasına rağmen onlara köle olmadığını ortaya koyabilmesidir. İşte, oruç bu özgür iradeye kapı açar. Kişi oruçlu iken yemeği de vardır, içeceği de... İftar için yemek hazırlıyordur ya da iftar sofrasının başındadır. Ama oruçlu olduğu için akşama kadar onlardan yemez. Kimsenin görmediği bir yerde, nefsin ciddi bir arzu ve istek içinde olduğu bir anda, onu yeme ve içmeden alıkoymayan, imanla süslü ciddi bir iradedir. Allah’a karşı duyulan sorumluluk bilinci, O’na karşı verilen sözdür. Oruçla bu

¹²² Tirmizî, *Daavat*, 86.

direnci, bu takvayı ve bu şuuru kazanan mü'min, hayatının diğer zamanlarında da kendini Rabb'inden uzaklaştıracak, onu gaflete ve günaha düşürebilecek isteklerine karşı koyacaktır. Dünyalıklar karşısında zelil olmayacak, onların karşısında küçülüp hata yapmayacaktır. Böylece, oruç insana bir ruh disiplini sağlar ve iradesini güçlendirir. İnsana nefsanî ve şeytanî dürtülere karşı mukavemet, zorluklara ve kötülöklere karşı direnç, iyilik ve güzelliklere karşı da istek ve hassasiyet kazandıran güçlü bir irade, aşığı her engelin, yendiğı her güçlüğün sonunda daha da kuvvetlenir.

Aynı zamanda oruç, kötü alışkanlıklardan kurtulmak ve iyi alışkanlıklar kazanmak için de çok önemli bir fırsattır. Bilindiğı gibi; alışkanlıkların insan hayatı üzerinde büyük bir tesiri vardır. Yakasını bir kere kötü alışkanlıklara, her nasılsa kaptıran kişi onlardan kurtulmak için kuvvetli bir iradeye sahip olmalıdır. Şeytanın insanları kötü alışkanlıkların tuzağına düşürmek için en çok kullandığı iki yol, mide ve şehvettir. Oruçla şeytanın bu iki etkileme yolu da kapatıldığından şeytan âdeta eli-kolu bağlanır. Nitekim Efen-dimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) “*Ramazanda şeytanlar kösteklenir....*” buyurmaktadır.¹²³

Oruç, En Önemli İbadetlerdendir

İnsanın yaratılış gayesi, Allah'a değişik yol ve şekillerle ibadet etmektir. Oruç da bu ibadetlerden biridir. Orucu emreden âyetin, “*Ey iman edenler...*” (Bakara, 2/183) hitabı ile baş-

¹²³ Müslim, *Sıyâm*, 1; Tirmizî, *Saum*, 1; Nesâî, *Sıyâm*, 3.

laması, orucun, maddî fayda ve hikmetlerinden ötürü değil; ancak imandan ötürü tutulabileceğini gösterir. Nitekim modern tıp, orucun bazı faydalarını tespit etmiş olmakla beraber, inanmayanların hiçbirisi Müslümanlar gibi oruç tutmazlar. Onun için de Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) kabul olan orucu, iman ve ihtisab (sadece Allah için yapma) şartına bağlamıştır.¹²⁴ Böylece oruç sayesinde insan yaratılış amacını gerçekleştirir, Allah rızasını elde eder, ahiret sermayesi olan sevabı kazanır, Allah'a yakınlık sağlar.

Dengi Olmayan İbadet

Allah uğrunda yapılan her işin mutlaka bir sevabı vardır ve onun karşılıksız kalması düşünülemez. Ama oruca gelince, onun sevap yönüyle âdetâ eşi benzeri yoktur. Ebû Umâme (radiyallahu anh) şöyle diyor: “Resûlullah’a, yapmam gerekli bir amel söylemesini istedim. O da: “Oruç tut. Zira onun dengi yoktur.” Ben yine tekrar ederek aynı şeyi sordum. O: “Oruç tut. Zira onun dengi yoktur.” Ben üçüncü kez yine sordum. O, aynen “Oruç tut. Zira onun dengi yoktur.” buyurdular.¹²⁵

Oruç, İhlâslı Kılar

Oruç, -diğer ibâdetlerden farklı olarak- kendini dışı vurmayan bir ibâdettir. Söylemedikçe bir kimsenin oruçlu olduğu bilinemez. Bu sebeple de; orucun, göstermek ve işittirmek maksadıyla yapılması zordur. Yani, oruca riya pek

¹²⁴ Buhârî, *İman*, 28, *Savm*, 6; Ebû, Dâvûd, *Ramazan*, 1; Tirmizî, *Savm*, 1.

¹²⁵ *Fasıldan Fasıla*, 2/112

girmez. Bir ibâdetin, başkaları bilsin, görsün, değerlendirsün diye değil de, sırf Allah rızâsı için yapılması ihlastır; bunun tersi de riya... Öyle ise dîni hayatın can damarı olan ihlâs eğitimi bakımından da oruç müstesna bir ibâdetdir. Oruç ibadetini yerine getirmek için belirli bir mekâna da ihtiyaç yoktur. Bu bize, mekândan münezzeh olan Yüce Allah'ın, ilmiyle her yerde hazır ve nazır olduğunu, üzerimizde bizi takip eden bir nazar olduğunu hatırlatır. Nitekim Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) bir hadis-i şerifte şöyle buyurmaktadır: *“İhsan, Allah'a O'nu görüyor gibi kulluk etmendir, her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da O seni görmektedir.”*¹²⁶ Aynı zamanda oruç kesintisiz bir ibâdetdir, beşerî ihtiyaçlar sebebiyle devamlı olarak kendisini hatırlattığı için de bir 'huzur maallah' vesîlesidir. Huzur maallah'tan maksat, kulun sürekli kendini Allah ile beraber, O'nun huzurunda, Allah'ı, yanında hissetmesi, böyle düşünmesi ve buna göre yaşamasıdır.

Asr-ı Saadette Oruç

Hz. Osman (radiyallahu anh), onca fitne ile uğraşırken, yine nafile orucunu tutuyor, doyma bilmeden Kur'ân'ını okuyordu. Zaten son nefesini de bu hâl üzere vermiş ve şehit olmuştu. Hatta o gün aynı zamanda oruçluydu. Şakaklarından akan kan, okumakta olduğu mushafın varaklarına ebediyet mührü gibi damlıyordu. Zaten kanın, üzerine isabet ettiği âyet de oldukça manidardı. Âyet sanki ona: *“Allah sana yeter.”* diyordu.¹²⁷

¹²⁶ Buhârî, İman, 37.

¹²⁷ İrşad Ekseni, 179

Hakikat Adına Özveri

Oruçlu; mahrumiyetlere katlanmasına, yeme ve içme ihtiyacına rağmen orucunu bozmamaktadır. Bu anlayış insana, hakikati her şeyin üzerinde tutma, müdafaa etme ve onun uğruna risk alma cesareti verir; ayrıca Allah rızası için özveride bulunmayı da öğretir.

Üstad Bediüzzaman da, eserlerinde Ramazan orucu ve ayından söz ettiği bir yerde, orucun çok hikmetleri olduğunu belirtir ve orucun,

1. Cenab-ı Hakk'ın rububiyetine,
2. İnsanın toplumsal hayatına,
3. İnsanın ferdî hayatına,
4. Nefsin terbiyesine,
5. İlahi nimetlerin şükrüne bakan hikmetlerini geniş bir şekilde açıklar.¹²⁸

Orucun Çeşitleri

Oruç ibadeti farz, vacip ve nafil olmak üzere üçe ayrılır.

Farz olan oruç da kendi arasında ikiye ayrılır. Ramazan-ı Şerif orucu gibi muayyen olan farz oruç; Muayyen olmayan farz oruç. Meşru bir sebeple kazaya bırakılan Ramazan orucu ve kefaret sebebiyle tutulacak oruçlar ikinci gruba girer.

Vacip olan oruçlar da, kendi aralarında muayyen ve gayri muayyen olmak üzere ikiye ayrılır. Muayyen olan va-

¹²⁸ Bkz: *Mektubat*, 399-404

cip oruç, kişi tarafından gün tayin edilerek adanan oruçtur. Meselâ, “Falanca ayın ilk gününde oruç tutmak üzerime vacip olsun.” diyerek, kendi nefesine vacip kılmak gibi. Eğer kişi, muayyen bir vakit tayin etmeksizin oruç nezrederse, bu orucu dilediği zaman eda edebilir. Buna da gayri muayyen vacib oruç denilir. Allah’ın (celle celâluhû) rızasını kazanmak niyetiyle tutulan *nafile* oruçlar da, ayrı bir oruç çeşididir.

Farz ve vacip oruçlarla ilgili bilgi ve açıklamaları ilmihal kitaplarının ilgili bölümlerine havale ederek, çalışmamızın konusuna uygun olarak, bundan sonraki satırlarda *nafile* oruçla ilgili malumat vermeye çalışacağız. *Nafîle* veya *sünnet* kavramları Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) söz, davranış ve kabullerine dayandığı için bu ibadetlerle ilgili bilgi ve açıklamalar hadislerle dayanmaktadır. Biz de önce konuyla ilgili bazı hadis-i şerifleri kaydetmek istiyoruz.

Nafîle Oruçla İlgili Bazı Hadis-i Şerifler

“Aşura orucunun önceki yılın günahlarına kefaret olacağını Allah(ın rahmetin)den umarım.”¹²⁹ İbn Abbas (radiyallahu anh) anlatıyor: “Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Medine’ye gelince, Yahudileri Aşura günü oruç tutar gördü. Onlara: ‘Niçin oruç tutuyorsunuz?’ diye sordu. ‘Bu, hayırlı bir gündür. Allah, o günde Beni İsrail’i düşmanlarından kurtardı. (Şükür olarak) Hz. Musa o gün oruç tuttu.’ dediler. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem): ‘Ben Musa’ya sizden daha layığım.’ buyurup o gün oruç tuttu ve Müslümanlara da tutmalarını emretti.”¹³⁰

¹²⁹ Tirmizî, *Savm*, 48.

¹³⁰ Buhârî, *Savm* 69, *Enbiya* 22, *Fedailu'l-Ashab* 52, *Tefsir*, Yünus 1, Tâhâ 1; Müslim,

Yine İbn Abbas (radiyallahu anh) şöyle demiştir: “Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) *Recep ayında bazen öyle oruç tutardı ki biz, “(Galiba) hiç iftar etmeyecek (yani ayın her gününde tutacak)’ derdik. Bazen de tutmazdı, öyle ki biz; “(Galiba) hiç tutmayacak” derdik.*”¹³¹

“Kim Ramazan orucunu tutar ve ona Şevval ayından altı gün ilave ederse, sanki yıl orucu tutmuş olur.”¹³²

Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)’in zevcelerinden biri anlatıyor: “Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) *Zilhicce’den dokuz günle Aşure günü oruç tutardı. Bir de her aydan üç gün, ayın ilk pazartesi ile perşembe günü oruç tutardı.*”¹³³

“Arefe günü tutulan orucun, geçen yılın ve gelecek yılın günahlarına kefaret olacağını Allah’ın rahmetinden ümit ederim.”¹³⁴

Hız. Aişe (radiyallahu anh) anlatıyor: “Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) *pazartesi ve perşembe günlerinde oruç (la sevap) arardı.*”¹³⁵

“Ameller Allah’a pazartesi ve perşembe günleri arz edilir. Ben amelimin, oruçlu olduğum halde arz edilmesini severim.”¹³⁶

Katâde İbn Milhân el-Kaysi (radiyallahu anh), babasından naklediyor: “Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem), *bize eyyam-ı bi’z’de yani ayın on üç, on dört ve on beşinci günlerinde*

Sıyâm 127; Ebû Dâvûd, *Saum* 64.

¹³¹ Buhârî, *Saum* 53; Müslim, *Sıyâm* 179; Ebû Dâvûd, *Saum* 55.

¹³² Müslim, *Sıyâm*, 204; Tirmizî, *Saum* 53; Ebû Dâvûd, *Saum* 58

¹³³ Ebû Dâvûd, *Saum* 61; Nesâî, *Saum* 83.

¹³⁴ Tirmizî, *Saum* 46; İbn Mâce, *Sıyâm* 40; Müslim, *Sıyâm* 196.

¹³⁵ Tirmizî, *Saum* 44; Nesâî, *Saum*, 70; İbn Mâce, *Sıyâm*, 42.

¹³⁶ Tirmizî, *Saum* 44.

oruç tutmamızı emrederdi ve ‘Bunlar yıl orucu vaziyetindedir.’ derdi.”¹³⁷ Verilen hadis-i şeriflerden, nafile oruçları şu şekilde sıralamak mümkündür.

Ramazan Dışındaki Bazı Aylarda Oruç

Bilindiği gibi, Ramazan ayında oruç tutmak akil-baliğ olmuş her mü'mine farzdır. Diğer on bir ayda tutulan oruçlara, kaza ve nezir hariç, nafile veya sünnet oruç adı verilir. Yukarıda verilen hadis-i şeriflerden, Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem), tamamını oruçlu geçirmek farz olan Ramazan ayından önceki iki ay olan Recep ve Şaban aylarında, bazen günlerce oruç tuttuğu, hatta hiç iftar etmeyip iki ayın tamamını tutacağı zannedilecek kadar bu iki ayda oruca devam ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, daha sonra bu dönemin, Ramazan ayı da katılarak, özellikle Anadolu halkı arasında, ‘*üç aylar*’ adıyla meşhur olmasına neden olmuştur. Bazı kişiler bu üç ayın tamamını oruçlu geçirirler. Her ne kadar Efendimiz’in (sallallahu aleyhi ve sellem) bu üç ayı kesintisiz oruçlu geçirdiğine dair sahih bir uygulama aktarılmamışsa da, bu aylarda çokça oruç tutmasından ötürü halk arasında yaygınlaşan bu uygulamaya yanlış deyip karşı çıkmak doğru bir davranış olmaz. Çünkü, nafile ibadetlerde bir genişliğin varlığı inkar edilemez. Öyle ise, Ramazan’dan önceki iki ay boyunca çokça oruç tutmak sünnettir, denilebilir.

On ikinci ay olan *Zilhicce* ayında da dokuz gün tutulan oruç, nafile oruçlar arasındadır. Kur’ân-ı Kerim’de Fecr sûresinde “*Ve on geceye yemin olsun.*” ifadesinde kaste-

¹³⁷ Ebû Dâvûd, *Saum* 68; Nesâi, *Saum* 83.

dilen on gece bazı kaynaklara göre Ramazan ayının son on günü veya Muharrem'in ilk on günü olarak belirtilse de, genel görüş bu mübarek on günün Zilhicce ayının ilk on günü olduğudur. Kamerî ayların on ikincisi olan Zilhicce ayı, İslâm'ın beş esasından olan hac ibadetinin yerine getirildiği aydır. Bu mübarek ayın 1'inden 10'una kadar olan zaman dilimi "leyâl-i aşere"; yani on mübarek gecedir. Onuncu gün ise Kurban Bayramı'nın ilk günüdür.

Şevval ayında, haftada iki gün olmak üzere ayrı ayrı günlerde, altı gün oruç müstahaptır. Bununla beraber, arka arkaya altı gün oruç tutulmasında da, tercih edilen görüşe göre, bir sakınca yoktur. Bazı âlimlere göre böyle arka arkaya tutulmasında kerahet vardır.

Birinci ay olan Muharrem'in onuncu gününe *aşura* günü denilir. Bu ayın dokuz, on ve on birinci günlerinde oruç tutmak nafilerdendir.

Arefe günü oruç tutmak da nafilerdendir. Arefe, Kurban Bayramı'ndan bir önceki gün, hicrî takvime göre Zilhicce ayının 9. günüdür. Her ne kadar başka güne arefe denilemezse de ülkemizde, halk arasında Ramazan Bayramı'nın bir önceki gününe de arefe denmiştir. Biz, o günü zaten oruçlu geçirmekteyiz; çünkü o gün, Ramazan ayının son günüdür.

Her Ayın Belirli Günlerinde Oruç

Verilen hadis-i şeriflerden; her haftanın **pazartesi** ve **perşembe** günleri, her ayın ortasına denk gelen on üç, on dört ve on beşinci günleri (eyyam-i bi'z, yani nurlu, aydınlık günler) ve her ayın birinci, on beşinci ve sonuncu

günü oruç tutmanın, nafile ibadetler arasında olduğu anlaşılmaktadır.

Berat, Regaip ve Mi'rac adıyla anılan *kandil* günleri ise, Efendimizin en çok oruç tuttuğu Recep ve Şaban aylarında yer alırlar. Her ne kadar, özel olarak bu günlerde oruç tutma ile ilgili ayrı ve sahih hadisler bilinmiyorsa da, büyük ihtimalle Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) bu günleri oruçlu geçirdiğini söylemek mümkündür. Çünkü bu iki ayı neredeyse tamamıyla oruçlu geçirmekteydi. Dolayısıyla, kandil günlerinde oruç tutmakta bir beis olmadığı gibi, bu tutum, birçok âlim tarafından müstehap sayılmıştır.

Netice

Oruç ibadeti de diğer birçok ibadet gibi senenin geneline yayılmış, kulun Yaratıcısıyla irtibatını ve O'na yakınlığını sağlayan; kişisel, toplumsal ve ekonomik birçok fayda ve hikmetleri olan, ancak sadece Allah rızası için yapılan ve bu özelliği ile diğer perhiz ve rejim uygulamalarından ayrılan dinin temel ibadetlerindedir.

SADAKA

“O takva sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutar ve insanları affederler..” (Al-i İmran, 3/134)

İnsan söz konusu olduğunda ilk söylenen cümlelerden birisi şudur: *“İnsan sosyal bir varlıktır.”* Bu cümlenin sosyoloji, felsefe, ekonomi, epistemoloji gibi bilim alanlarındaki anlam ve izahlarını ilgili yerlere havale ederek, konumuzla ilişkisi noktasına değinmek istiyoruz. Sosyal varlık, başka kişilerle beraber yaşayan; hayatı, bilgiyi, maddi varlığı, yaşadığı mekânı ve beden gücünü, belli ölçülerde başkalarıyla paylaşan; başkalarının faydalanmasını sağlayan ve yardımlaşmaya hazır olan kişi demektir. Bu durum ve özellikler, kendiliğinden farklı sosyal tabakaları da oluşturur. Bu arada hastalık, sakatlık, tabii afetler, savaşlar, gasplar, ekonomik krizler, iflaslar vb. nedenler de farklı sosyal statü ve gelir seviyelerinin oluşmasına neden olurlar. Bu sayılanların ötesinde bizi yaratan Rabb'imizin

takdiri de, herkesin eşit gelir seviyesinde olmaması şeklinde tecelli etmiştir. Sosyal hayatın devamı için de bu durum gereklidir.

Diğer taraftan insanlar, oluşturdukları toplum yararına, bazı hizmetlerde de bulunmak durumundadırlar. Değişik hayır kurumları, örneğin eğitim kurumları, çeşmeler, dinlenme yerleri, aşevleri, yaşlı evleri, eğitim gören fakir öğrencilerin barınacağı yerler ve burs fonları bu hizmetlerden bazılarıdır. Elbette ihtiyaca göre, toplum yararına olan çok farklı hizmet kurumları ve şekilleri tespit etmek mümkündür.

İşte yukarıda sayılan durumlar bize, insanlar arasında birçok yönden olduğu gibi, maddî açıdan da yardımlaşmanın ve bazı hayır işleri için fonlar oluşturmanın gerekli olduğunu göstermektedir. Dinimizde bu konu en geniş anlamda *sadaka* kavramı ile dile getirilmiştir. Aşağıdaki satırlarda kısaca bu kavram üzerinde durulacaktır.

Arapça olan sadaka kelimesi, *sıhhat*, *kemâl*, *doğru* haber vermek (*sadûk*), sevgi ve dostluğunda samimi olmak (*sıddık*), sevgi ve muhabbet ilişkisi, bağlılık ve vefa duygusu (*sadat*) gibi anlamlara gelir. Bu kökten gelen *sadaka* kavramı ise, Allah Teâlâ'nın (*celle celâluhû*) rızasını elde etmek için, samimiyet ve ihlâsla, başta mal olmak üzere, herhangi bir şeyi ihtiyacı olana vermek veya bir yolla yardım etmektir. Dikkat edilirse; “sadaka” kökünden türeyen kelimelerin tamamında doğruluk, samimiyet, ihlâs, yardımlaşma ve bağlılık ön plandadır. Bundan ötürü de sadaka, kişinin inancında doğru ve samimi olmasının bir işareti olarak

kabul edilmiştir. “Sadaka burhandır.”¹³⁸ hadisinde geçen burhan kelimesinin, gönüllü bir şekilde sadaka verdiği için kişinin imanına işaret olduğu ifade edilmiştir.¹³⁹

Diğer ibadetlerde olduğu gibi, sadakanın da farz, vacip ve nafile kısımları bulunmaktadır. Farz kısmına zekât ismi verilmiş ve bu, ilgili kitaplarda geniş bir şekilde ele alınmıştır. Zekâtın ele alındığı yerlerde genellikle vacip olan fitır sadakası da işlenmiş ve kimlerin hangi ölçülerde ve hangi mallardan vermekle yükümlü oldukları açıklanmıştır. Biz bu iki konuyu ilgili eserlere havale ederek;¹⁴⁰ çalışmamızın adına uygun bir şekilde, sadaka denilince hemen aklımıza gelen sadakanın nafile kısmı üzerinde durmak istiyoruz.

Sadakanın Bazı Özellikleri

Her konuda olduğu gibi, sadaka konusunda da bizi aydınlatan Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), sadakanın bazı özelliklerini şu şekilde dile getirmektedir:

1. Dünyada sadaka verenler, hesap günü hesap bitinceye kadar verdikleri sadakanın gölgesinde kalırlar.¹⁴¹

2. Sadaka, değişik fizikî hastalıklar dahil, belaları defeder.¹⁴²

3. Sadaka kötü ölümden korur.¹⁴³

¹³⁸ Müslim, *Zekât*, 1; Tirmizî, *Daavat*, 85.

¹³⁹ Sadakanın inançtaki samimiyetin bir işareti olduğu yönündeki izahlar için bkz: Elmallı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/2612. Ayrıca bkz: İbn Esir, *en-Nihaye*, 1/122.

¹⁴⁰ *Zekât* ve fitır sadakası için bkz: Akademi Araştırma Heyeti, *Bir Müslüman'ın Yol Haritası*, 472-506.

¹⁴¹ Müslim, *Zekât*, 30.

¹⁴² Heysemî, *Mecmeu'z-Zevaid*, 3/109.

¹⁴³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/502; Tirmizî, *Zekât*, 68.

4. Sadaka önce Rabbimizin eline ulaşır ve orada bereketlenir.¹⁴⁴

Hız. Âişe validemiz, tasadduk edeceği paralara güzel kokular sürermiş, sebebini sorduklarında da şöyle cevap verirmiş: “Ben Efendimiz’den (sallallahu aleyhi ve sellem), sadakanın fakirin eline geçmeden evvel Allah’ın eline geçtiğini işittim. Bu paraların güzel kokularla Allah’ın eline varmasını istediğim için onlara koku sürüyorum.”¹⁴⁵

5. Sadaka veren el, alan elden üstündür.¹⁴⁶

6. Suyun ateşi söndürmesi gibi sadaka da hataları siler.¹⁴⁷

7. Sadakadan dönülmez, söz verilen şey verilir veya yapılır.¹⁴⁸

8. Sadakanın yarım hurma kadar olanı veya güzel bir söz bile cehennem ateşine karşı koruyucudur.¹⁴⁹

9. Sadaka ehli olan (bol bol sadaka veren) cennete ‘sadaka’ adı verilen kapısından girer.¹⁵⁰

Sadakanın Kapsamı

Sadaka geniş anlamıyla nafîle olarak yapılan her türlü hayır ve hasenâtı, insan ve hayvanlara yapılan iyilik, lütuf ve ihsanları, hatta insanların gönlünü hoş eden güzel söz ve çeşitli davranışları kapsar.

¹⁴⁴ Müslim, *Zekât*, 19.

¹⁴⁵ *Fasıldan Fasıla*, 1/44

¹⁴⁶ Müslim, *Zekât*, 31.

¹⁴⁷ Buhârî, *Zekât*, 23; Tirmizî, *Cum’a*, 79; İbn Mâce, *Fiten*, 12.

¹⁴⁸ İbn Mâce, *Sadakât*, 1.

¹⁴⁹ Müslim, *Zekât*, 20.

¹⁵⁰ Müslim, *Zekât*, 27.

Sadakanın kapsamını özetle şu hadiste görmek mümkündür: “İçinde güneş doğan her gün, insanların her bir mafsalı (eklem) için kendilerine bir sadaka gerekir. Meselâ; iki kişinin arasında adaletle hükmetmen bir sadakadır. Hayvanına binmek isteyen bir kimseye yardım ederek, hayvana bindirmen veya eşyasını hayvana yüklemen bir sadakadır. Güzel söz bir sadakadır. Namaza giderken attığın her adım sadakadır. Gelip geçene sıkıntı veren şeyleri yoldan kaldırman bir sadakadır.”¹⁵¹ Bu hadiste, “sülâmâ” parmak kemikleri demektir. Ancak burada vücuttaki tüm kemik ve mafsallar kastedilmiş, kemiklerin insanın oturup kalkması ve hareket etmesi için ne kadar gerekli olduğuna dikkat çekilmiştir. İşte, günlük birtakım hayra yönelik hareket ve davranışların bu nimetin sadakası olduğu belirtilmiştir. Burada nimetin şükür borcunun hafifletildiği görülür. Namaza giderken her adımın sadaka sayılması, her adım karşılığında bir derece yükseltme ve bir günah affetme anlamındadır.¹⁵²

Diğer bir hadis-i şerifte şu ifadeleri görüyoruz: Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem): “Her Müslüman üzerine sadaka vermek gereklidir.” buyurdu. Orada bulunanlar tarafından, “Ey Allah’ın Resülü! Eğer sadaka verecek bir şey bulamazsa ne yapar?” denildiğinde, Allah Resülü (sallallahu aleyhi ve sellem), “Çalışır! Elinin emeği ile kazandığını hem kendisi harcar hem de sadaka verir.” buyurdu. “Çalışmaya gücü yetmezse ne yapar?” denildiğinde, “Yardıma muhtaç, zor durumda kalan kimseye yardım eder.” buyurdu. Böyle bir

¹⁵¹ Buhârî, *Sulh*, 11; *Cihâd*, 72,128; Müslim, *Zekât*, 56; *Müsâfirin*, 84; Ebû Dâvûd, *Tatauvu’*, 12; *Edeb*, 160; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/316, 350, 4/423, 5/178.

¹⁵² Ahmed Dâvûdoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, 5/374, İst. 1977.

yardıma da gücü yetmezse ne buyurursunuz? denildiğinde, “İyilik ile veya hayır ile emreder” buyurdu. “Bunu da yapmaya kudreti yoksa ne dersiniz?” denilince Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem): “Kötülüklerden uzak durur, bu da onun için bir sadakadır.” buyurdu.”¹⁵³

Ayrıca;

İnsanlara iyiliği emretmek,¹⁵⁴

Allah’a hamd etmek ve O’nu tesbih etmek,¹⁵⁵

Bir kimseye yol/adres tarif etmek,¹⁵⁶

Gönül alıcı yumuşak söz söylemek,¹⁵⁷

Diktiği ağacın meyvesinden insan veya hayvanların yemesi ya da yararlanması,¹⁵⁸

Hasta ziyareti,¹⁵⁹

Cenazeye katılmak,¹⁶⁰

Allah yolunda olanlara yardım,¹⁶¹

Su ikram etmek veya suyu olmayan bir yere su götürmek,¹⁶²

¹⁵³ Müslim, *Zekât*, 55.

¹⁵⁴ Tirmizî, *Birr*, 36; Müslim, *Müsâfirîn*, 84; Ebû Dâvûd, *Tatavuvu’*, 12.

¹⁵⁵ Müslim, *Müsâfirîn*, 84.

¹⁵⁶ Buhârî, *Cihâd*, 72, *Edep*, 34; Müslim, *Zekât*, 56.

¹⁵⁷ *Aynı yerler*.

¹⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/362. “Hem bu bağdan çıkan mahsulâtın kim yese -hayvan olsun, insan olsun; inek olsun, sinek olsun; müşteri olsun, hırsız olsun- sana bir sadaka hükmüne geçer. Fakat o şart ile ki: Sen, Rezzak-ı Hakikî namına ve izni dairesinde tasarruf etsen ve onun malını, onun mahlûkatına veren bir tevziat memuru nazarıyla kendine baksan...” Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler*, 272.

¹⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/91.

¹⁶⁰ a.g.e., 3/20.

¹⁶¹ Müslim, *Zekât*, 12.

¹⁶² Ebû Dâvûd, *Zekât*, 41.

İnsanlara tebessüm etmek,¹⁶³

İhtiyacı olana Allah rızası için borç vermek (karz-ı hasen),¹⁶⁴

Borçluya mühlet vermek,¹⁶⁵

Misafire ikram etmek,¹⁶⁶

Darginları barıştırmak¹⁶⁷ ve

İlim öğrenmek de sadaka sayılmıştır.

Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) şu ifadesi ile adeta bütün sadaka çeşitlerini özetlemiştir: “*Her iyilik sadakadır.*”¹⁶⁸ Hadîste geçen ve “iyilik” diye tercüme ettiğimiz “**ma’rûf**” kelimesi, Allah’a itaat sayılan her şeyi, Allah’a yakınlaşmayı, insanlara iyilik etmeyi, dinin yapmayı emrettiği iyilikleri yapmayı, yasakladığı kötülüklerden uzak kalmayı ifade eden ve güzel sıfatları ihtiva eden çok kapsamlı bir kelimedir. Kısacası insanın iyi niyetle ve ihlâsla yaptığı her iyilik kendisine sadaka sevabı kazandırmaktadır.¹⁶⁹

Konumuzla ilgili bir kavram da şu âyette geçmektedir: “Birr ve takvada, birbirinizle yardımlaşınız. Günah işlemekte ve haddi aşmak hususunda yardımlaşmayınız.” **Birr** kelimesi, güzel ahlak, Allah’ın emirlerini yapıp yasakladıklarından uzak olmak, insanlara güler yüzle muamele etmek ve onlara iyilikte bulunmak; itaat, lütuf, sıla-i rahim, ana-babaya iyilik

¹⁶³ Tirmizî, *Birr*, 36.

¹⁶⁴ İbn Mâce, *Sadakat*, 19.

¹⁶⁵ İbn Mâce, *Sadakat*, 14.

¹⁶⁶ Buhârî, *Edep*, 31; Ebû Dâvûd, *Et’ime*, 5.

¹⁶⁷ Buhârî, *Sulh*, 11, *Cihâd*, 128; Müslim, *Zekât*, 56.

¹⁶⁸ Buhârî, *Edep*, 33; Müslim, *Zekât*, 52.

¹⁶⁹ Geniş bilgi için bkz: Adem Dölek, *Hadislerde Sadaka Kavramı ve Sosyal Yardımlaşma*, Yeni Ümit, s. 59, ss. 22-26, Ocak-Mart 2003.

ve ihsanda bulunmak gibi hayırları içine alan geniş kapsamlı bir kelimedir. Cenab-ı Hakk, başka bir âyette “birr” kelimesini şu şekilde açıklamaktadır. “Birr (iyilik), yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz değildir. Asıl “Birr” Allah ‘a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman edenin; sevdiği mallardan akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolda kalana, dilenenlere ve köle azat etmeye verenin, namazı kılanın, zekâtı verenin, verdikleri sözleri yerine getirenlerin, sıkıntı hastalık ve şiddet zamanında da sabredenlerin yaptıklarıdır. Bunlar imanlarında sadık olanlardır. Allah’ın azabından korunanlar da işte bunlardır.” Nitekim Efendimiz’e (salallahu aleyhi ve sellem) “birr” kelimesinin anlamı sorulunca, “*Güzel ahlaktır.*”¹⁷⁰ diye cevap vermişlerdir.

Sadaka, Sevilen Maldan Verilmeli

Sadakanın sevilen maldan verilmesi daha faziletlidir. Kişinin elinde farklı değerlerde mal veya eşya bulunabilir. Elinden çıkarmayı düşündüğü, neredeyse çöplüğe atmaya içinden geçirdiği şeyi sadaka olarak vermek elbette uygun olamaz. Nitekim kişinin kendisine böyle bir şey verilse onu severek alması mümkün değildir. Sadakanın önce Allah’a takdim edildiği düşünülünce durum daha da ciddiyet kazanmaktadır. Öyle ise verilecek şey eğer para değilse, sıradan bir şey olmamasına dikkat edilmelidir.

Kur’ân-ı Kerim’de; “*Siz sevdiğiniz mallardan infâk etmedikçe iyilik ve taate nail olamazsınız.*” (Al-i İmrân, 3/192) buyrulur. Bu âyet inince Ebû Talha (radiyallahu anh), Resûlullah (sal-

¹⁷⁰ Tirmizî, *Zühd*, 53.

lallahu aleyhi ve sellem)'e gelerek şöyle dedi: “Benim en çok sevdiğim malım Beyruhâ adındaki bahçemdir. Bu malım Allah için sadakadır. Onun Allah nezdinde sevabını ve âhiret azığı olmasını dilerim. Ey Allah'ın elçisi; onu istediğin yere sarfet!” Bunun üzerine Hz. Peygamber, onun bu kararının çok kârlı bir yatırım olduğunu belirttiikten sonra, bahçesini hısımlarına vakfetmesini bildirdi. Dolayısıyla Ebû Talha (radıyallahu anh) onu hısımları ve amcasının oğulları arasında bölüştürdü. Başka bir rivayette, bahçenin verildiği kimselerin Hassân b. Sâbit ile Übey b. Ka'b (r. anhumâ) olduğu belirtilir.¹⁷¹

Efendimizin kerime-i muhteremesi olan Rukiye validemizi dahi Mekke'de bırakıp oradan ayrılan Hz. Osman, Medine'ye gittikten sonra o kadar zengin olmuştu ki, “Ceşül-usre” dediğimiz, Tebük'e giden orduyu techiz etme mevzuunda, 300 deveyi yüküyle beraber vermişti. Belki aklımız, kısa zaman içinde bu servetin nasıl kazanıldığını almayabilir ama; onlar, Mekke'de bıraktıkları her şeyi Medine'de adeta, “*Kim bir hasene ile gelirse, karşılığını Allah 10 kat verir.*” (En'am, 6/160 sırrıyla buldular. Aslında bu, geri verişin en asgarisidir. Yoksa Allah 100 verir, 1000 verir... Evet onlar, mevsiminde verilmesi gerekli olan şeyi çok iyi verdiler ve Allah tarafından birkaç katını elde ettiler.¹⁷²

Halife Ömer b. Abdülaziz çuvalarla şeker alır, tasadduk ederdi. Bunun yerine niçin para dağıtmadığı sorulunca, şu cevabı verirdi: “Ben şekeri çok severim. Bu yüzden sevdiğim şeyi tasadduk etmek isterim.”¹⁷³

¹⁷¹ Müslim, Zekât, 42, 43.

¹⁷² Asrın Getirdiği Tereddütler, 4/71, 72

¹⁷³ Ahmed Dâvûdoğlu, Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi, 5/352.

Sadaka-i Cârîye

Bazı iş veya eserler uzun seneler hayatîyetlerini sürdürmekte, etkileri asırlarca devam etmektedir. Bu türlü şeyler sadakaya konu olduğunda, insanlar onlardan faydalandıkça getirecekleri sevap da katlanarak sürüp gidecektir. Onun için bu türlü sadakalara, sürekli sevap/ecir getiren sadaka anlamında *sadaka-i carîye* adı verilmiştir. Bir hadis-i şerifte konuya şöyle işaret edilmektedir: “*İnsan öldüğü zaman ameli kesilir. Ancak üç şey bundan müstesnadır. Sadaka-i carîye, kendisinden yararlanılan ilim ve kendisine hayır dua eden salih çocuk.*”¹⁷⁴ Bu hadiste zikredilen sadaka-i cârîye, yol, köprü, çeşme, mescit, aş evi, hastane, okul, yurt, sığınma evi gibi hayır yerlerini kapsamına alır. İnsanlar bu gibi yerlerden yararlandığı sürece, bunları yaptıranlar, yapılmasına sebep olanlar, yol gösterenler ve destek olanlar, gerek sağlıklarında ve gerekse vefatlarından sonra ecir almaya devam ederler. Elbette sadaka-ı carîye ihtiyaca ve yerine göre çeşitlenebilir.

Yararlı bir ilim bırakan da, bu ilimden, kitaptan, keşif ve icattan toplum yararlandıkça, mü’min olmak şartıyla, sürekli olarak ecir alır. Nitekim ilim, irfan ve irşatlarıyla toplumda iyi bir çığır açanın büyük mükâfatına kötü çığır açanın da günahına hadiste şöyle yer verilir: “*Kim iyi bir çığır açarsa, bununla amel edenlerin ecri kadar ecri bu çığırı açan alır. Kötü bir çığır açan da, bununla amel edenlerin günahı kadar günahı yüklenir.*”¹⁷⁵ Dine ve topluma yarar-

¹⁷⁴ Darimî, *Mukaddime*, 46.

¹⁷⁵ Müslim, *İlim*, 15, *Zekât*, 69; Nesâî, *Zekât*, 64; İbn Mâce, *Mukaddime*, 14; Darimî, *Mukaddime*, 44; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/387.

lı bir çocuk yetiştirmek de, toplum bu çocuktan yararlandıkça, yetişmesinde katkısı bulunan anne, baba, hoca gibi kimselerin sürekli ecir almalarına bir sebeptir.

Vakfedilen gayr-ı menkuller de sadaka-i cariyeye niteliğindedir. Hayır için işletildiği sürece, vakfedene ecir gelmeye devam eder. Önceki asırlarda han, hamam, medrese, dükkân ve çarşıların vakıf olarak topluma kazandırılması, sahiplerinin sürekli bir ecre nail olma istekleri yüzündendir. Günümüzde de bu türden sürekliliği olan değişik eserler bırakmak, ilmî keşiflerde bulunmak, bazı fonlar kurmak, Allah rızası için toplum yararına yönelik hizmetler görece dernek, vakıf, sivil toplum kuruluşu şeklinde oluşumlara ön ayak olmak, eğitim kurumları, ihtiyaç olan yerlerde cami vb. din hizmeti gören birimler kurmak mümkündür. Ayrıca, bütün insanlığın dertleri olan yoksulluk, uyuşturucu, sokak çocukları, göçmen, felaketzedeler, savaş mağdurları, çevre kirlenmesi, işsizlik, salgın hastalıklar, inançsızlık, ahlaksızlık... vb. konulara çare bulmaya yönelik çalışmalar için kurulacak her türlü kurum da sadaka-i cariyeye hükmüne geçer. Daha önce denildiği gibi, sadaka-i cariyenin kapsamı zaman ve ihtiyaçlara göre çeşitlenebilir.

Sadakanın Veriliş Zamanı

Her iş, zamanında, halk tabiriyle yerli yerinde yapılıncaya bir anlam ifade eder. Onun için de, 'Fırsat ganimettir.' denilmiştir. Yani yapılması gereken iş zamanında yapılmalı, fırsat kaçırılmamalı; zira bir daha karşımıza o türden bir

fırsat çıkmayabilir. Yerinde yapılan küçük bir iş veya yerinde verilen az miktarda para, daha sonra yapılacak büyük işlerden ve verilecek milyarlardan daha çok değer kazanabilir. Sadaka için de bu böyledir. Üstelik insan ölümlü bir varlıktır, her an bir kaza ile hiçbir iş yapamayacak hale gelebilir.

Hz. Ebû Hureyre (radıyallahu anh) anlatıyor: Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in huzuruna bir kimse gelerek: *“Ey Allah'ın Resulü sevap yönünden hangi sadaka daha büyüktür?” diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem): “Senin sıhhatli, son derece mala düşkün, fakirlikten korktuğun, zenginlikten hoşlanır bulunduğun bir durumda verdiğin sadakadır. Can boğaza gelip bu malım filan içindir, şu malım da filan kimse içindir, deyinceye ve bunlar da mirasçılarının oluncaya kadar sadakanı geriye bırakma!” buyurdu.*¹⁷⁶

Bir hadis-i şerifte de insanların refah düzeyinin yükselbileceğine işaret edilerek şöyle denilmektedir:

*“Bir zaman gelecek adam eline, sadaka olarak vermek üzere bir altın alıp dolaşacak, ancak verebileceği kimse bulamayacak.”*¹⁷⁷

Diğer bir sözünde de Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), malın büyük bir imtihan olduğunun insanlar tarafından anlaşılacağını ve ondan kaçmaların başlayacağını şöyle haber vermektedir: *“Bir gün gelir, yeryüzü, içindeki hazineleri dışarı çıkarır, altın ve gümüş dağ gibi yığılır. Adam öldürmüş kişi, ‘Ben bu mal yüzünden katil oldum.’ der; sıla-i rah-*

¹⁷⁶ Müslim, Zekât, 30.

¹⁷⁷ Müslim, Zekât, 18.

mi kesen kişi ‘Ben bunun yüzünden akrabalarım ile ilişki kestim.’ der; hırsız ‘Bunun yüzünden ceza aldım (elim keşildi).’ der ve kimse o maldan bir şey almaz.”¹⁷⁸

Bu ikaz ve açıklamalardan anlaşılıyor ki, yapılacak işlerin ve Allah yolunda verilecek sadakaların zaman geçirilmeden ifa edilmesi gerektiği gibi, dünyalık şeyler zannedildiği kadar da değerli ve vazgeçilmez şeyler değildir. Kim bilir, belki de hem fakirlik hem de zenginlik huzursuzluk kaynağıdır!

Ölen Kimse Adına Sadaka Vermek

İnsanların güvendiği, sevdiği, zevk aldığı, hatta övündüğü işler daha çok kendi elleriyle yaptığı işlerdir. Başkasının bizim adımıza yaptığı işler, bize o derecede güvenli ve zevkli gelmemektedir. Din açısından da durum böyledir. “İnsana sadece kendi yaptığı vardır.” âyeti bu konuya işaret etmektedir. Ancak bazı ibadet ve taatların, ölen bir kimse adına yapılması mümkün ve caiz görülmüştür. Yani bunların sevabı ölüye ulaşır. Bunlar arasında ölü namına verilen *sadakalar* başta gelir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)’e bir sahabe gelerek, “Ey Allah’ın elçisi! Annem ansızın öldü, vasiyette de bulunmadı. Öyle sanıyorum ki, konuşma fırsatı bulsaydı kendi adına sadaka verilmesini vasiyet ederdi. Acaba onun adına ben sadaka versem, aneme sevap olur mu?” diye sormuş; Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) de “evet” cevabını vermiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Müslim, *Zekât*, 18.

¹⁷⁹ Buhârî, *Cenâiz*, 95; *Vesâyâ*, 19; Müslim, *Zekât*, 51; *Vasiyye*, 12, 13; Ebû Dâvûd, *Vesâyâ*, 15.

Diğer bir hadis-i şerifte de şu ifadeleri görüyoruz: Hz. Enes (radiyallahu anh), Efendimiz’e (sallallahu aleyhi ve sellem); “Biz ölümlerimize dua ediyor, onlar adına sadaka veriyor ve hacce diyoruz. Acaba bunların sevabı onlara ulaşıyor mu?” diye sormuş, Allah elçisi şöyle cevap vermiştir: “Şüphesiz, onlara ulaşır ve onlar sizden birinizin hediyeye sevindiği gibi ona sevinirler.”¹⁸⁰

Sadakanın Şartları

Her ibadette olduğu gibi, sadakanın da Allah katında geçerli, yani makbul olması ve bazı özellikleri için dikkat edilmesi gereken noktalar bulunmaktadır. Hemen her harfinden anlamlar ve veciz nükteler çıkarılan Kur’ân’-ı Kerim’in bir âyeti bize bu konuda yol göstermekte ve ikazlarda bulunmaktadır.

Müminlerin vasıflarının anlatıldığı bir yerde şu ifade kullanılır: “*Kendilerine ihsan ettiğimiz nimetlerden infak ederler.*” (Bakara, 2/3) Sadece bu âyet sadakanın kabulünün ve özelliklerinin beş şartına işaret eder:

1. Sadaka verilirken sadakaya muhtaç olmayacak derecede vermeli. Âyette geçen “*Min*” (ondan) kelimesi bu noktaya işaret eder. Yani normal şartlarda bütün varlığını değil, bir kısmını veya ihtiyaç kadarını vermeli.

¹⁸⁰ Ahmed Davutoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, 5/366. Hanefilere göre, bağışlanan her çeşit ibadetin sevabı ölümlere ulaşır. Ancak ölen kimse namına zekât, adak, hac gibi mali yönü olan ibadetleri ifa etmek mümkün ise de; namaz, oruç gibi ibadetleri onun namına ifa yeterli değildir. Bunların bizzat hayatta iken ifası gerekir. Çünkü bu ibadetler ferdi, beden ve ruh bakımından olgunlaştırm, olumlu etkileri bizzat bunları yapanların kendilerinde görülür. Başkalarının bunları yapmasıyla asıl yükümlü üzerindeki fayda sağlanmış olmaz.

2. Başkasından alıp başkasına vermek şeklinde değil, aksine kendi malından vermeli. Âyetteki ifade, “Size rızık olarak verdiğimiz şeyden veriniz.” anlamına gelir.

3. Verirken minnet edip başa kakmamalıdır. Zira bu rızık Allah veriyor. Yani “Ben size rızık veriyorum. Benim malımdan benim kuluma vermede minnetiniz olamaz.”

4. Sadaka; temel ihtiyaçlarına harcayacak kişilere verilmelidir. Yoksa sefahete, gayrimeşru işlere ve eğlencelere harcayacaklara sadaka vermek uygun değildir, böyle bir sadaka makbul olmaz. Alan kişi de buna dikkat etmelidir. Verilen şeyin meşru ihtiyaçlar için verildiğini hesaba katmalı, ihtiyacı yoksa almamalı, varsa onu meşru ihtiyacına harcamalıdır. Âyette geçen *infak* kelimesi buna işaret eder.

5. Allah namına verilmelidir. Rabbimiz, “Mal benimdir, öyle ise benim namıma veriniz.” demektedir. Bu şartların yanı sıra âyette bir genişlik de (tevsi') vardır. Yani sadaka malla olduğu gibi, ilim, söz, fiil, nasihat vs. ile de olur. Âyette geçen 'ma' kelimesi buna işaret etmektedir.

6. Ayrıca, “Fakir olurum, işlerim bozulur.” gibi düşüncelere kapılıp sadaka terk edilmemelidir.¹⁸¹ Sadaka, değişik türleri ile ve imkânlar ölçüsünde, ama sürekli hayatımızda yer almalıdır.

Dinî Hizmete Karşılık Ücret İstenmez

Dünyada yapılacak dünyevî işlere karşılık bir ücret almak kişinin en tabii hakkıdır. Eğer bütün hayat, bu dünya

¹⁸¹ Geniş bilgi ve yorumlar için bkz: Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler*, 485, *İşaratu'l-İ'caz*, 44.

ile, yani ölümlle sınırlı olsaydı, hemen hiçbir iş karşılıksız yapılmazdı. Kimse de buna itiraz etmezdi. Ancak, hayatın bu dünyada geçen kısmı bütün hayata kıyaslandığında adeta hiç hükmündedir. Sonsuza giden yolda, bu dünya hayatı sadece bir mola yeri gibidir. Ama bir mola kısalığında olan dünya hayatı, asıl hayatın şekillenmesinde yüzde yüzlük bir etkiye sahiptir. Yani asıl hayat bu mola yerinde yapılanla inşa edilmektedir. Öyle ise yapılacak işlerde hem dünya hem de ahiret hayatı için ciddi bir yatırım yapılmalıdır.

Ayrıca şeref, haysiyet ve erdem gibi hasletler insanların vazgeçemeyecekleri özelliklerdir. Bencillik, şahsî çıkar, istismar gibi hususlar ise insanlar tarafından hoş karşılanmayan sıfatlardır. Bunlar kişinin şahsiyetini törpüler ve etkinliğini hiçe indirir. Özellikle yapılan iş, Allah rızasına yönelik, dini bir işi olunca durum daha da hassasiyet kazanır.

Hem Rabbimiz hem de O'nun Yüce Elçisi bu noktada müminleri uyarmakta ve yapılacak dinî hizmetlerde ya hiç ücret almamalarını ya da ücreti sadece ihtiyaçla sınırlandırmalarını emretmektedir. Hatta, bu ihtiyacın da halkın en alt tabakasının yaşantısı ile ölçülerek belirlenmesi daha uygun görülmektedir. Bir âyet-i kerimde Allah (celle celâluhû), “âyetlerinin düşük bir fiyatla satılmasını” yasaklamakta, Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) de kendisine ve soyuna zekât ve sadakanın yasak olduğunu belirtmektedir.

Bu âyet ve hadislerin anlamı şu şekilde açıklanmaktadır: “Bu zamanda zaruret olmadan, irşad-ı nâsa ve neşr-i dine çalışanların, sadakaları ve hediyeleri kabul etmemeleri lâzım geldiğinin sırrını dört sebeple beyan etmek gerekir. ‘Benim ücretimi sadece Allah verir.’, ‘Sizden yaptığına

karşılık herhangi bir ücret istemeyene uyun.’ gibi âyetler, insanlardan istiğna hakkındaki âyetlerin mühim bir sırrını tefsir eder. İlim ve dini neşre çalışan insanlar, mümkün olduğu kadar istiğna ve kanaatle hareket etmezse, hem ehli-dalaletin ithamına hedef olur, hem izzet-i ilmiyeyi muhafaza edemez. Ayrıca salahat ve neşr-i din gibi umûr-u uhreviyeye mukabil hediyeleri almak, âhîret meyvelerini dünyada fâni bir şekilde yemek demektir.”¹⁸²

“(Kişi tam ihlâsı elde etmek için) sahabelerin Kur’ân’ın övgüsüne mazhar olan “îsar” hasletini kendine rehber etmelidir. Yani: Hediye ve sadakanın kabulünde başkasını kendine tercih etmeli ve hizmet-i diniyenin mukabilinde gelen menfaat-ı maddiyeyi istemeden ve kalben talep etmeden, sırf bir ihsan-ı İlahî bilerek, nâstan minnet almayarak ve hizmet-i diniyenin mukabilinde de almamalıdır. Her ne kadar hizmet edenlerin hakları var ki, halk onların maişetlerini temin etsin. Hem zekâta da müstahaktırlar. Fakat bu istenilmez, belki verilir. Verildiği vakitte, hizmetimin ücretidir denilmez. Mümkün olduğu kadar kanaatkârane başka ehil ve daha müstahak olanların nefsinin kendi nefsinin tercih etmeli, ‘ihtiyaçları olsa bile başkalarını kendilerine tercih ederler.’ sırrına mazhariyetle, bu müthiş tehlikeden kurtulup ihlâsı kazanabilir.”¹⁸³

Sadaka ve İslâmiyet’in Getirdiği İncelik

Bizim toplumumuzda, dinimizin güzelliklerinden kaynaklanan bir sadaka kültürü de vardır. Eşi görülemez bir

¹⁸² Bediüzzaman Said Nursî, *Mektubat*, 484.

¹⁸³ Bediüzzaman Said Nursî, *Lemalar*, 150. Ayrıca bkz: *Emirdağ Lahikası*, 2/74.

incelikle örgülenmiş harika bir kültür... Müslümanlar zekat ve sadakayı verirken öyle makul verir ve sadakayı alacak insana öyle güzel şeyler anlatırlarmış ki, alan verenden daha faziletli bir konumda görünürmüş; yedi süflâ, yedi ulyânın üstüne çıkarmış; yani, sadakayı alan alttaki el onu veren üstteki elin üstüne çıkarmış. Sadaka veren mesela şöyle dermiş: “Allah senden razı olsun, ben de üzerimdeki bu borcu ne yapayım ne edeyim, diye düşünüyordum. Vazifemi yapmama, büyük bir vebalden kurtulmama vesile oldun. Allah da seni ahiret sıkıntılarından korusun.”

Kur’ân-ı Kerim, verilen zekat ve sadakayı başa kakmayı, alan insanı minnet altında bırakmayı ve bu şekilde ona eziyet etmeyi yapılan işin sevabını iptal edecek bir sebep olarak zikrediyor: *“Ey iman edenler! Sadaka verdiğiniz kimselere minnet etmek, onları incitmek suretiyle o sadakalarınızı boşa çıkarmayın. Allah’a da, ahirete de inanmadığı halde sırf insanlara gösteriş yapmak için malını harcayan kimsenin durumuna düşmeyin. Onun durumu, üzerinde toprak bulunan kaypak bir kayaya benzer ki, şiddetli bir yağmur olur olmaz toprağı kayıverir, cascavlak kalır. Öyleleri işledikleri hiçbir şeyden sevap ve mükâfat elde edemezler. Zira Allah inkârcılar gürûhunu buna muvaffak eylemez.”* (Bakara, 2/264)

Ayrıca, selefimizin, şehrin değişik yerlerine sadaka taşları koyduğunu; onları, zenginlerin para bıraktığı, muhtaç olanın da ihtiyacı kadar aldığı yardım sandukçaları olarak kullandığını biliyoruz. İşte bu, hayrı gizleme ve minnet altında bırakmama hâli, sevabı kat kat artırıyor. Yardıma muhtaç olan insan da kendini minnet altında hissetmeden,

“Cenâbı Hak, bu insanın vazifesini yapmasına beni vesile etti.” düşüncesiyle meseleye yaklaşıyor, o insanın veren eli ötesinde Rezzâkı Hakikî’yi görüyor.¹⁸⁴

Herkes İnfak Etmekle Mükelleftir

Dînimizde ibadetler, esas itibariyle iki bölümde mütalâa edilir:

1. Malî ibadetler.
2. Bedenî ibadetler.

Yalnız, bu taksimi birbirinden kesin hatlarla ayrılmış, birinin diğeri ile uzaktan yakından alâkası olmayan bir ayrım şeklinde düşünmek doğru değildir. Belki, bu ikisi birbiri ile iç içe ve omuz omuzadırlar. Meselâ namaz bedenî bir ibadettir, ama namazı bütün bütün maddeden tecrit etmek mümkün değildir. Namazda zaman, mekân unsurları tamamen madde ile izahı yapılabilecek hususlardandır ki, namazın içindeki ve dışındaki şartlar tetkik edildiğinde bunlar apaçık görülecektir. Hem, meselâ zekât malî bir ibadettir, ama kişinin zekât verebilecek seviyeye gelinceye kadar çarşıda-pazarda çalışması, çabalaması da onun bedenle olan ilgisi-ni gösterir. Bir de hac vazifesi vardır ki, bu da, bir yönüyle malî, bir yönüyle bedenî bir ibadettir. Hac farızasını ifada harcanacak paraları temin, işin malî cihetini teşkil ederken uzun hac yolculuğu, tavaf, vakfe, şeytan taşlama, sa’y vs. gibi menâsik (pratikler) de işin bedenî yönünü teşkil eder. Oruç da bu çerçeve içinde değerlendirilebilir.

Görüldüğü gibi, İslâm’ın şartları içinde yer alan 4 ana

¹⁸⁴ *Kırk Testi*, s.207-208

unsurun mânâ ile olduğu gibi madde ile de alâkası vardır. Dolayısıyla Allah'a karşı yapılan ubudiyetlerin âdetâ maddeden tecerrüdü imkânsız gibidir.

Burada yanlış anlamalara sebebiyet verebilecek ince bir noktaya işaret etmek gerekir. Allah'ın kendilerine mal-mülk ihsan ettiği insanlar, zekâtlarını versinler; hatta zekâtın ötesinde ve onun çok üstünde infaklarda bulunsunlar, ama bedenen gayret etmeseler de olur, demek doğru değildir. Meselâ, Hz. Ebû Bekir (radiyallahu anh), İnsanlığın İftihar Tablosu'nu (sallallahu aleyhi ve sellem) tanıdığında, Mekke'nin ileri gelen zenginleri arasındaydı. Vefat ettiğinde ise, geride bıraktıkları hepimizin mâlumu!. Evet O, Allah Resûlü'nü (sallallahu aleyhi ve sellem) tanıdıktan sonra, bütün mal varlığını İslâm yolunda harcamış ve bitirmişti. Ama beri taraftan da, başta hicret olmak üzere, Bedir, Uhud, Hendek, Hayber, Tebük vs. bütün muharebelere, bütün mücahedelere bedenen de iştirak etmişti. Farz-ı muhal, Hz. Ebû Bekir (radiyallahu anh), bunlardan birisine katılmasaydı, belki de Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) Tebuk hareketi dönüşü, Ka'b b. Malik'e dediği şeyleri ona da diyecek, Ka'b b. Malik ve arkadaşlarına uyguladığı boykotu ona da uygulayacak ve hakkında semavî afv fermanı gelinceye kadar onunla konuşmayacak, kimseyi de konuşturmayacaktı.

Bu kısa açıklamadan sonra, esas konuya geçebiliriz: Günümüzde, imân ve Kur'ân'a sahip çıkmada ve onu neşretme vazifesini üzerine alma konusunda, çok defa, madde ön plâna çıkmaktadır; ama bu mutlak bir hakikat değildir. Bu, zamana, mekâna ve kişilerin durumuna göre değişkenlik arz eder.

Bunu böylece tespit ettikten sonra, meseleyi iki ayrı açıdan değerlendirebiliriz:

1. İnsanların az veya çok sahip oldukları maddî imkânları Allah yolunda harcamaları ve infak etmeleri.
2. Bu mevzuda yapılabilecek fedakârlığın, İslâm'ın getirmiş olduğu sınırlar içinde ele alınması.

Günümüzde, müminler arasında yanlış bir anlayış bulunmaktadır. Diyorlar ki: “Benim maddî imkânlarım geniş değil, servetim yok, dolayısıyla malî ibadetler, yani zekât, hibe, vakıf, sadaka vs. benim işim değil.” Bu düşünce doğru değildir. Herkes, Allah'ın kendisine bahşettiği imkânlarla, O'nun yolunda kullukta bulunmakla mükelleftir. Öyleyse, herkes elinde bulundurduğu imkânlar ölçüsünde, Allah'ın hakkını araştırarak, halkın hakkını araştırarak infakta bulunup Rabbinin rızasını kazanmaya çalışacaktır. Özellikle günümüzde, Allah'ın yüce dîninin yüceltilmesi ve yükseltilmesi uğrunda herkesin, sahip bulunduğu imkânlar ölçüsünde gayret gösterip katkıda bulunması elzemdir. Dolayısıyla “Şu anda fakirim, zengin olayım da, ondan sonra infak ederim.” anlayışı doğru bir düşünce değildir. Zira Allah kendi katında amelleri değerlendirirken, onun azlığına ve çokluğuna göre değil, o işin ihlâslıca yapılıp yapılmadığına bakar. Onun için “Bazen bir zerre ihlâslı amel, batmanlar dolusu halis olmayan amele üstün gelebilir.” Kısacası herkes sahip bulunduğu imkânlarla Allah yolunda seferber olmakla mükelleftir.

Sadaka, Malı Eksiltmez

Sadaka ve zekât vermede, şeytan ve nefsin menfi baskı-

sının önemi büyüktür. Herbiri, insana, zekât ve sadakanın malda eksikliğe sebep olacağını ve neticede fakirlik gibi bir problemle karşı karşıya kalacağını telkin ederler.

Bu konuda Yüce Mevla, onların telkinlerine mukabil bizlere şu uyarıda bulunmaktadır: “Şeytan sizi fakirlikle korkutur (fakir düşeceğinizi söyleyerek sadaka vermekten geri kalmanızı ister) ve size çirkin şeyleri yapmayı emreder. Allah ise, size kendi katından mağfiret ve lütf vaat ediyor. Şüphesiz Allah’ın lütfu geniştir, O bilendir.”

(Bakara, 2/268) Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) de sadaka ve zekâtın malı eksiltmediğini, bilakis artmasına sebep olduğunu ihtar eder. Zaten “Sadaka (zekât), maldan hiçbir şey noksanlaştırmaz.”¹⁸⁵ hadisi de bunun açık misalidir. Başka bir hadiste Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem), sadakanın, Allah tarafından artırılacağını da şu ifadeleriyle anlatmaktadır: “En temizinden -ki Allah en temizini kabul eder- veren birisinin sadakasını Rahman olan Allah alır. Bu bir hurma bile olsa, Rahman’ın elinde öyle bereketlenir ki, Uhud’dan daha büyük olur. Aynen sizden biriniz, tayını veya deve yavrusunu besleyip büyüttüğü gibi, Allah da (celle celâluhû) sizin sadakalarınızı öyle geliştirir.”¹⁸⁶ Zekâtı verilen bir malın artması için her gün meleklerin duâ etmeleri mevzuubahistir ki, bunu da yine Allah Resulü’nden öğreniyoruz: “Her gün iki melek inerek, onlardan biri: ‘Allah’ım, infak edenin (malını bereketlendirmek suretiyle) arkasını getir.’ diye duâ ederken, diğeri de, ‘Malı tutup cimrilik edenin malını telef et.’ diye bedduada bulunur.”¹⁸⁷

¹⁸⁵ Müslim, *Birr*, 69; Tirmizî, *Birr*, 82; *Muvatta’*, *Sadaka*, 12.

¹⁸⁶ Müslim, *Zekât*, 19.

¹⁸⁷ Müslim, *Zekât*, 17. Geniş bilgi için bkz: www.zaman.com.tr 02. 09. 2002 akademi; M.F.

Sadaka ve Şeytan'ın Vesvesesi

Şeytan ve nefis el birliği ile kişinin iyilik yapmasına engel olmaya çalışırlar. Bu arada bazı insanlar da adeta şeytanca davranarak iyilik ve güzelliklere engel olmaktadır. Bir imtihan yeri olan dünya hayatında bunlar sürüp gider. Konu ile ilgili asr-ı saadetten şu tablo aktarılmaktadır:

Ebû Mesut anlatıyor: “Sadaka vermemiz emredildi. (İmkânı yerinde olmadığı için) hamallık yapıp sadaka verenlerimiz vardı. Ebû Ukayl yarım ölçeklik bir sadaka verdi. Birisi de bundan daha fazlasını getirdi. Münafıklar az getireni kastederek, “Allah bu kadcarcık sadakaya muhtaç değildir.” çok getireni kastederek de “Diğeri de sadece gösteriş yapıyor,” şeklinde dedikodular çıkarttılar. Bunun üzerine, hem münafıkları susturan hem de sadaka verenlerin yaptığının güzel olduğunu ifade eden şu âyet nazil oldu: “Müminlerden gâh farz zekât dışında gönüllerinden koptuğu kadar sadaka vereni, gâh ancak çalışıp didinerek kazandıkları kadarını bağışlayanları dillerine dolayıp alaya alanlar var ya, işte Allah onları alay konusu yapıp maskara etmiştir ve onlara gayet acı bir azap vardır.” (Tevbe, 9/79)¹⁸⁸

Özetle sadaka, müminin, hayatında vazgeçemeyeceği, çok çeşidi olduğundan ötürü sürekli yerine getirebileceği önemli bir nafîle ibadettir ve gereğine uygun yerine getirilebilmesi için titizlik gösterilmelidir.

Gülen, *Fasıldan Fasıla*, 2/287.

¹⁸⁸ Müslim, *Zekât*, 21.

İKİNCİ BÖLÜM
GECE İBADETİ

GECE İBADETİ VE ÖNEMİ

Cismaniyete bir başkaldırış, bir isyandır gece namaza uyanmak.

Gece ibadetinin bazı **özellik ve güzelliklerini** şöyle sıralamak mümkündür:

Bizden Önceki Ümmetlerde de Vardı

İlk peygamber olan Hz. Âdem'e (aleyhisselâm) gönderilen din *İslâm* olduğu gibi, son peygamber olan Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem) de yine *İslâm* dinini tebliğ görevi verilmiştir.¹⁸⁹ Dolayısıyla Allah katında din, sadece *İslâm*'dir.¹⁹⁰ Buna Yahudilik, Hıristiyanlık veya başka bir ad verilmesi, tahrif edilmemiş olmak şartıyla, bir şey değiştirmeyecektir. Nitekim Allah da birdir; ister O'na Allah denilsin ister Rahman denilsin.¹⁹¹

¹⁸⁹ Bkz. Al-i İmran, 3/85, Nisa, 4/163, Şura, 42/13

¹⁹⁰ Bkz. Al-i İmran, 3/19

¹⁹¹ Bkz. İsra, 17/110

Ancak belli bir gelişim süreci yaşayan insanoğluna gönderilen bu *İslâm* adlı dinin, peygamberlik dönemlerine göre, ibadetlerin, özellikle, şekline veya teferruatına ait bazı değişik uygulamaları görülmüştür. Bir peygamber döneminde yapılan bir ibadet, daha sonra görevlendirilen peygamber döneminde ya olmayabilir veya ibadetin uygulama şekli değişmiş olabilir. Bazı ibadetler ise, önemlerine binaen her peygamberin ümmetine emredilmişlerdir. İşte; konumuz olan gece ibadeti, ikinci tür ibadetlerdendir. Yani, önemine binaen hem bizde hem de bizden önceki ümmetlerde yapılagelen ibadetlerden birisidir.

Allah, ehl-i kitaptan, âyetlerini inkâr eden, haksız yere peygamberleri öldüren, dolayısıyla isyan edip haddi aşanlardan söz ettikten sonra şöyle buyuruyor: “*Hepsi bir değildir; ehl-i kitap içinde, gece saatlerinde ayakta durup Allah’ın âyetlerini okuyarak secdeye kapanan bir topluluk da vardır.*” (Al-i İmran, 3/113) Bu kişileri, âyetin nüzûl sebebinde adı geçen Abdullah b. Selam (43/663) ve benzerleriyle sınırlı tutmayı gerektirecek herhangi bir ifade veya işaret bulunmamaktadır.¹⁹² Diğer taraftan Hz. Peygamber’in (salallahu aleyhi ve sellem), “*Size gece namazını tavsiye ediyorum; şüphesiz o, sizden önceki salih kulların âdetidir, sizin için de Rabb’inize yakınlık, günahlarınıza kefaret, hatalardan selâmet ve bünyeyi hastalıklardan koruma vesilesidir.*”¹⁹³ şeklindeki kutsî beyanları, gece ibadetinin bizden önceki ümmetlerde, özellikle de seçkinleri arasında yapılageldiğini açıkça göstermektedir.

¹⁹² Bk. Taberî, *Tefsir*, 3/402.

¹⁹³ Tirmizî, *Daavat*, 101.

Abdullah b. Mesut (32/652) şöyle der: “Tevrat’ta, ‘Allah, *gece yarınları yataklarından uzaklaşanlar için*, öyle mükâfatlar hazırlamıştır ki, onları ne bir göz görmüş, ne bir kulak duymuş, ne de herhangi bir insanın hayalinden geçmiştir. Bunu, Allah’a yakın olan melekler de bilmez, ne-biler de...’ ifadeleri yazılıdır.”¹⁹⁴

Zebur’da geçen şu âyetler de gece ibadeti adına manidârdır: “Kulum! Beni gece karanlığında bulursun. Çünkü (bu vakit) sana en yakın olduğum anlardır. Beni ara, bulursun!”¹⁹⁵ Hz. İsa (aleyhisselâm) da, “Gece ve gündüz iki (amel) sandığıdır. Onlarda neyi koruyacağınıza dikkat edin! Gece ne yapılması gerekiyorsa onu; gündüz de ne yapılması gerekiyorsa onu yapın.” der.¹⁹⁶

Kendisine Zebur nazil olan Hz. Dâvûd’un (aleyhisselâm) annesi ise şu tavsiyede bulunur: “Yavrurum! Geceleri fazla uyuma. Çünkü fazla gece uykusu, kişiyi kıyamette fakir bırakır.”¹⁹⁷ Annesinden bu tavsiyeyi alan Hz. Dâvûd’un, en mükemmel şekliyle geceyi ihya ettiğini, Efendimiz’in (sallallahu aleyhi ve sellem) şu övücü sözlerinden anlıyoruz: “Allah’ın yanında en sevimli gece namazı Dâvûd’un namazıdır. O gecenin yarısını uyur, sonra kalkar ibadet eder; sonra tek-rar dinlenirdi.”¹⁹⁸

Ulu’l-Azm peygamberlerden olan Hz. Musa (aleyhisselâm), *Tevrat’ı* almak üzere *Tûr* dağına gitmeden önce, gece

¹⁹⁴ İbn Ebi Şeybe, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebi Hatim, Taberanî, ve Hakim’den naklen Alûsî, *Ruhu’l-Maânî*, 21/132.

¹⁹⁵ Zebûr’dan naklen İbrahim Hakkı, *Marifetname*, 312.

¹⁹⁶ İbn Receb, *Camîu’l-Ulum ve’l-Hikem*, 2/186.

¹⁹⁷ İbn Mâce, *İkâme*, 174; Aynî, *Umde*, 7/170.

¹⁹⁸ Müslim, *Sıyâm*, 189; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/206.

ibadetiyle mükellef tutulmuştu. Elmalılı, ilgili âyetleri tefsir ederken, şu ibarelerin altını özellikle çizer: “Ehlullah’ın büyük bir tecelli ışığına erebilmeleri için, gece gibi karanlık ıstırap saatleri ile çile doldurmaları gerekir. Zira tenezzülât-i İlahiyye geceleri vâki olur. Ve bütün başarı sabahları, gece ızdırabının seherlerini takip eder.

Hz. Musa’nın bu çilesinde *kırk*, sanki bütün bir gece ve *on*, onun seheri mesabesinde demek olup, bazı rivayetlerde de aktarıldığı gibi, bu seherin *fecr-i sadık* saatlerini andıran sonlarında Hz. Musa, Cenab-ı Hakk’ın *kelâmına* mazhar olmuştur.”¹⁹⁹

Allah’a Şükretme Yollarından Biridir

Şükür, kendisine teşekkür edeceğimiz zat tarafından, bize ihsan edilen nimetlere karşı yaptığımız bir teşekkürdür. Allah’ın sayısız nimetlerini kullanan²⁰⁰ insanın, bu nimetlerin sahibini düşünmesi ve hizmetine sunulan nimetlerden duyduğu mutluluğu birtakım davranışlarla ortaya koymasıdır. Şükür, insana verilen duygu, düşünce ve organları, yaratılış gayeleri doğrultusunda kullanmaya da denmiştir ki, kalple ve dille ifa edilebileceği gibi, bütün organlarla da yerine getirilebilir.²⁰¹

Dille şükür, düşünülebilen bütün güç, kuvvet ve ihsan kaynaklarını nefyederek her türlü lütûf, nimet ve gücün tek kaynağı olan Allah’tan geldiğini kabul ve itirafla gerçekleşir.

¹⁹⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/2275.

²⁰⁰ Bkz. Lokman, 31/20, İbrahim, 14/34, Nahl, 16/18

²⁰¹ Cürcanî, *et-Ta’rifat*, 128; bk. Sebe’, 34/13.

Kalple şükür, zâhir ve bâtın bütün nimetleri ve bu nimetlerden yararlanma gücünü Allah'tan bilip, hayatın bu anlayışa göre yönlendirilmesi ve şekillendirilmesidir.

Organlarla şükür ise, her organ ve her latifeyi yaratılış gayesi doğrultusunda kullanmak ve onlara ait kulluk görevlerini yerine getirmekten ibarettir.²⁰²

Ayrıca, dilin şükürünü *evrad u ezkar*, kalbin şükürünü *yakîn ve istikamet*, organların şükürünü de *ibadet* şeklinde yorumlayanlar da olmuştur.²⁰³

Nimete şükredildikçe nimetin artması, Kur'ân tarafından şükürün temel özelliklerinden sayılmıştır.²⁰⁴ Dolayısıyla şükür, verilen ve artması istenen nimetlere karşı icra edilen bir kulluk tavrıdır.

İbadetle ulaşacağı hiçbir makam kalmayan son Peygamber; ibadetlerini, böylesine yüce bir nimetle kendisini ödüllendiren Allah'a, şükürünü ifade için sergilemiştir. Bu ibadetler arasında, gece ibadeti ilk sıralarda bulunmaktadır. Nitekim konumuzun temel taşı olan, “*Şükreden bir kul olmayayım mı?*” cümlesi, ayaklar şişinceye kadar yapılan bir gece ibadeti sonrasında söylenmiştir. Olayı, soruyu soran Hz. Aişe'den (radiyallahu anh) dinleyelim: “Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), gece namaz kılmak için iki ayağı şişene kadar ayakta dururdu. Kendisine, ‘Ya Resûlallah! Allah,

²⁰² Kuşeyrî, *Risale*, 313; Kelâbâzî, *Taarruf*, 100; Mekkî, *Kûtu'l-Kulûp*, 1/413; Gazalî, *İhya*, 4/78; Cürcanî, *Ta'rifat*, 168; Aynî, *Umde*, 7/180; F. Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 135.

²⁰³ Bkz. Kuşeyrî, *Risale*, 313; Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 100; Mekkî, *Kûtu'l-Kulûp*, 1/413; Gazalî, *İhya*, 4/78.

²⁰⁴ Bkz. İbrahim, 14/7

senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamıştır.²⁰⁵ Buna rağmen ibadet konusunda niye kendini bu kadar zorluyorsun?’ denilince, ‘*Ben Allah’ın bu mağfiretine karşı şükreden bir kul olmayayım mı?*’ cevabını vermiştir.”²⁰⁶

Bu tavır ve ifadesiyle Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), gece ibadetini, müracaat edilecek şükretme yollarının en önemlilerinden biri saymıştır.

Allah’ın Sevgisini Kazandırır

Sevgi, kalbî ilgi, herhangi bir şeye veya herhangi birine düşkünlük mânâlarına gelir ki; insanın duygularını bütünüyle etkisi altına aldığı anda aşk, kavuşma arzusuyla yanıp tutuşma şeklinde daha derin boyutlara ulaşması durumunda ise *şevk* ve *iştihak* adını alır.²⁰⁷

Başta tasavvuf ehli ve edebiyatçılar olmak üzere, hemen bütün mütefekkirler, kâinat ve içindekilerin var edilmesinin temelinde sevgi olduğunu, kâinat düzeninin sevgiyle devam ettiğini, keşif ve müşahedelerine de dayanarak anlatmış ve dünya edebiyatının şaheserlerini kaleme almışlardır. Tasavvuf ehli arasında meşhur olan ‘*Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim, varlıkları yarattım,*’²⁰⁸ şeklindeki *kenz-i mahfî* hadisinin işaretine göre sevgi, başlangıçta Hak’tan zuhûr etmiş ve bütün âlemlerin var edilmesine vesile olmuştur. “*Allah onları, onlar da Allah’ı severler.*” (Maide,

²⁰⁵ Bkz. Fetih, 48/2

²⁰⁶ Buhârî, *Teheccüd*, 6; Müslim, *Münafikin*, 78-79; Tirmizî, *Salat*, 187.

²⁰⁷ Enver Fuad Ebû Hizam, *Mu’cemu Mustalahati’s-Sufiyye*, 127; Kuşeyrî, *Risale*, 495; Serrac, *Luma’*, 57, Kelâbâzî, *Ta’arruf*, 109; Gazalî, *İhya*, 3/47, 4/286.

²⁰⁸ Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, 2/132.

5/54) âyeti de sevginin önce Hak'tan zuhûr ettiğini teyid etmektedir. Sevgi, Allah'ın bir sıfatı olarak düşünüldüğünde ise, ezeliyyet kazanır.²⁰⁹

Kâinatın mayası sevgidir ancak, kulun Allah'a olan aşkı bütün sevgilerin üstünde, zirvededir. Çünkü O'na olan aşkın dışında kalan bütün sevgiler, kaynağını ondan aldığı gibi, her sevginin varabileceği en son nokta yine O'nun aşkıdır.

Sevgi, makamların son basamağı, derecelerin zirvesidir. Ondan sonra idrak edilecek *şevk*, *üns*, *rıza* ve benzeri makamlar sevginin meyveleri; sevgiden önce aşılan *tevbe*, *sabır* ve *zühd* gibi makamlar ise sevginin hazırlık makamlarıdır.²¹⁰

Gerek Kur'ân-ı Kerim gerekse hadis-i şerifler, Allah'ın kullarını, kulların da Allah'ı sevdiğini, hiçbir te'vile meydan vermeyecek şekilde, dile getirmişlerdir. Bunlarla ilgili birkaç örnek sunmak mümkündür: “*Ey inananlar, sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, yakında öyle bir toplum getirecek ki, (O) onları sever, onlar da onu severler...*” (Maide, 5/54), “*İnsanlardan kimi, Allah'tan başka (O'na) eşler tutar, Allah'ı sever gibi onları severler. İnananlar ise, en çok Allah'ı severler.*” (Bakara, 2/165) “*De ki, “Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.”* (Al-i İmran, 3/31). “*De ki: “Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığınız mallar, düşmesinden korktuğunuz ticaret(iniz), hoşlandığınız meskenler, size*

²⁰⁹ Abdülmün'im Hafînî, *Mu'cemu Mustalahati's-Sûfiyye*, 239.

²¹⁰ Ahmed Ferid, *Tezkiyetü'n-Nüfus*, 101.

Allah'tan, Resûl'ünden ve O'nun yolunda cihad etmekten daha sevgili ise o halde, Allah emrini getirinceye kadar gözetleyin." (Tevbe, 9/24)

*"Allah şöyle buyurdu: Kim veli bir kuluma düşmanlık ederse, ben de ona savaş açarım. Kulum bana, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle yaklaşmaz. Kulum bana nafîle ibadetlerle de yaklaşmaya devam eder. Nihayet onu severim. Ben kulumu sevince de artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı mesabesinde olurum. Diliyle de her ne isterse muhakkak onları kendisine ihsan ederim. Bana sığınmak isteyince de onu korurum."*²¹¹

"Allah, bir kulu sevdiğinde Cibril'e:

– Allah falan kulu seviyor; sen de onu sev, diye emreder. Cibril de o kulu sever. Sonra Cibril gök halkına:

– Allah, falanı seviyor; siz de onu seviniz! diye seslenir. Göktekiler de o kimseyi severler. Sonra yerdeki insanların gönlüne o kimse hakkında bir sevgi konulur da insanlar arasında da sevilir ve iyi kişi olarak anılır."²¹² *"Her kim Allah'a kavuşup görmeyi arzu ederse, Allah da ona kavuşup görmesini sever."*²¹³ *"Kim de üç şey bulunursa imanın tadını almış olur: Allah ve Resûl'ünü, ikisi dışında kalan, herkes ve her şeyden daha çok sevmek..."*²¹⁴

²¹¹ Buhârî, *Rikak*, 38.

²¹² Buhârî, *Bed'u'l-Halk*, 6, *Edeb*, 41, *Tevhid*, 33; Müslim, *Birr*, 157, *Tirmizî*, *Tefsiru Sûre*, 19; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/267, 341.

²¹³ Müslim, *Zikir*, 14-17; *Tirmizî*, *Cenâiz*, 67, *Zühd*, 6; Nesâî, *Cenâiz*, 10, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/313.

²¹⁴ Buhârî, *İman*, 9, 14, *İkrah*, 1, Müslim, *İman*, 66; Nesâî, *İman*, 2-6; İbn Mâce, *Fiten*, 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/103, 114, 172, 174.

Bu karşılıklı sevginin *mahiyeti* hakkında çeşitli izahlar yapılmıştır. Kul, *derecesine* göre Allah'ın sıfat ve *zâtı*nı sever.²¹⁵ Allah'ın taatını, hizmetini, sevabını, ihsanını ve yakınlığını sevmek, ikinci derecede, düşük bir sevgidir. Çünkü herhangi bir sebepten değil, bizzat sevilen, kemâl, ilim, güzellik ve benzeri hususların hepsi en kâmil mânâda Allah'ta bulunmaktadır.²¹⁶ Yani sevilen şeyler niçin seviyorlarsa o, kâmil mânâda Allah'ta var. Dolayısıyla asıl sevilmesi gereken O'dur. O'nun dışında sevilenler ise, O'nun sevgisine tâbidir.²¹⁷

Ayrıca Allah, insanı, iyiliğe (ihsana) sevgi gösterecek bir özellikte (fıtratta) yaratmıştır. Kimden ve ne şekilde gelirse gelsin, bütün ihsan ve nimetlerin tek kaynağı Allah olunca, *gerçek sevgi* ancak O'na beslenir.²¹⁸

Allah'ın kullarını sevmesi de, yukarıda verilen âyet ve hadislerin şahadetiyle, bir gerçektir. Ancak, bu sevginin mahiyeti üzerinde pek durulmamıştır. Çünkü Allah'ın bir *sıfatı* olarak görülmüş ve diğer sıfatlar gibi izahının mümkün olmadığına işaret edilmiştir. Ancak, şu kadarı söylenebilir: Allah, insanları, kendisine ibadet etsinler diye yaratmıştır.²¹⁹ O'nun istediği tek şey de, ibadetin geniş anlamı içinde yer alan hususlardır. Bu isteği yerine getiren insanı Allah sever. Ancak bu sevgiyi insanın sevgisine benzetmek mümkün değildir. Kendine has bir özellik taşır. Bu sevginin tezahürü

²¹⁵ Enver Fuad Ebû Hizam, *Mu'cemu'l-Mustalahati's-Süfiyye*, 157.

²¹⁶ Razi, *Mefatih*, 6/205-206.

²¹⁷ Ahmed Ferid, *Tezkiyetu'n-Nüfus*, 101.

²¹⁸ Kaşanî, *Istilahatu's-Sufiyye*, 53; Tahanevî, *Keşşafu Istilahati'l-Fünûn*, 2/3.

²¹⁹ Bkz. Zariyat, 51/56

ise geniş mânâsıyla, verilen ihsan ve nimetin dereceleriyle gerçekleşir.²²⁰

Mesela, bazı fıkıhçılara göre, Allah'ın kulu sevmesi, onu korumasıdır. Buna delil olarak da, “O iyileri korur.” (A'raf, 7/196) âyetini gösterirler. Ancak Allah'ın koruması, bu makamın ilk basamağıdır.

Ariflere göre ise, Allah'ın sevgisini kazanma makamına ulaşan kimsenin yaptığı her iş, görünüşte ister iyi ister kötü olsun, makbuldür. Çünkü O, işlerini, Allah'ın ezeli iradesiyle yapmaktadır. Bu işte muhayyer olmadığı gibi, zorlanma ve yapmacık yollara tevessül etme gibi bir durumda da değildir. Ayrıca Allah'ın ezeli seçişinin (ıstıfa) gözetimindedir. Nitekim âyette, “Bu Allah'ın lütfudur, onu dilediğine verir.” (Maide, 5/54) denilmiştir.²²¹

İbadetler arasında seçkin bir yer tutan gece ibadeti de, Allah'ın sevgisini kazandıran ibadetlerdendir. Ayrıca, buna özel olarak da işaret edilmiştir. Az önce de zikredildiği gibi, Yüce Nebi'nin diliyle Allah şöyle buyuruyor: “Kim veli bir kuluma düşmanlık ederse, ben de ona savaş ilan ederim. Kulum bana kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevgili olan bir şeyle yaklaşmaz. Kulum bana nafile ibadetlerle de yaklaştırmaya devam eder. Nihayet ben onu **severim**. Ben kulumu sevince de artık onun gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Diliyle de her ne isterse muhakkak onları kendisine ihsan ederim. Bana sığınmak isteyince de onu korurum.”²²²

²²⁰ Kuşeyri, Risale, 496.

²²¹ el-Baklı, Makamatu'l-Evliya, 100.

²²² Buhârî, Rikak, 38.

Avârifu'l-Maarif müellifi Sühreverdî (632/1234), Allah'ın sevdiği kulları şöyle tanıttığını yazıyor: “Onlar, çobanın koyunları güneşten korumak için gölgeleri seçmesi gibi gündüzleri gölgelere, yani تنها yerlere sığınarak kendilerini korurlar. Kuşların yuvalarını özlemeleri gibi, hasretle güneşin batışını arzu ederler. Akşamın alacakaranlığı onları sardığında, adeta karanlığa karıştıklarında, sevgililer sevdikleriyle baş başa kaldıklarında, bütün arzularıyla bana yönelir, yüzlerini bana çevirirler. Bazen ağlayıp inleyerek, bazen ah u vah ile yalvarmalarında, benim için nelere tahammül ettiklerini görür, bana karşı sevgilerini nasıl izhar ettiklerini duyarım.

Onlara verdiğim şeylerin ilki, kalplerine nurumu bütün kuvvetiyle doldurmam ve bu suretle, benim onlardan haberdar olduğum gibi, onların da benden haberdar olmalarını temin etmemdir.

İkincisi, yedi kat yer ve gök ile içindekiler terazinin bir kefesine konsa, amellerinin ağır gelmesi için diğer kefeyi yükseltir; amellerini ağırlaştırırım. Üçüncü olarak, onları rızama nail ederim. İşte o zaman, rızama nail olanın ne hale geldiğini bir görmelisin! Nimetime garkettiğim kişiye neler ihsan edeceğimi, tam mânâsıyla kim idrak edebilir?”²²³

Buhârî şarihi *Kastalanî* (923/1517) ise isim vermeden seleften büyük bir zatın şu sözünü aktarır: “Cenab-ı Hakk bazı sıdk ve ihlâs sahiplerine şöyle ilham buyurmuştur: ‘Birtakım kullarım vardır ki, onlar bana ibadet ederler, ben de onları *severim*. Onların bana aşk ve iştiyakları vardır, ben de onlara müştakım. Onlar beni zikrederler,

²²³ Sühreverdî, *Avarif*, 448.

ben de onları mağfiret ederim. Ey mü'min kulum! Sen de onların yolunda gidersen seni de *severim*.' Şimdi mü'min kul soruyor:

– Bu sevgili kullarının şiar ve alametleri nedir, Ya Rabbi? Cenab-ı Hakk şöyle cevaplıyor:

– Bu sadık kullarım kuşların yuvalarına iştiağı gibi, akşamı özlerler. Gece karanlığı çökünce Dergâh-ı Uluhiyyet'ime karşı namaza dururlar, yüzlerini secdegâha sürerler. Bana kendi kelimamla münacâtta bulunur, nimetlerime şükrederler. Bunlara ilk ihsanım, onların kalplerine zülâl-i rahmetimden saçmaktır; ben onları nasıl tanıyorsam, onları da feyzimden yakînen haberdar etmektir.”²²⁴

Hasan-i Basrî (110/729) de, “Ne gece kalkıyor ne de gündüz oruç tutuyorsan, bil ki, (Allah'ın sevgisinden) mahrumsun. Günahların seni kuşatmıştır.”²²⁵ der.

Ebû Nuaym (430/1038) da şu hadisi kaydeder: “İbretsiz gülüş, gece bölünmeyen uyku ve doyumsuz yemek, Allah'ın gazabını celbeder.”²²⁶

Makam-ı Mahmuda Yükseltir

Teheccüd kelimesinin geçtiği tek yer olan İsrâ sûresinin 79. âyetinde Allah, şöyle buyuruyor: “*Gecenin bir kısmında, sana mahsus bir nafîle namaz (teheccüd) kılmak üzere uyan; böylece Rabb'in seni, övülmüş bir makama (makam-ı mahmud) ulaştırır.*” (İsrâ, 17/79) Âyette geçen ma-

²²⁴ Kastalanî, *İrşadu's-sarî li Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, 2/74.

²²⁵ İbn Cevzi, *Hasan-i Basrî*, 14.

²²⁶ Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/237.

kamın, şefaati-ı uzma makamı olduğu hemen hemen bütün müfessirlerin ortak görüşüdür.²²⁷

Şefaati, aracılık etmek, yardım etmek; kendisine karşı suç işlenen yüce bir makam sahibinin, suçunu affetmesini sağlamak için, bir kimsenin o yüce makam sahibine, daha yakın olduğuna inandığı bir şahsı aracı (vasıta-vesîle) kılması mânâsına gelir.²²⁸ Yüce makam Allah, O'na en yakın olan şahıs Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem), günahkârlar da diğer insanlar olunca, şefaatin din dilindeki anlamı ortaya çıkar. İşte, iman *barajını* aşan her insanı kapsayacak olan bu şefaate, şefaati-ı uzmanın yanı sıra *makam-ı mahmud* da denilmektedir.

Allah'ın izniyle, nebiler başta olmak üzere, kendilerini aşmış; yani derecesine göre Allah'a *yaklaşmış* bazı şahıslar, kıyamet günü şefaati edeceklerdir. Melekler, sıddıklar, şehitler, veliler, buluş çağına ermeden ölen çocuklar... şefaati edecekleri gibi, Kur'ân-ı Kerim ve diğer bazı ibadetler de şefaatiçi olacaklardır.²²⁹

Makam, özelliği gereği derecelere sahiptir. Bundan hareketle şefaati *iznini* alan her şahıs, makam-ı mahmud basamaklarına adım atmıştır, demek yanlış olmasa gerek. Nitekim ilgili âyet²³⁰ bu makamı, kıldığı gece namazlarına karşılık olarak Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) verilen bir ruhsal erişim şeklinde sunmaktadır. Yukarıda geçen kutsî hadiste²³¹ nafili ibadetlerle Allah'a yaklaşan kişinin duydu

²²⁷ Razî, *Mefatih*, 31/30; Kutup, *Fi Zilâl*, 14/2247; Alûsî, *Ruhu'l-Maanî*, 17/140.

²²⁸ Cürcanî, *Tarifât*, 127; R. İsfahanî, *Müfredat*, 386; S. Uludağ, T. T. Sözlüğü, 448.

²²⁹ Ebû Dâvûd, *Ramazan*, 9; İbn Arabî, *Futûhat*, 2/86

²³⁰ Bkz. İsrâ, 17/79

²³¹ Buhârî, *Rikak*, 38; F. Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 195.

organlarında doğrudan doğruya ilahî güçle idrak yeteneğinin gelişeceği belirtilmektedir. Bahsimize konu olan âyeti açıklayan hemen bütün müfessirler makam-ı mahmudu, bu kutsî hadisle irtibatlandırır. Buna dayanarak diyebiliriz ki, makam-ı mahmud, ruhsal yüceliş için gösterilen gayretlere ödül olarak sunulan manevî eriş ve oluşların genel adıdır.²³² Ancak, bu makamın zirvesi, zirve insan Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)'e aittir.

Neticede diyebiliriz ki; *gece ibadeti*, Kur'ân'ın nassıyla, bu makama yücelten sebeplerin başında gelir. Kendisini Allah'tan uzaklaştıracak ve *gereğine uygun* tevbe edilmiş bir günahı olmadıktan sonra, *gece ibadetine*, özellikle teheccüde devam eden her mü'min, Allah'a *yakınlık* kazanacak ve neticede makam-ı mahmud dairesi içine girerek, Allah'ın izniyle, şefaate nail olacaktır.

Davetçinin Vazgeçilmez İbadetidir

Tarih boyunca iyiye, güzele, doğruya *çağırın* kimseler, çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Günümüzde de böyle olduğu gibi, bu kuralın daha sonra da değişeceğini gösterir bir işaret bulunmamaktadır. Bu zorlukların en büyüğünü, şüphesiz, peygamberler çekmişler ve birçokları canlarından olmuşlardır.²³³ Çünkü onların çağrısı, toplumu, *fıtrata* aykırı bütün kural ve oluşumlardan temizlemeyi hedeflemiştir. Söz konusu kural ve oluşumlarla ayakta kalan ve toplumun kanını emen, özellikle *aristokrat* sınıf, pey-

²³² Alûsî, *Ruhu'l-Maani*, 15/140; S. Kutup, *Fi Zilâl*, 4/2247; İbn Arabî, *Futuhat*, 2/86

²³³ Ömek olarak bkz. Bakara, 2/61, 91; Al-i İmran, 3/21,181; Nisa, 4/155

gamberlere baş kaldırmış ve çilenin her türlüünü onlara reva görmüştür.

Peygamberlerin lideri ve en ağır sözün taşıyıcısı²³⁴ Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)'in, özellikle Mekke döneminde çektikleri psikolojik ve fizikî çileleri kalemler yazmaktan acizdir! *Ulu'l-Azm* olan Nebi'nin; “Yardımın ne zaman, Allah'ım!” (Bakara, 2/214) diyecek kadar sıkışmış olması, çektiği çileleri çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. İlk Müslümanlar da, derecelerine göre, bu çilelerden pay almışlardır. Bir taraftan, insanlığın *fitrattan* kaçışıyla oluşan *kargaşa*, bir taraftan yüklenilen ağır söz, bir taraftan çileler, bir taraftan da ilk Müslümanların çektiklerinin verdiği üzüntü... Evet, bütün bunların altından kalkabilmek için, maddeten, özellikle de manen çok güçlü olmak gerekmektedir.

İşte bunları göğüslemek için Allah'ın gösterdiği çare: “Ey örtüsüne bürünen! Geceleyin kalk (ibadet et); yalnız gecenin bir azında (uyu). Gecenin yarısında (kalk), yahut bundan biraz eksilt. Veya bunu arttır ve ağır ağır Kur'ân oku. Doğrusu biz senin üzerine ağır bir söz bırakacağız. Gerçekte gece kal(kıp ibadet et)mek, daha oturaklı ve (geceleyin okumak) daha etkilidir. Çünkü gündüz, senin uzun süre uğraşacağın şeyler vardır. Rabb'inin adını an ve her şeyden kalbini boşaltarak bütün gönlünle O'na yönel. (O), doğunun ve batının Rabb'idir. O'ndan başka ilah yoktur. Yalnız O'nu vekil tut. Onların dediklerine sabret ve güzelce onlardan ayrıl. Beni ve o nimet sahibi yalanlayıcıları baş başa bırak ve onlara biraz mühlet ver.” (Müzemmil, 73/1-11)

²³⁴ Bkz. Müzemmil, 73/5

Hikmetini kendisinin bildiği bir sebepten ötürü Allah, Resulünü ve ashabını, en az bir yıl süreyle, bu âyetleri okuma, anlama ve yaşamayla mükellef tutmuş, başka bir vahiy göndermemişti.²³⁵

Çünkü Allah, onları, bedenî ve ruhî terbiye ve kemâlata erişebilmeleri; çok meşakkatli olan neşr-i hakta sabır ve sebat gösterebilmeleri; Allah'tan sabır, başarı ve günahlarının affını (sahabeler için) dilemeleri için gece ibadetiyle mükellef tutmuştur.²³⁶ Onun için başlangıçta onlara gece namazı *farzdı*. Çünkü İslâm'ın temelini oluşturan bu nesil, eğer sağlam olmasaydı bu davanın gereklerini yerine getiremezlerdi. Bunun için, *Muhammed b. Sîrîn* (110/729), gece namazını önderleri yetiştiren bir faktör olarak görmüş ve gece namazı hakkında, "Bir koyun sağma süresi kadar da olsa, gece namazına kalkılmalıdır." demiştir.²³⁷

Gerçekten, bu ağır sözün gereğini yerine getirmek için hiçbir azık ve hazırlık, gece ibadetinin yerini tutamazdı; o, davetçiyi Allah'a bağlı, ruhu aydın, kalp gözü açık, zihni parlak, düşüncesi ateşli, *Rabbanî* bir kul olmaya hazırlayan bir amel,²³⁸ gelecek ağır emirlerin uygulanmasına kabiliyet ve istidat kazanmak üzere nefislerin terbiyesi ve güç odaklarının gelişip harekete geçmesi için hazırlık safhası olan bir vesile²³⁹ ve Cenab-ı Hakk'ın lütuf ve ihsanıydı.²⁴⁰ Şüphesiz bu kalbi yaratan, onun girdisini, çıktısını; gizlisini, açığını;

²³⁵ S. Havva, *Ruh Terbiyemiz*, 129-130.

²³⁶ Sabunî, *Safvetuu't-Tefasîr*, 19/56.

²³⁷ Taberanî'den naklen Hindî, *Kenzü'l-Ummal*, (muntahab) 2/302; İbn Arabî, *Ahkamu'l-Kur'ân*, 4/1882; A. Bilalî, *Arınma Yolu*, 49.

²³⁸ Fethi Yeken, *Kavariip*, 100-101.

²³⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, 8/5429.

²⁴⁰ Fethi Yeken, *a.g.e.*, 100-101.

tesir altında kalacak an ve durumları en iyi bilendi ve O, gece ibadetini emrediyordu

Allah, daha önce de, *Teurat*'ı almaya müsait bir hale gelebilmesi için, Hz. Musa'ya, aralıksız kırk gün kırk gece ibadetle uğraşmasını emretmişti. Elmalılı, “*Musa ile otuz gece (Bana ibadet etmesi için) sözleştik ve buna on gece daha kattık. Böylece Rabb'inin tayin ettiği vakit, kırk geceye tamamlandı.*” (A'raf, 7/142) âyetinin tefsirinde, daha önce de değindiğimiz, şu ifadeleri özellikle kaydetmektedir: “Ehlullahın, büyük bir tecelli ışığına erebilmesi için, gece gibi karanlık ızdırıp saatleri ile çile doldurmaları gerekir. Zira *Tenezzülat-ı İlahiyye* geceleri vâki olur. Ve bütün başarı sabahları, gece ızdırabının seherlerini takip eder.

Hz. Musa'nın bu çilesinde *kırk*, sanki bütün bir gece ve *on*, onun *seheri* mesabesinde demek olup, bazı rivayetlerde de aktarıldığı gibi, bu seherin *fecr-i sadık* saatlerini andıran sonlarında Hz. Musa, Cenab-ı Hakk'ın kelâmına mazhar olmuştur.”²⁴¹

Gece ibadetine gösterilen önemin, risaletin ilk yıllarına özgü olmadığını, örnek insan Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), bütün *mühim işler* arefesinde gece ibadetine müracaat ederek göstermişti. *Habbab b. Eret*, (37/657) Bedir gecesi, bütün gece, fecir zamanına kadar, Hz. Peygamber'i (sallallahu aleyhi ve sellem) gözlemişti. Resül-i Ekrem selam verince Habbab huzura girmiş ve “Ya Resûlallah, anam-babam sana feda olsun! Bu gece bir namaz kıldınız ki, sizin bu namazınıza benzer bir namazı, daha önce görmemiştim.” demiş, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) de, “*Ey Habbab, doğru*

²⁴¹ Elmalılı, a.g.e., 4/2275.

söylüyorsun! Bu namaz ümit, korku ve yalvarma namazıdır.” buyurmuşlardı.²⁴²

Bu ifade ve tatbikatlardan, gece yapılacak ibadet, istiğfar, tazarru ve düşüncenin, manevî güç ve direnç sağlama da en etkili yol, hatta *Razi* (606/1209)'ye göre tek yol²⁴³ oldu; ilahî yardım ve lütufların gelmesine sebebiyet vereceği; iyiye, güzele, doğruya davet eden her şahsın karşılaşacağı zorlukları aşmak için, aksatmadan bu ibadete devam etmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Hele bu, İslâm'a davet ise, bu yolun yolcusunun, gece karanlığında Rabb'ile baş başa kalıp namaz kılması ve zafer için yalvarıp gözyaşı dökmesi, davasındaki samimiyetin en belirgin ölçüsü olmalıdır!

Bir Ayrıcalıktır, Faziletli Kılar

Kur'ân-i Kerim, mü'minlerden, cennetliklerden, Allah'ın rızasını kazananlardan, yani ayrıcalıklı ve faziletli kişilerden söz ettiği hemen her yerde, onların gece ibadetine *müdevim* olduklarını özellikle vurgulamıştır. Şu âyetleri beraber okuyalım: “*Rahman'ın kulları ki, yeryüzünde mütevazi olarak yürürler, cahiller kendilerine laf atarsa “selam” derler. Onlar ki, gecelerini secde ederek, (O'nun huzurunda) ayakta durarak geçirirler.*” (Furkan, 25/63-64), “*Bizim âyetlerimize ancak o kimseler inanır ki kendilerine o âyetler hatırlatıldığında, derslerini hemen alır, secdeye kapanır, Rablerine hamd, O'nu takdis ve tenzih ederler, asla kibirlenmezler. Teheccüd namazı kılmak için yataklarından kalkar, ceza-*

²⁴² Nesâî, *Kıyamu'l-Leyl*, 16.

²⁴³ Razi, *Mefatih*, 30/174.

landırmasından endişe ederek, rahmetinden ümid içinde olarak Rab'lerine dua edip yalvarırlar ve kendilerine nasib ettiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar.” (Secde, 32/15-16)
 “(Allah’ın azabından) korunanlar, cennetlerde, çeşme başlarında dırlar... Çünkü onlar geceleri pek az uyurlardı. Seherlerde istiğfar ederlerdi.” (Zariyat, 51/15, 17-18)

Sondaki âyetlerden, cennetliklerin, gecenin büyük bir kısmını ihya ettikleri halde, *seher* vakti girince, sanki günah işleyerek gecelemişler gibi, *tevbe ve istiğfara* durdukları anlaşılmaktadır. Bu, kerem sahibi, faziletli insanların karakteridir. İyiliğin her çeşidini yaparlar da, yaptıklarını az görerek, bir de özür dilerler. Fazilet yoksunlarına gelince, yaptıkları bir fındıkkabuğunu doldurmadığı halde, çok göstererek bir de başa kakarlar. İtaatkâr olanlar da böyledir; hiçbir hizmetten geri kalmadıkları halde, “*Bize düşeni yapamadık*” diyerek, kendilerini tenkit ederler.²⁴⁴

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) de, “*Gece ibadeti mü'minin şerefidir.*”,²⁴⁵ “*Allah için sabahlayan göz, ateşi görmez.*”,²⁴⁶ “*Gece teheccüd kılanın gündüz yüzü ak olur*”,²⁴⁷ “*Ümmetimin en şereflipleri hamele-i Kur’ân ve ge-*

²⁴⁴ N. el-Kummî, *Garaibu'l-Kur’ân*, 27/28.

²⁴⁵ Nevevi, *et-Tibyân*, 48.

²⁴⁶ Tirmizî, *Fedailu'l-Cihâd*, 12; Nesâî, *Cihâd*, 11; Darimî, *Cihâd*, 15; *Hilye*, 2/28

²⁴⁷ İbn Mâce, *İkâme*, 174, *Avarif*, 450. Suhreverdi, bu hadis-i şerifin iki anlamını şöyle açıklıyor: 1. Fanus ışığı korumak içindir. Yakın ışığı kalpte yandığında, gece ibadeti kandilin yağını çoğalttığı için ışık daha çok parlar ve lambanın aydınlığı artar. Böylece vücut nûr ve güzellik kazanır. 2. Gece ibadetine kalkan kişinin yöneldiği çeşitli işler güzelleşir ve bütün tasarruflarında Allah’ın yardımını görür. Başladığı ve bitirdiği her işte kendisine yardım edilmiş olur, hareket ve davranışları güzelleşir. *Sözler* kalbin doğru olmasıyla istikamet bulacağından, sözlerinde daima doğruluk ve itidal üzere bulunur.” *Avarif*, 450. Hasan-ı Basrî’ye, “Gece ibadet edenlerin yüzleri neden ak olur?” diye sorulunca, “Onlar, Rahman olan Allah’la başbaşa kaldıklarından, onlara nûrunu giydirir.” cevabını verdi.” Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/141.

ce ehlidir.”²⁴⁸ ve benzeri sözleriyle, söz konusu ayrıcalık ve fazilete parmak basmıştır.

Hz. Cebrail de Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)’e geleerek şöyle demişti: “Ey Muhammed! İstedığın kadar yaşa, neticede öleceksin. Ne yaparsan yap mutlaka karşılığını bulacaksın. Dünyada kimi seversen sev bir gün ondan ayrılacaksın. *Bil ki, mü’minin şerefi gece yaptığı ibadette, izzeti ise insanlardan müstağni yaşamaktadır.*”²⁴⁹

Konumuzla ilgili, asr-ı saadetten *iki tablo* sunmak istiyoruz: Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), ikinci halifenin kızı, mü’minlerin annelerinden Hz. Hafsa’yı boşamaya niyetlenmişti. Bütün davranışları örnek olacağından, kontrol altında olan Yüce Nebi’ye Cebrail gelerek, şöyle dedi: “Hafsa’yı yanında tut! Çünkü o, gündüzleri çok oruç tutar, geceleri de çok ibadet eder.”²⁵⁰

Bu tablomuzun kahramanı da, ikinci halifenin oğlu, Abdullah’tır (74/693). Olayı şöyle anlatıyor: “Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)’in sağlığında ashaptan birisi bir rüya görünce, onu Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)’e anlatırdı. Ben de bir rüya görmeyi ve Resûlullah’a anlatmayı çok arzu ederdim. O sırada ben, gencecik bir delikanlıydım ve mescidde uyurdum. Bir gün, şöyle bir rüya gördüm: İki melek beni yakalayarak cehenneme götürdüler. Cehennem, kuyu duvarı gibi taşla örülmüş olarak görünüyordu. İki boynuz gibi iki yanı vardı. Burada, kendilerini yakından tanıdığım kimseler de vardı. O

²⁴⁸ Beyhaki’den naklen *el-Alevî, Şerefu Ümmeti’l-Muhammediyye*, 83.

²⁴⁹ Taberani’den naklen *a.g.e., a.y.*

²⁵⁰ Ebû Dâvûd, 2/285; Hakim, *Müstedrek*, 4/15; İbn Sad, *Tabakât*, 8/84; Zirikî, *A’lamu’n-Nübela*, 2/230; Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/50.

anda “Cehennem’den Allah’a sığınırım!” demeye başladım. Bu sırada yanımıza başka bir melek gelerek bana, “Korkma, sen buraya atılmayacaksın. Senin için tasa ve endişe yoktur.” dedi.

Bu rüyayı gören, Hz. Ömer’in oğlu Abdullah’tı. O, her yönüyle babasıyla atbaşı giden bir insandı. Düşünün ki, babasından sonra onu, hem de o günün insanları, başlarında halife görmek istiyorlardı. Eğer Hz. Ömer bizzat buna mani olup “Bir evden bir kurban yeter!” demeseydi, belki de ümmet onu halife seçecekti. O, hem bir ilim okyanusu hem de takva ve zühdün zirvesinde bir insandı.

Abdullah şöyle devam ediyor: “Bu rüyamı Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)’in hanımı olan ablam, Hafsa’ya (v. 45) anlattım. O da Hz. Peygamber’e (sallallahu aleyhi ve sellem) anlatınca O, şöyle buyurmuş: “*Abdullah ne iyi adamdır. Keşke gecenin bir kısmında kalkıp da ibadet etmeyi âdet edinseydi!*” Zira cehennem şeklinde onun nazarına arz edilen, berzah azabına ait bir tablodur. O tabloyla gösterilen azaba maruz kalmamanın tek yolu ise, gecenin ibadetle aydınlatılmasıdır. Abdullah’ın kölesi Salim, “Bu olaydan sonra Abdullah, az bir kısmı hariç, geceleri uyu-mazdı.” der.²⁵¹

Aynî, bu hadisin şerhinde, “Gece ibadetine kalkan kişi övülmeye layıktır. Eğer gece ibadeti, üstün bir fazilete sahip olmasaydı, yapan kişi övülmezdi.” demiştir. Nitekim bu hadisin diğer bir rivayetinde “*Abdullah salih bir adamdır, bir de gece ibadetine kalksaydı!*”²⁵² denilmiştir. Hz.

²⁵¹ Buhârî, *Teheccüd*, 2, *Fedailü's-Sahabe*, 19; İbn Mâce, *Rü'ya*, 10.

²⁵² Müslim, *Fedailü's-Sahabe*, 31.

Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in bu ifadesi, gece ibadetine ayrı bir *boyut* kazandırmakta, bir insan *salih* bile olsa, gece ibadeti olmadan kemâlâtında eksiklik olduğu hissini vermektedir.”²⁵³ notunu düşmüştür.

Muaviye b. Kurre anlatıyor: Biz, Hasan-ı Basri'nin yanındaydık. Bir ara, “*Hangi amel en faziletlidir.*” şeklinde bir soru ortaya atıldı. Neticede *gece ibadetine* sözbirliğine varıldı. Ben, “Hayır, en faziletli amel, haramlardan kaçınmaktır.” deyince, Hasan-ı Basrî, söze karışarak, “Konu kapanmıştır.” dedi.²⁵⁴

Muafi b. İmran (v. 186) ise, Hz. Cebrail'in Efendimize söylediği sözü tekrarlayarak, “Mü'minin izzeti, halktan istîğnası; şerefi ise gece ibadetidir.” der.²⁵⁵

Manevî Zevklerin Kaynağıdır

Marifet ehline göre *zevk*, Allah'ın, veli kullarının kalbine tecelli ederek kalplerine attığı marifet nurudur. Bu nurla, herhangi bir kitap veya şahıstan ilim almadan hakla bâtili ayırırlar.²⁵⁶

Sûfîler, zevk ve şürb kelimeleriyle tecelli meyvelerini, keşf neticelerini ve *varidâtın* tesiriyle aniden gelen halleri kastederler. Bunlardan ilkinde zevk, ikincisine şürb (şirb), üçüncüsüne de rey derler. Muamelelerindeki safvet, sûfîlerin mânâların zevkini tatmalarını; makamlarının bütün hakkını yerine getirdikten sonra bir üst makama

²⁵³ Aynî, *Umde*, 7/169.

²⁵⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/299.

²⁵⁵ İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, 4/181.

²⁵⁶ Cürcanî, *Tarifat*, 107; Abdulmun'im el-Hafnî, *M. Mustalahati's-Sufiyye*, 104.

yükselmeleri şürb halini; vuslatlarının devamlı oluşu reyy halini gerektirir.²⁵⁷

Bu arada tasavvuf ehlinin, *zevke* dayalı ilimleri vehbî ilimlerden ayırdıklarını belirtmeliyiz. Onların, zevk, şürb, reyy, müşahede, mükâşefe, muhâdâra v.b. sözkonusu ettikleri şeyler, ilmin genel tarifi içine sokulamayacak, ancak kalple anlaşılabilen sıklardan ibarettir. Onun için Beyazıd-ı Bistamî (261/874)'ye zevk ilminden sorulunca, "Siz ilminizi ölüden aldınız, o da bir başka ölüden almıştı. Biz ise, ölme-yen Hayy'dan alıyoruz!" cevabını vermiştir.²⁵⁸

İlimler üçe ayrılır: 1. Bildiğimiz aklî ilimler, 2. Hâl ilimleri ki, bu ilme ancak *zevkle* ulaşılır. Akılla ulaşmak, anlamak, tarifini yapmak mümkün değildir. Yaşanarak ve zevk edilerek anlaşılır. 3. Peygamberlere has olan *sır* ilmi. Onun için *zevk*, marifet yolcusunun, aklın ve hissin yerini tutan silahıdır. Aynı zamanda iman yoludur.²⁵⁹

Zaten tasavvufun tarifi, bir ölçüde, beşerî sıfatlardan sıyrılarak, melekî vasıflar ve ilahî ahlâka bürünüp; marifet, muhabbet ve zevk-i ruhanî yörüngeli yaşamak; faydası ise, insanın melekî yanlarının inkişaf ettirilmesi, icmalî ve mübtediyane imanın bir kere de keşf ve zevk yoluyla yaşanması, demek değil midir?²⁶⁰ Kısacası *zevk ehli*; yollarının ilk basamağının iman, ikincisinin ilim, üçüncüsünün de *zevk* olduğunu belirtmişlerdir.²⁶¹

²⁵⁷ Kuşeyrî, *Risale*, 203; Enver Fuad Ebi Hizam, *M. Mustalahati's-Sufiyye*, 87.

²⁵⁸ İbn Arabî, *Futûhat*, 1/139.

²⁵⁹ Hasan eş-Şarkavî, *Mu'cemu Elfazı's-Sûfiyye*, 145.

²⁶⁰ F. Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 2-3.

²⁶¹ Sühreverdî, *Avarif*, 83.

Zevk hakkındaki bu kısa izahtan sonra, gece ibadetinin, onu elde etmedeki fonksiyonuna değinebiliriz.

“Gece kalk(ıp ibadet et)mek, daha oturaklı ve geceleyin okumak daha etkilidir.” (Zümer, 73/6) âyetinin tefsirinde *Razî*, şu açıklamalara da yer veriyor: “İnsan, karanlık bir gecede, karanlık bir odada ve hislerinin dünya meşgâleleriyle irtibat kuramayacağı bir yerde, Allah’a gönlünü açıp bütün hisleriyle zikir, fikir ve ibadete yönelirse, ruhuna ilahî nefhalarla esintiler gelmeye başlar, kafasında ilahî fikirler oluşur ve adeta kendini ilahî bir atmosfer içinde bulur. İşte gece kalkışından murad, bu ilahî varidata nail olmaktır. Gündüzleri binbir meseleyle uğraşan nefsin, ruhanî hallere ayıracağı vakti pek olmaz. Ama geceleri hisler, dünya işleri olmadığından muattal kalırlar. Bu fırsatı ganimet bilip, Allah’a bütün his ve havassıyla teveccüh etmelidir.²⁶²

Ahkâmü'l-Kur'ân sahibi İbn Arabî (543/1148) ise, âyette geçen *vatan* kelimesinin, bir kıraate göre, *vav* harfinin esre, *ta* harfinin üstün okunduğunu bu durumunda “*uygunluk*” mânâsına geleceğini çünkü gecenin derinliklerinde kulağı meşgul edecek ses, gözü meşgul edecek görüntü ve kalbi meşgul edecek değişik duygular olmadığından kulak, göz ve kalp uygunluğunun sağlandığını belirtir.²⁶³ Böylece, Feyz-i Akdes'ten gelen esintileri almaya hazır bir zemin oluşturulmuş olur.

Marifet erbabının görüşleri ise şöyledir:

Sühreverdi (632/1234): “Geceleri ihya ederken, münacat (yalvarıp yakarma) halinin tatlılığından “*ehl-i temellükün*”

²⁶² *Razî*, *Mefatih*, 30/175.

²⁶³ İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/1877.

kalplerine doğan *zevkten* başka; dünyada hiçbir şey, cennet ehlinin sahip oldukları nimete benzemez. Münacattaki zevk ise, geceleri ihya edenlerin en süratli bir şekilde sevaba nail olmalarıdır.”²⁶⁴

Gazalî (505/1111): “Münacatın lezzeti, dünya nimetlerinden değildir, cennet zevklerindenidir. Allah onu, sevdiği için hazırladı, herkes bu zevki alamaz.”²⁶⁵

Ebu'd-Derda (32/652): “Üç şey olmasaydı, dünyada kalmak istemezdim: 1. Gece ve gündüz, geleceğim için hazırlık olmak üzere, Allah'ın huzurunda yüzümü yerlere sürmek. 2. Meyve seçer gibi, söyledikleri her sözü seçerek konuşan dostlarla oturup sohbet etmek. 3. Ve tam bir takva ki, haram olur endişesiyle, helâl olan bazı şeyleri bile terk ederek, haramlarla arama perde germek. Çünkü Allah, kullarına her şeyi açıklayarak, “*Kim zerre ağırlığınca hayır yapmışsa onu görür. Ve kim zerre ağırlığınca kötülük yapmışsa onu görür.*” (Zilzâl, 99/7-8) buyurmuştur. Dolayısıyla kötülük adına, korunman gereken ve mizanda ağırlığı olacak hiçbir şeyi ufak görme!”²⁶⁶ “Gündüzün, oruçtan neşet eden susuzluk ve gece ibadeti olmasaydı, dünyada kalmak istemezdim.” sözü de ona aittir.²⁶⁷

Ebü Süleyman ed-Daranî (215/830): “Gece ibadetiyle meşgul olanlar, oyun ve eğlenceye dalanlardan daha çok zevk alırlar. Eğer gece ibadeti olmasaydı dünyada kalmak istemezdim.”²⁶⁸

²⁶⁴ Sühreverdî, *Avarif*, 448; Gazalî, *İhya*, 1/317.

²⁶⁵ Gazalî, *İhya*, 1/317.

²⁶⁶ Ebü Nuaym, *Hilye*, 1/213.

²⁶⁷ Şa'ranî, *Tenbihu'l-Muğteterin*, 114.

²⁶⁸ Ahmed Ferid, *Tezkiyetu'n-Nüfûs*, 62.

İbn el-Münkedir: “Dünyada, gece ibadeti, dostlarla sohbet ve cemaatle namaz kılmaktan başka zevk kalmamıştır.²⁶⁹

Seriu’s-Sakatî (257/870): “Faydalı şeylerin hep gece karanlığında nazil olduğunu gördüm.”²⁷⁰

İbn Bekkar: “Kırk senedir, beni güneşin doğmasından daha fazla üzen bir şey olmamıştır.”

Fudayl İbn İyaz (185/801): “Güneş batınca, Rabb’imle baş başa kalacağımdan ötürü sevinirim, doğunca da, insanlar yanıma geleceğinden ötürü üzülürüm.”²⁷¹

Molla el-Kari’ (1014/1702): “Gece ibadetinin en büyük sebeplerinden biri, Allah sevgisidir. Çünkü gece ibadet eden, okuduğu her harfle Allah’la diyaloga geçmiş olur. Bu arada Allah da, onun kalbine doğan hislere muttalidir. Sevgisi arttıkça, sevgiliyle baş başa kalma isteği artar, münacatından gittikçe zevk alır. İşte bu zevk onu, uzun uzun ayakta durmaya ve uykuyu azaltmaya sürükler.”²⁷²

Gece ibadetinin yapıldığı vakitler, meleklerin nazil olduğu anlar olması itibariyle de önemlidir. Gece ibadet eden insanın arkasında melekler, saf saf olur ve onun incemiş his dünyasına ilham esintileri üflerler. Bu da yine, meleklerle ait görevlerden biridir. Onların bu görevlerini yerine getirebilmeleri için de insanın, o vakti kullukla değerlendirmesi gerekir.

²⁶⁹ a.g.e., a.y.

²⁷⁰ Ebû Nuaym, *Hilye*, 10/119.

²⁷¹ Molla el-Kari’, *Şerhu Ayni’l-İlm ve Zeyni’l-Hilm*, 1/120.

²⁷² a.g.e., a.y.

Hem Berzah Hem de Kıyamet Azığıdır

Dünya hayatı, ötelere için çalışma yeri, ticaret panayırı, uzun bir yolu selametle geçebilmek için hazırlanma durağıdır.²⁷³ Allah, çeşit çeşit ticaret alanı verdiği gibi, çeşit çeşit ticaret metaı da bahşetmiştir. Bu arada elde edilecek kâr da farklıdır. Bu ticaret piyasasında kıyasıya bir yarış var,²⁷⁴ ancak kaybedenin, “yarın tekrar şansımı dener, kazanırım.” deme fırsat ve hakkı bulunmamaktadır. Çünkü, insan bir defaya mahsus dünyaya gönderilmiş ve insanın en verimli bir çalışmayla, ahireti, yani Allah’ın rızasını kazanması önerilmiştir.

Gece denen ticaret merkezinde yapılan her müsbet girişim, çok büyük kârlar sağladığından, bu işten anlayan akıllı insanların çok rağbet ettiği bir zaman dilimidir. Yukarıda bazı sözlerini aktardığımız ve gecenin gelişine sevinip, gidişine üzülen kimseler, bu kârı görmüş; bu amelin tadını almış işin erbabı kimselerdir. Kur’ân, gece ibadetiyle elde edilen kazanca hiçbir sınır koymayarak: “*Yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne gözler aydınlatıcı (nimetler)in saklandığını hiç kimse bilemez.*” (Secde, 32/17) der. Âyette, gece ibadetine müdavim olanların, ahiret azığı olacak mükâfatları bildiriliyor. Fakat o ne büyük mükâfattır ki, mahiyetini idrak etmeye maddî ve manevî bütün bilgi araçları yetersiz kalmakta, onun Allah’ın ezeli ilminde saklı olduğu, yine O’nun tarafından bildirilmektedir!²⁷⁵

²⁷³ Gazalî, *İhya*, 4/19.

²⁷⁴ Bkz. Mutaffifin, 83/26

²⁷⁵ K. Miras, *Tecrid*, 4/32.

Öteleri düşünmeyip, sadece peşinatla yetinenleri ise Kur'ân, yermektedir: “Gecenin bir bölümünde O’na secde et (akşam ve yatsı namazlarını kıl) ve gecenin uzun bir bölümünde O’nu tesbih et (teheccüd namazı kıl). Şu insanlar, çabuk (geçen dünyayı) seviyorlar da, önlerindeki ağır bir günü ihmal ediyorlar.” (İnsan, 76/26-27)

Cennete girmek, hele orada Makam-ı Mahmud sahibiy-le beraber bulunmak, her mü’minin başta gelen ümniy-yesidir. *Rebia b. Ka’b* da, gözlerini oraya dikmiş olanlar-dan biridir. Oraya yönelik bir fırsat eline geçince, bakın nasıl değerlendiriyor: “Bir gece Allah’ın Resûlü’yle bera-ber kaldım. Gecenin ilerlemiş saatlerinde, abdest suyunu ve diğer ihtiyaçlarını hazırladım. Bana, “*Benden bir istekte bulun!*” dedi. Hemen “Cennete beraberliğiniz!” dedim. “Yoksa başka bir şey mi?” dedi. “Hayır, bu!” dedim. “Öy-le ise (geceleri) çok secde ederek bana yardımcı ol!” dedi. Sanki “Şefaatime mazhar olman, dolayısıyla beraberimde bulunman için, gece ibadeti de gerekir!” der gibi! Nitekim Medine’ye hicret ettiği gün, kendisini ziyarete gelen Müslü-manlara yaptığı ilk nasihat, “*Ey insanlar! Aranızda selamı yayın, fakirlere yemek yedirin ve geceleri herkes (gaflet) uykusunda iken ibadet edin. Böylece cennete esenlik için-de girersiniz.*”²⁷⁶ şeklinde olmuştu.

Mahşer meydanında, kolay bir hesaptan²⁷⁷ geçmek en önemli aşamadır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), ge-ce ehline bu müjdeyi de veriyor. “Allah, bütün insanları mahşer meydanında toplayınca, bir münadi, “Yanları ya-

²⁷⁶ Tirmizî, *Sıfatu’l-Kiyame*, 42; İbn Mâce, *İkâmetu’s-salat*, 174.

²⁷⁷ Bkz. İnşikak, 84/8

taklarından uzaklaşanlar nerede?” (Secde, 32/16) diye seslenir. Çok az olan bu kimseler kalktıktan sonra, (yani kolay bir hesaptan geçip cennete girdikten sonra), artık diğer insanların sorgusuna başlanır.”²⁷⁸

Son olarak şu hadis-i şerifi veriyoruz: “*Ey Eba Hüreyre! Hayatta iken, öldükten sonra, kabirde ve tekrar dirildikten sonra, Allah’ın rahmetinin üzerine olmasını istersen, geceleri kalk, Rabb’inin rızasını dilenerek namaz kıl! Bu namazı, evinin en ücra köşesinde kıl ki, dünya ehli nazarında yıldız veya güneş bir yeri nasıl aydınlatıyorsa, evin öylece nurlansın!*”²⁷⁹

Ebû Zer (32/652), bir gün Ka’be’nin yanında durarak halkı etrafına topladı ve “*Biriniz uzun bir yolculuğa çıkmak istese, kendine yetecek kadar azık hazırlayıp yanına almaz mı?” dedi. “Alınız!” cevabını alınca, “İşte kıyamet yolculuğu, en uzun yolculuktur. Öyle ise, yetecek kadar azık hazırlayın!” dedi. “Bize yetecek azık nedir?” sorusuna, “Büyük işler için hacca gidin; uzun hesap bekleyişi için, yazın sıcak günlerinde oruç tutun; kabir vahşeti ve yalnızlığı için de gece karanlığında ibadet edin.” şeklinde cevap verdi.²⁸⁰*

Cüneyd-i Bağdadî (297/910), vefatından sonra rüyada görülmüş ve “*Durum nasıl?” diye sorulmuştu. O, “Konuşup yazdıklarımız, ibarelerden çıkardığımız işaretler hepsi gitti! Geriye, gece karanlığında kıldığımız birkaç rekât gece namazı kaldı!” cevabını vermişti.²⁸¹*

²⁷⁸ İbn Kesir, *Tefsir*, 3/470; Beyhaki’den naklen Münzirî, *Tergîb*, 1/425.

²⁷⁹ Gazalî, *Mükaşefetu’l-Kulûb*, 388.

²⁸⁰ Ebû Nuaym, *Hilye*, 1,165.

²⁸¹ Gazalî, *Eyyuha’l-Veled*, 95.

Horasanlı Ata (135/752), cephede bile gecesini değerlendirir ve gecenin sonlarına doğru, etrafındakileri adlarıyla çağırarak şöyle derdi: “Kalkın, abdest alın ve namaz kılın! Çünkü bugünlerin orucu ve gecelerin namazı, cehennemliklerin vücudundan akan irini içmekten, azap çengellerinin etleri parçalamasından çok daha kolaydır! Çabuk, çabuk! Kurtuluş, kurtuluş!”²⁸²

Bediuzzaman Said Nursî (1876-1960) de, namaz vakitlerinin hikmetlerini sayarken şöyle diyor: “Gecede teheccüd ise, kabir gecesinde ve berzah karanlığında ne kadar gerekli bir ışık olduğunu bildirir, ikaz eder ve bütün bu inkilâbât içinde Allah’ın sonsuz nimetlerini ihtar ederek ne derece hamd ve senaya layık olduğunu ilan eder.”²⁸³

M. Fethullah Gülen, “Gecelerini teheccüd feneriyle gündüz gibi aydınlatmış olanlar, berzah hayatlarını da aydınlatmış sayılırlar. Teheccüd, berzah karanlığına karşı bir zırh, bir silah, bir meş’ale ve kişiyi berzah azabından koruyan bir emniyet yamacıdır. Her namaz, insanın öbür âlemdeki hayatına âit bir parçayı aydınlatmayı tekeffül etmiştir; teheccüd ise ötelere zâdı, zâhiresi, azığı ve aydınlatıcısıdır.”²⁸⁴ demektedir.

Gece İbadetinin Diğer Özellikleri

Dünyaya Bedel Bir İbadettir

“Kulun, gecenin deriliklerinde kıldığı iki rekât namaz, dünya ve içindekilere bedeldir. Eğer ümmetime ağır gele-

²⁸² Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/193.

²⁸³ Said Nursî, *Sözler*, 42. (9. söz)

²⁸⁴ *Fasıldan Fasıla*, 2/89

ceğinden endişelenmeseydim bu iki rekâtı onlara gerekli kılardım."²⁸⁵ diyen Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), bir gün gece ibadetinden söz etmiş; ihtimal ki, bu kadar önemli olmasına rağmen *kılanların az*²⁸⁶ *olmasına üzülerək ağlamış ve mü'minlerin sıfatını anlatan "Yanları yataklarından uzaklaşır, korkarak ve umarak Rab'lerine dua ederler ve kendilerine verdiğimiz rızıktan harcarlar."* (Secde, 32/16), âyetini okuyarak, ashabını uyarmıştı.²⁸⁷

Hayır Kapılarından Biridir

Hz. Muaz'ın, Efendimiz'e (sallallahu aleyhi ve sellem) sorduğu sorunun cevabının içinde şunlar da vardı: *"Sana hayır kapılarını haber vereyim mi? Oruç (kötülöklere ve cehenneme karşı) bir kalkandır; su, ateşini söndürdüğü gibi, sadaka hataları siler ve kişinin gece yarılarında kıldığı namaz."* Sonra, bir üstte geçen âyetleri²⁸⁸ okudu.²⁸⁹

Terkeden Hoş Karşılanmamıştır

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), daha önce gece ibadetine kalkıp, sonra onu terk eden bir şahsı söz konusu ederek, Abdullah b. Amr'ı şöyle uyarır: *"Abdullah! Gece ibadetine kalkıp, şimdi terk eden falan adam gibi olma sakın!"*²⁹⁰

Bu uyarıdan; Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) geceleri, düzenli bir şekilde dolaşp, ashabının neler yaptıkları

²⁸⁵ Deylemi'nin Firdevs'inden naklen Gazalî, *İhya*, 1/313.

²⁸⁶ Beyhaki'den naklen Münzirî, *et-Terğîb ve't-Terhib*, 1/425.

²⁸⁷ Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/87.

²⁸⁸ Bkz. Secde, 32/16

²⁸⁹ Tirmizî, *İman*, 8.

²⁹⁰ Buhârî, *Teheccüd*, 19; Müslim, *Sıyâm*, 185; Nesâî, *Kıyamu'l-Leyl*, 59.

rını öğrenmek, henüz İslâm'a tam alışamadıkları için varsa hatalarını düzeltmek ve teşvik için güzellikleri gündüz söyleyip övmek gayesini taşıdığını anlamak mümkün olduğu gibi, ashabın yaptıklarının Cebrail vasıtasıyla O'na bildirildiğini çıkarmak da mümkündür.

Kamil Miras da bu hadisi izah ederken sözlerini şöyle bitirir: “Hadis-i şerif, hem gece namazına teşvik ve terğibi, hem de bu feyizli ibadete alışıp da sonra terk etmekten sakınmak gerektiğini ihtiva etmektedir. Çünkü gece namazını adet edinen bir kimsenin daha sonra terk etmesi, ibadetten yüz çevirmeyi hatırlatır ki, gerçekten sakınılması gereken bir durumdur.”²⁹¹

Felâketlerden Korur

Kur'ân-ı Kerim, bizden önceki ümmetlerin birçoğunun, gece gaflet uykusunda iken veya seher vaktinde, dünyanın hayata, yeni günle gözlerini açtığı saatlerde, belaya maruz kaldıklarını ve helâk olduklarını bildirmektedir. Sadece iki örnek verelim: “*Nice kentler helâk ettik, gece yatarlarken yahut gündüz kaylûle yaparlarken azabımız onlara geliverdi*” (A'raf, 7/4), “*O'na (Hz. Lut) kesin olarak şu emri bildirdik: “Sabaha girerlerken şunların arkaları kesilecektir (helâk olacaklardır).*” (Hicr, 15/66)²⁹²

Meşiet-i ilahî; namazı, özellikle de gece namazını birçok felâketi önlemede veya etkisini azaltmada, yine bir meşiet cilvesiyle, paratoner olarak kullanmakta ve insanları uya-

²⁹¹ K. Miras, *Tecrid*, 4/123.

²⁹² Ayrıca bk. A'raf, 7/97; Hûd, 11/81; Hicr, 15/83; Enbiya, 21/42; Kamer, 54/38; Felak, 113/3.

nıklığa davet etmektedir. Allah'ın Resulü şöyle buyuruyor: “Allah'tan korkan gençler, dışarıda otlayan hayvanlar, beli bükülmüş ibadet eden yaşlılar ve süt emen bebekler olmasaydı, gökten başınıza belalar sel gibi yağacaktı.”²⁹³ Diğer bir hadiste de, “Namaz ve sadaka, mala ve aileye gelen belalara engel olur.”²⁹⁴ denilmektedir.

Adı açıklanmayan ululardan biri, gece Rabb'in divanında, kendinden geçmiş bir halde ibadet ederken şöyle diyen gaybî bir ses duyar: “Gece viridiyle uğraşanlar ve gündüz orucunu kaçırmayanlar olmasaydı, seherlerde altınızdaki yer sarsılacak, helak olacaktınız. Çünkü siz, azabı hak etmiş kötü kimselersiniz.”²⁹⁵

Bedenin Şifası, Kalbin Devasıdır

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), gece ibadetinin bazı özelliklerini bir arada sayıyor: “Sadece sizden önceki seçkin insanların âdeti olduğu için değil, aynı zamanda, Allah'a bir yakınlık, günahlara kefarete, vücut hastalıklarını giderici ve kötülüklerden alıkoyucu olduğu için, size gece ibadetini tavsiye ediyorum.”²⁹⁶

İbrahim Havvas (291/903) da, “Beş şey kalbin devalarındandır.” deyip şunları sayar: “Tedebbürle Kur'ân okumak, mideyi doldurmamak, gece ibadet etmek, seherlerde Allah'a yalvarmak ve dostlarla sohbet etmek.”²⁹⁷ Yah-

²⁹³ Münâvî, *Feyzu'l-Kadir*, 5/344; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 2/163.

²⁹⁴ Buhârî, *Mevakîf*, 4, *Savm*, 3, *Menakîp*, 25, *Fiten*, 17; Müslim, *İman*, 231, *Fiten*, 9, 27; Tirmizî, *Fiten*, 81; İbn Mâce, *Fiten*, 9.

²⁹⁵ İbn Harrat, *es-Salat ve't-Teheccüd*, 400.

²⁹⁶ Tirmizî, *Daavat*, 101.

²⁹⁷ Ebû Nuaym, *Hilye*, 10/327.

ya b. Muaz (258/871) da aynı şeyleri, değişik bir ifadeyle dile getirmiştir.²⁹⁸

Ata b. Ebi Rabah (114/732) ise bu namazı, şöyle tanımlıyor: “Gece namazı, bedene ve bütün organlara kuvvettir. Bu namaza kalkın kimse, sevinçli ve huzurlu olur. Kalkmayan, üzüntülü ve kalbi kırık olur. Kendisini bir şey kaybetmiş gibi hisseder. Gerçekten de o çok faydalı bir şey kaybetmiştir.”²⁹⁹

Gece Kalkmayan, Gafil Sayılmıştır

İbn Ömer’den gelen bir hadis-i şerifte, şu ifadeler yer veriliyor: “Kim gece on âyetle ibadet ederse **gafillerden** sayılmaz. Kim yüz âyetle ibadet ederse, **kanitinden** (boyun eğerek itaat ve ibadet eden) sayılır. Kim de bin âyetle ibadet ederse, **mükantarinden** (çok ibadet eden) sayılır.”³⁰⁰

Bir başka hadis-i şerifte ise, “Adam, gece hanımını uyandırır ve beraber iki rekât namaz kılarlarsa, **Allah’ı çokça zikreden erkek ve kadınlardan sayılırlar.**” (Ahzap, 33/35) denilmektedir.³⁰¹

Bilen İnsanların Tavrıdır

Kur’ân, insanın nankörlüğünü, şirk bataklığına düşüşünü ve Allah’ı unutmasını dile getirdikten sonra, şöyle devam eder: “Yoksa o, gece saatlerinde secde ederek, ayakta durarak ibadet eden, ahiretten korkan ve Rabb’inin rahmetini uman gibi midir? De ki, ‘Hiç bilenle bilmeyen bir

²⁹⁸ İbnu’i-Cevzî, *Sıfatu’s-Safve*, 4/93, 101.

²⁹⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, 9/294.

³⁰⁰ Ebû Dâvûd, *Ramazan*, 9; Darimî, *Fedailu’l-Kur’ân*, 28.

³⁰¹ Ebû Dâvûd, *Salat*, 307; İbn Mâce, *İkâme*, 175.

olur mu?’ Doğrusu ancak akl-ı selim sahipleri öğüt alır.” (Zümer, 39/8-9) Halk arasına bir atasözü gibi yerleşen bu cümle, sadece ilim sahiplerinin üstünlüğünü dile getirmemekte, ilmiyle amil olan ve özellikle de gece ibadetine devam eden kimselerin, dini daha iyi anladıklarını vurgulamaktadır.

Hz. Peygamber’in (s.a.s.) En Çok Arzuladığı İbadettir

Efendimiz, bu arzuyu şöyle dile getirir: “Her peygamberin hoşlandığı bir şey vardır. **Ben de gece ibadetinden hoşlanırım.** Ben gece namaza durunca, (dikkat ve huzurum bozulmasın diye), kimse arkamda namaza durmasın! Her peygamberin, dünya malından bir pay yiyeceği vardır. Benim de payım humustur (ganimetin beşte biri). Humus benden sonra da, idareye geçenin hakkıdır.”³⁰²

Konuyu, gece ve gündüzün sözleriyle bitirelim. **İmam Mücahit** (ö. 102) anlatıyor: “Her yeni gün, ‘Ey insan, şu anda bana kavuşmuş bulunuyorsun, ama bir daha sana dönmeyeceğim. Bende ne yapacağına dikkat et’ der. Sonra da dürülerek ağız mühürlenir ve kıyamet günü Allah’ın huzurunda, hesapta kullanılmak üzere kaldırılır. Her yeni gece de aynı şeyi söyler.”³⁰³

³⁰² Hindî, *Muntahabu Kenzi'l-Ummal*, 2/302.

³⁰³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/206; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/292.

SAHABE VE SELEF-İ SALİHİNİN GECE İBADETİNE YAKLAŞIMI

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) gece ibadeti, bütün konularda, ilgili yönleriyle geçtiğinden ötürü, ayrı bir başlık altında ele almaktan, tekrardan öte bir şey ifade etmez düşüncesiyle, sarf-ı nazar ettik.

Sahabe ve onlardan sonra gelen selef-i salihinin de bazı söz ve davranışları, ilgili bölümlerde yer almıştır, ancak bu bölümde değinilmeyen ve özellikle gece ibadetinin önemini pekiştirici söz ve davranışlarından bir nebze söz etmek istiyoruz.

Sahabenin Gece İbadetine Yaklaşımı

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) arkadaşı olan sahabe, öğrenebildikleri ve güç yetirebildikleri kadarıyla, O'nu taklid etmeyi kendilerine hayat düsturu edinmişlerdi. Zaten *sahabe* olmalarını sağlayan öğelerin başında da bu geliyordu. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in, herkes ta-

rafından görülebilen davranış ve ibadetlerini öğrenip taklit etmek zor değildi. Gece ibadeti gibi çok az kişinin muttali olabildiği konuları öğrenmek için ise, başta hanımları olmak üzere, çeşitli vasıta ve yollara başvuruyorlardı. Aslında Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), peygamberliğin ilk gününden itibaren dost-düşman, her kesimden birçok insanın gözetimi altındaydı. Nitekim hastalandığından ötürü bir veya iki gece ibadet için kalkamayınca, her gece O'nu gözetlediği anlaşılan müşrik bir kadın gelip O'na: "Ey Muhammed! Bakıyorum şeytanın seni terk etmiş, artık gece kalkmıyorsun!" demiş ve bunun üzerine *Duha* sûresi nazil olmuştu.³⁰⁴

Sahabe de O'nu gözetliyordu; ama neyi, nasıl yaptığını öğrenmek ve öğrendiklerini uygulamak için...

Amcası Hz. Abbas (32/652), küçük bir çocuk olan oğlu Abdullah'a (68/687) görev vermişti; O'nun gece ibadeti ni öğrenip babasına anlatacaktı. Abdullah, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in hanımlarından teyzesi *Meymune* (v. 61)'nin gününü gözetleyerek o gece onlara misafir oldu. Gerisini ondan dinleyelim: "Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), o gece teyzem *Meymune*'deydi. Yatsı namazını kıldırıktan sonra evine geldi. Dört rekât namaz kıldı, bir süre sohbet etti ve uyudu. Bir süre sonra kalkıp, "Yavrucağ uyudu mu?" veya benzeri bir söz söyledi. (Hazırlığını yapıp) namaza durdu. Ben hiç uyumamıştım. Hemen kalkıp, O'nun sol tarafında, ben de namaza durdum. Beni alıp (bir rivayete göre kulağımdan tutup) sağ tarafına geçirdi. Beş rekât namaz kıldı. Sonra, iki rekât daha kılıp uzandı. Öyle

³⁰⁴ Vahidi, *Esbabu'n-Nüzûl*, 337.

ki, uyuyan kimsenin çıkardığı ses gibi, nefes alıp verişini duyuyordum. Sonra da kalkıp sabah namazı için camiye gitti.”³⁰⁵

Abdullah b. Abbas’ın anlattıkları bunlardan ibarettir. Onun, beş vakit namazla bile mükellef olmayacak kadar küçük bir yaşta olmasına rağmen, gece boyunca hiç uymadan Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)’le namaz kılması ve Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)’in buna engel olmayıp müsaade etmesi; hem çocuğu ibadetlere alıştırmaya hem de gece ibadetinin, ibadet hayatının bir parçası olduğunu göstermesi bakımından, ayrı bir önem arz etmektedir.

Üç kişilik bir sahabe gurubu da, Hz. Âişe (57/676) ye gelecek, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)’in ibadetini sormuşlardı. Bilgi aldıktan sonra da, “*Günahları olmayan, olsa da affedilen bir insanın yaptığıyla yetinmek, günahkâr insanlar açısından zarar olur.*” düşüncesiyle, biri, gece hiç uymamaya; diğeri, her gün oruç tutmaya; üçüncüsü de, hanımlarına yaklaşmamaya karar verdi. Rahmet Nebisi olayı duyunca onları çağırdı ve orta yolu gösterdi.³⁰⁶ Burada komumuz açısından önemli olan, sahabenin, O’nun ibadetini en ince teferruatına kadar öğrenme ve uygulamaya gösterdiği hassasiyete, güzel bir örnek teşkil etmesidir.

Zaten işin başından beri sahabe, gece ibadetine gerekli hassasiyeti gösteriyordu. Nitekim Müzemmil süresinin ilk âyetleriyle emredilen gece ibadeti, daha sonraki âyetlerle

³⁰⁵ Buhârî, *Teheccüd*, 16, *Teravih*, 1; Müslim, *Müsâfirin*, 125; Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 79, *Tavvu*, 26; Tirmizî, *Mevakit*, 205, *Fiten*, 63; Nesâî, *Leyl*, 36; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/120, 2/251.

³⁰⁶ Buhârî, *Nikâh*, 1; Müslim, *Nikâh*, 5; Nesâî, *Nikâh*, 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/158, 3/241.

sınırlandırılıncaya veya ümmet hakkında farzıyeti kaldırılıncaya kadar, sahabe tarafından her gece fecir doğana dek uygulanmış onların da ayakları şişmişti. Neshedici veya hafifletici âyetler nazil olduktan sonra da, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), onları dolaşmış ve Kur’ân okuma, dua etme, istiğfarda bulunma, namaz kılma ve benzeri amel-lerle her evin, *arı kovarı* gibi hummalı bir faaliyet içinde olduğunu görmüştü. Hz. Peygamber’i (sallallahu aleyhi ve sellem) çok sevindiren bu durum, hemen bütün sahabenin hayatı boyunca aynı tempoyla devam etmişti. Bunlardan birkaç örnek vermek istiyoruz:

Hz. Ebubekir (13/634): Geceleri etkileyici sesiyle okuduğu Kur’ân âyetleri bir çok müşrik insanın İslâm’la müşerref olmasına neden olduğu için, azılı müşrikler tarafından duruma engel olundu ve Hz. Ebubekir, Habeşistan’a hicret etmek üzere Mekke’den ayrıldı. “Senin gibisi hicrete zorlanmaz!” deyip himayesine alan ve onu geri çeviren İbnu’d-Değine de müşriklerin baskısına dayanamayıp bir süre sonra himayeden vazgeçince, Hz. Ebubekir, ancak evinin ücra bir köşesinde ve sessiz bir şekilde ibadetine devam edebildi.

Medine’ye hicretten sonra, yine bir gün Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) evlerin arasında dolaşırken, onun namazda çok sessiz bir şekilde, Hz. Ömer’in ise yüksek bir sesle Kur’ân okuduklarını gördü ve sabah olunca uygun bir zamanda niye böyle yaptıklarını sordu. Hz. Ebubekir’den ‘Münacatta bulunduğum (Allah)’a duyuruyorum Ya Resulallah!’ cevabını; Hz. Ömer’den ise “Henüz uykuya tam dalmayanları uyandırmak ve şeytanları kovmak istiyoy-

rum.” cevabını aldı. Bunun üzerine Hz. Ebubekir’e, sesini biraz yükseltmesini, Hz. Ömer’e de sesini biraz alçaltmasını emretti.³⁰⁷

Ve Hz. Ebubekir, son anlarının yaklaştığını hissedince, kendinden sonra halife olacak Hz. Ömer’i çağırarak şu vasiyette bulundu: “*Ey Ömer, Allah’tan kork ve bil ki, Allah’ın gece yerine getirilmesi gereken hakları var, onları gündüz kabul etmez; gündüz yapılması gereken hakları var, onları da gece kabul etmez.*”³⁰⁸

Hz. Ömer (23/644): Hz. Ömer, çoğu gün uyuyacak zaman bulamadığı için, oturduğu yerde uyukladığı olurdu. “Hiç uyumaz mısınız?” diye soranlara da “Gündüz uyusam halkın işlerini göremem, gece uyusam Allah’tan gelecek payımdan mahrum kalırım.” derdi.³⁰⁹

Hz. Osman (35/655): Üçüncü halife, hemen her gün oruç tutar ve çok azı hariç, gece boyunca ibadet ederdi. İbn Sîrin, onun şehid edildiği zamanki durumunu hanımına sorunca, “Bu geceyi bütünüyle Kur’ân okuyarak geçirdi.” cevabını almıştı.³¹⁰

“*Yoksa o, gece saatlerinde secde ederek, ayakta durarak ibadet eden, ahiretten korkan ve Rabb’inin rahmetini uman gibi midir? De ki, ‘bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?’ Doğrusu ancak sağduyu sahipleri öğüt alır.*” (Zümer, 39/9) mealindeki âyetin onun hakkında nazil olması³¹¹ gece ibadetine gösterdiği hassasiyetin, ilahî dille ifadesidir.

³⁰⁷ Tirmizî, *Mevakîf*, 212; Ebû Dâvûd, *Tatavvu*, 25.

³⁰⁸ İbnu’l-Cevzî, *Sıfatu’s-Safve*, 1/264.

³⁰⁹ a.g.e., 2/382.

³¹⁰ a.g.e., 1/302.

³¹¹ Vahidî, *Esbabu’n-Nüzûl*, 276.

Selman-i Farisî (35/655): Selman-i Farisî, gece karanlığında namaz kılmaya başlar, yorulduğunda ise dille zikreder, yine yorulunca ağlar, bundan da yorulunca ayat ve azamet-i İlahiyyeyi tefekkür ederdi. Sonra kendi kendine “İstirahat ettin, haydi kalk!” der ve namaza devam ederdi. Bir süre namaz kıldıktan sonra, “İstirahat ettin artık, zikir yap!” der ve zikre başlardı. Böylece gecesini hep namaz, zikir ve tefekkürle geçirirdi.³¹²

Bu tavırların sahibi olan Selman-i Farisî ile Ebu'd-Derda, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) tarafından, ünlü *muâhât* (kardeşleştirme) olayında, kardeş seçilmişlerdi. Bir gün, kardeşini ziyarete gider; ama evde bulamaz. Hanımı Ümmü'd-Derda'yı, üstü başı perişan, eski bir elbise içinde görünce:

“Nedir bu halin?” diye sorar. Ümmü'd-Derda:

“Kardeşinin dünyayla bir işi ve ilgisi yoktur, gündüz oruç tutar gece namaz kılar!” diye yakınır. O sırada evin beyi Ebu'd-Derda, içeri girer. Kardeşi Selman'ı selamlayıp hal hatır sorduktan sonra, yemek hazırlayıp sofraya koyar. Selman:

“Haydi beraber yiyelim” deyince, Ebu'd-Derda:

“Ben oruçluyum.” cevabını verir. O zaman Selman-i Farisî,

“(Vallahi bu orucu bozacaksın!). Ve sen yiyinceye kadar da ben yemeyeceğim.” dedi. Ebû Cuheyfe diyor ki, Ebu'd-Derda da (orucunu bozup misafiriyle) yedi. Gece olunca Ebu'd-Derda gecenin evvelinde namaza kalkmak istedi. Selman,

³¹² Z. Kevserî, *Altun Silsile*, 47.

“Uyu!” deyip engel oldu. Ebu’d-Derda da uyudu. Sonra bir daha kalkmak istedi. Yine Selman, “Uyu!” diye engel oldu. Gecenin sonlarına doğru Selman, “Artık şimdi kalk!” dedi. (Kalktılar, abdest aldılar), namaz kıldılar. Namazdan sonra Selman Ebu’d-Derda’ya, “(Kardeşim!) Üzerinde muhakkak ki, Rabb’inin bir hakkı vardır; ama kendinin de böyle bir hakkı olduğu gibi, ailenin de bir hakkı vardır. (Hatta misafirinin de bir hakkı vardır.) Dolayısıyla her hak sahibine hakkını vermelisin!” dedi.

Daha sonra Ebu’d-Derda, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)’e gelip olanları anlatınca, Efendimiz,

“*Selman doğrusunu söylemiştir.*” der.³¹³

Hz. Zeynep (ö. 20): Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), bir gün mescide girince iki süun arasına çekilmiş bir ip gözüne çarptı. “*Bu ip neyin nesidir?*” sorusuna, “*Zeyneb’in ipidir. Gece ayakta namaz kılmaktan yorulunca ona asılarak devam eder.*” cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), “*Hayır, böyle olmaz. Onu hemen çözü. Sizden biriniz zinde olduğu sürece namazını ayakta kılsın; yorulunca da oturarak devam etsin.*” dedi.³¹⁴

Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem), *yorulunca bıraksın gitsin, dememesi dikkat çekmektedir.*

Abdullah b. Ömer (74/693): Abdullah’ın gördüğü rüya ve Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) tarafından yapılan yorumu, yukarıda geçmişti. Kölesi Salim’in şehadetiyle Abdullah b. Ömer, o rüyadan sonra gecenin az bir kısmı

³¹³ Buhârî, *Savm*, 51.

³¹⁴ Buhârî, *Teheccüd*, 18; Müslim, *Müsâfirîn*, 219; Ebû Dâvûd, *Tatavvu*, 18; Nesâî, *Kıyamu’l-Leyl*, 17, İbn Mâce, *İkâme*, 184; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/101, 184.

hariç hiç uyumazdı. O, cemaatle kılınan yatsı namazını kaçıracak olsa, ya nefesine ceza olarak veya kaçırdığı cemaat sevabını karşılansın diye, gecenin geri kalanını ibadetle geçirirdi.³¹⁵

Şeddad b. Evs: Yatağına uzanınca, sağta kavrulan tane gibi, sağa sola kıvrılır dururdu. Çok geçmeden, “Allah’ım! Cehennemnin dehşeti beni uyutmuyor.” deyip, namaza kalkardı.³¹⁶

Havle bt. Tuveyt: Hz. Aişe anlatıyor: “Evimize bir kadın gelmişti. Kalktıktan sonra, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), kim olduğunu sordu. ‘Tanımıyor musunuz ya Resûlallah; bu Medine’nin en çok ibadet eden kadını olarak meşhurdur. Geceleri hiç uyumaz!’ dedim. Resûlullah, ‘*Peh peh!*’ deyip şöyle devam etti: ‘*Size düşen, gücünüzün yettiği kadarını yapmaktır. Yoksa Allah hakkı için, siz usanmadıkça Allah usanmaz!*’ Zaten O’nun en çok sevdiği ibadet, az bile olsa devamlı olanıydı.”³¹⁷

Geceleri hiç uyumamak, fıtratı zorlamak ve yenilgiyi, daha işin başındayken kabullenmek demektir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bunun yanlışlığını ortaya koydu; ama insan gücünü aşmayan gece ibadetine devam edilmesi gerektiğini de, veciz bir şekilde ifade etti.

İbn Mesud (32/652): Uzun bir süre, namaz ve benzeri ibadetlerle geceyi ihya ettikten sonra, seher vaktinde ellerini kaldırır ve şöyle dua ederdi: “Allah’ım! Beni davet ettin,

³¹⁵ Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/304.

³¹⁶ a.g.e., 1/264.

³¹⁷ Buhârî, *İman*, 32, *Teheccüd*, 18; Nesâî, *İman*, 29, *Kıyamu'l-Leyl*, 17; İbn Mâce, *Zühd*, 28; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/51.

icabet ettim. Bana emrettin, yerine getirdim. Şu an *seher* vaktidir. Beni affet!” Neden seher vaktine işaret ettiği sorulunca, şu cevabı verirdi: “Çünkü Hz. Yakup da çocuklarına, “*Sonra size istiğfarda bulunacağım*” (Yûsuf, 12/98) deyip isteklerini seher vaktine ertelemişti.”³¹⁸

Bilâl-i Habeşî (ö.20): Gerek kendi başına, gerekse aile fertleriyle, geceyi ihya ettikten sonra, ezan okumak üzere camiye giderken, şu mısraları yüksek sesle söylüyordu:

“Ey uykuda olanlar uyanın! Fecir aydınlığı, karanlığı boğdu. Ey uykuda olan, uykunu terk et. Çünkü gece hızlıca yok olmaya gidiyor. Ey uykusu kendisini kuşatmış kişi, sen uyuyorsun; ama Rabb’in hiç uyumuyor. Rabb’in seni, divanına davet ediyor. Sen de ondan mağfiret dile. Efendimiz olan Mustafa’ya salât olsun. Bizi hidayete götüren Ahmed’imizdir, O’na selam olsun”³¹⁹

Selef-i Salihînin Gece İbadetine Yaklaşımı

İslâm tarihi boyunca bir zümre, adeta akla durgunluk verecek, *engin ibadet* örnekleri ortaya koymuştur. Sadece tasavvuf ehlini değil, hem halktan hem de elit tabaka denilen ve değişik ilim dallarıyla uğraşan şahıslardan pek çok kimseyi, bunlar arasında görmek mümkündür. Halife ve padişahlara varıncaya kadar, idarî görev yapan kimselerden de bu abidler ordusuna katılanlar, azımsanmayacak bir yekûn oluştururlar.

Bazı kimseler, bu şahısların, İslâm’ın herkes tarafından

³¹⁸ İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, I,405.

³¹⁹ İbrahim Hakkı, *Marfetname*, 313.

yaşanabilir *orta yol olma* vasfını zedelediklerini ileri sürerken, diğer bazıları da bu iddianın doğru olmadığını, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) ve ashabının hayatından örnekler vererek açıklamaya çalışmışlardır.³²⁰

Yapılan ibadetler içinde, geceyi ihya ve oruç şüphesiz başta gelir. “*Gece kaim, gündüz saim*” türü tabirler, bu gerçeğin veciz şekilde dile getirilişidir.

Tabakat (biyografi) kitapları, ömürlerinin büyük bir kısmını, gece hiç uyumadan geçiren dolayısıyla *yatsı abdes-tiyle sabah namazını kılan* kimselerden söz eder. Bunların arasında, şu isimler saymak mümkündür: Said b. Müseyyeb (90/709), Safvan b. Süleym, Fudayl b. İyad (185/801), Vüheyb. b. el-Verd (153/770), Vehb b. Münebbih (114/732), Tavus b. Münebbih, Rebi b. Haysem (67/686), Hakem b. Uyeyne, Ebû Süleyman ed-Daranî (215/830), Ali b. Bekkar, Ebû Ubeydillah el-Havvas, Malik b. Dinar (131/748), Süleyman et-Teymi, Yezid b. Rekkaş (120/737), İmam-ı Azam (150/767) v.b.³²¹

Bu abidler ordusunun temel özelliklerinden biri, gösterişten kaçınmak olduğu için, çoklarının gece ibadetine muttali olunamamıştır. Çünkü nafile ibadetlerde gizlilik önde gelir.³²² Kimisi gece boyunca ibadet ettiği halde, sabaha yakın saatlerde sesini yükseltir; yeni kalkmış havasını verirdi;³²³ kimisi de uykusuzluğu ve gözyaşının izlerini

³²⁰ Abdulfettah Ebû Gudde'nin tahkikiyle yayımlanan, İmam Leknevi'nin, *İkâmetu'l-Hüccce ala enne'l-iksare fi't-taabbüdi leyse bibid'a* adlı eseri, böyle bir iddiaya cevap olarak yazılmıştır. Kahire, 1410.

³²¹ Mekki, *Kûtu'l-Kulûp*, 1/37.

³²² Bkz. Müslim, *Müsâfirîn*, 29; İbn Mâce, *Salat*, 186.

³²³ İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, 3/292.

silmek için gündüz gözlerine sürme çekerdi.³²⁴ Adamın biri, Temim-i Dari'ye (40/660) “Gece ne şekilde namaz kılıyorsun?” diye sorunca Temim-i Dari kızmış ve “Allah’a yemin ederim, gece karanlığında gizli kıldığım iki rekât namazı, başkalarına anlatılan bütün gecenin ihyasına tercih ederim.” cevabını vermişti.³²⁵

Bu zümrenin gece ibadetine ait söz ve hallerinden birkaç örnek vermek istiyoruz. Ayrıca bu bölümün dışında, yeri geldikçe ve münasebet düştükçe selef-i salihînin söz ve hallerinden örnekler vermeye gayret edeceğiz.

Veyse'l-Karanî (37/657): *Veyse'l-Karanî*, akşam olunca, bazen, “*Bu gece ruku' gecesidir.*” deyip sabaha kadar rukuyla ibadet ederdi; bazen da “*Bu gece secde gecesidir.*” deyip sabaha kadar secde ile ibadet ederdi.³²⁶

Hasan-ı Basrî (110/728): “Gece ibadetiyle, Allah yolunda mal harcamaktan daha zor ve değerli bir şey bilmiyoruz.”³²⁷

Muhammed İkbâl (ö. 1938): “Allah’a hamd ederim ki, on beş yirmi sene İngiltere'nin o loş, karanlık, isli ve pis havası altında kalmama rağmen teheccüdümü terk etmedim.”

Rebi b. Heysem (67/737): Rebi'in annesi “Yavrum! Sen hiç uyumaz mısın?” deyince, “Anneciğim, gece belalarından korkan kimsenin uyumaması gerekir.” cevabını verirdi.³²⁸

Sabit el-Bünanî (127/737): Şeyban b. Cisir, babasından şu olayı naklediyor: Kendisinden başka ilah olmayan

³²⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/41, a.g.e., 3/112.

³²⁵ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 1/739.

³²⁶ Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/87; Şa'ranî, *Tenbihü'l-Muğtterrîn*, 115.

³²⁷ İbn Harrat, *es-Salat ve't-Teheccüd*, 298.

³²⁸ a.g.e., 2/114.

Allah'a yemin ederim, Humeyd et-Tevîl ile beraber Sabit el-Bünanî'yi, ikimiz mezarına indirdik. Cesedin üzerinde kerpiçleri düzeltirken bir kerpiç düşüverdi. Bir baktım ki, Sabit namaz kılıyor. Yanımdaki arkadaş susmam için işaret etti. Daha sonra kızına gidip babasının hayatta nelerle meşgul olduğunu sorduk. "Niye soruyorsunuz?" deyince, gördüklerimizi anlattık. Kızı, "Babam, elli yıl boyunca geceyi ihya eder ve seher vaktinde ellerini kaldırarak, 'Allah'ım, eğer kabirde birilerine namaz kılmayı nasip edeceksen, bana da nasip et!' diye dua ederdi.", cevabını verdi. 'Gece ibadetinden daha zevkli bir şey bilmiyorum!' sözü de ona aittir.³²⁹

Mansur b. Mu'temir: Mansur'un bayan bir komşusu bekâr kızıyla beraber kalıyordu. Gece hava kararınca anne kız birlikte, uyumak için dama çıkar; sabaha yakın, alaca karanlıkta aşağı inerlerdi. Dolayısıyla kız, karanlıkta tam seçemediği için, komşunun damında bir direk görürdü. Mansur ölünce kız, "Anneciğim, komşumuzun damındaki direğe ne oldu!" diye sordu. Anne, "Kızım o direk değildi, evin reisi olan Mu'temir idi, vefat etti!" cevabını verdi. Her gece sabahlara kadar ayakta durup ibadet ettiği için kızcağız, onu direk sanmıştı.

Zaide anlatıyor: "Mansur b. Mu'temir, ömrünün altmış senesinin gündüzünü oruç, gecesini ibadetle geçirdi. Gözyaşları hiç durmazdı. Annesi ona, "Yavrurum, sen adam mı öldürdün ki, bu kadar ağlıyorsun?" deyince, "Nefsin bana yaptıklarını ben bilirim!" der, devam ederdi. Sabah olunca

³²⁹ a.g.e., 2/319; İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, 3/263.

gözüne sürme çeker, başına yağ ve koku sürer, saçlarını iki tarafa tarar, halkın arasına öyle çıkardı.³³⁰

Fudayl b. İyaz (185/810): Fudayl, mescidine bir hasır serer ve namaza dururdu. Yorulunca hasırın üzerine uzanır uyurdu. Hasırın sertliğinden ötürü, az sonra uyanır; ibadete devam ederdi. Yorulunca yine hasıra uzanırdı. Bu şekilde, ibadet edip dinlenerek, sabahlardı.³³¹

Fatıma bt. M. b. Münkedir: Bu abide, gündüzlerini oruçlu geçirirdi. Gece olunca, içler parçalayan bir iniltiyle, “Gece sakinleşti, karanlığa karıştı, her sevgili sevdiğine sığındı, ben de Seninleyim, beni ateşten koruyacağını umuyorum,” derdi.³³²

Habibe: O da yatsı namazını kıldıktan sonra, hazırlığını yapar, namazgâha geçer ve ellerini kaldırarak, “Allah’ım, yıldızlar parlamaya başladı, gözler uykuya daldı, padişahlar kapılarını sürmeledi, senin kapın ise ardına kadar açık bulunuyor; herkes sevdiğiyle baş başa kaldı ve işte ben, huzurundayım!” şeklinde dua ederdi.³³³

Riyah’ın Hanımı: Riyah anlatıyor: “Bana çok değerli bir kadından söz edildi. Ben de talip olup onunla evlendim. Her gece, yatsı namazını kıldıktan sonra süslenir, koku sürünür, güzel elbiselerini giyer ve karşıma gelerek, ‘Bana ihtiyacın var mı?’ derdi. Evet dersem, gelirdi, yok dersem, o elbiselerini çıkarır, namazlıklarını giyer ve sabahlayıncaya kadar ibadetle uğraşır. İşte bu kadın beni fethetti.”³³⁴

³³⁰ a.g.e., 5/40; İbnu’l-Cevzi, *Sıfatu’s-Safve*, 3/112; Şa’ranî, *Tenbihu’l-Muğterrin*, 114.

³³¹ a.g.e., 2/238.

³³² a.g.e., 2/202.

³³³ a.g.e., 4/32.

³³⁴ a.g.e., 4/44.

Sılat b. Eşim: Gecesini, mezarlıkta ibadet ederek geçirirdi. Bazen gençler ona uğrar, takılırlardı. Onlara, “Söyleyin bakalım, uzun bir sefere çıkan bir kafilenin, gündüz yolları kesilse (dünya meşgaleleri onlara engel olsa), onlar da gecelerini uyku ile geçirseler, ne zaman varacakları yere ulaşırlar?” der, *veciz* bir şekilde gece ibadetinin gerekliliğine işaret ederdi.³³⁵

Said b. Cübeyr (95/713): Geceleri öyle ağlardı ki, sonunda gözlerini kaybetti. Gece namaza durunca, çok Kur’ân okuduğu için, direk zannedilirdi.³³⁶

Amr b. Abdullah (124/741): Ebû İshak, yaz gecelerini tamamıyla ibadetle geçirirdi; kışın ise, gecenin ilk ve son saatlerinde kalkar, arada bir süre dinlenirdi.³³⁷

Süfyan-ı Sevrî (161/777): Abdurrahman b. Mehdi, “Süfyan’dan daha yufka yürekli kimseyi görmedim.” der ve sözlerine şöyle devam eder: “Onu, birçok gece gözetledim. Sadece ilk saatlerde, az bir süre uyuduğuna şahid oldum. Sonra irkilerek, korku içinde kalkar ve “Cehennem, cehennem... Cehennem endişesi beni uykudan, dünya zevklerinden alıkoyuyor!” der, abdestini alır; sonra, “Allah’ım, söylemeye gerek yok, Sen ihtiyacımı gayet iyi bilirsin! Sadece beni cehennemden korumanı diliyorum.” şeklinde dua ederdi.³³⁸ Ebû Yezid de, “Süfyan-i Sevrî, gündüz olduğunda, gece namazında ayaklarına biriken kanın geri dönmesi için, başını yere koyup ayaklarını duvara yaslardı.” der.³³⁹

³³⁵ a.g.e., 3/216.

³³⁶ a.g.e., 3/77.

³³⁷ a.g.e., 3/105.

³³⁸ a.g.e., 3/149.

³³⁹ İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 1/95.

Seriyyü's-Sakatî (257/870): “Manevî fayda ve hazların gece indiğini gördüm” diyen Seriyyü's-Sakatî, gece olunca ibadete koyulur, takatsiz düşünce de inleme ve ağlamaya başlardı.³⁴⁰

Ümmü'd-Derda: Yunus b. Meysere, “Ümmü'd-Derda'ya uğradığımızda, yanına gelen bazı kadınlarla sabahlara kadar ibadet ettikleri için ayaklarının şiştiğini gördük” der.³⁴¹

Cevhere: Cevhere, rüyasında (cennette) kurulu bir çadır görmüş ve kime ait olacağını sormuştu. “Kur'ân'la sabahlayanlara” cevabına alınca, o günden sonra geceleri uyumadı.³⁴²

Rabiatu'l-Adeviyye (185/804): Rabia gecenin büyük bir kısmını ibadetle geçirirdi. Gün ağarırken şafak gökyüzünü altın rengine boyayana kadar, ibadet ettiği köşede hafif bir uykuya daldı. Korkuyla uyandığında, “Ey gönül daha ne kadar uyuyacaksın ve ne zaman uyanacaksın? Yakında öyle bir uyuyacaksın ki, İsrafil sûra üfleyene kadar uyanamayacaksın” derdi.³⁴³

Süfyan-i Sevri anlatıyor: “Rabia'yı ziyarete gitmiştim. Ben bir köşede şafak sökünçeye kadar ibadet ederken onun da bir başka köşede sabaha kadar ibadetle uğraştığına şahit oldum. “Bütün geceyi ibadetle geçirmemizi lüt-feden Allah'a, bunun şükürünü nasıl ededeceğiz?” dedim, “Yarın oruç tutarak” cevabını verdi.³⁴⁴

³⁴⁰ Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/375.

³⁴¹ a.g.e., 4/296.

³⁴² a.g.e., 2/521.

³⁴³ İbn Hallikan, *Vefayat*, 1/34.

³⁴⁴ Attar, *Tezkire*, 233.

Rabia geceleri, tepeye çıkıp şöyle dua ederdi: “Rabbim! Yıldızlar parlıyor. İnsanların gözleri kapalı, sultanlar kapılarını sürmeledi, her aşık sevgilisiyle baş başa kaldı. İşte ben de huzurundayım.” Sonra namaza başlar, seher vakti girince yine ellerini kaldırır ve şöyle derdi: “İlahî, gece geçti, gün ağardı. İbadetlerimi kabul edip etmediğini bilmeyi nasıl isterdim! Bana teselli ver, çünkü Sen’den başka kimse bana teselli veremez. Bana hayat verdin, beni rızıklandırdın, kapından kovsan da Sen’den vazgeçmem, kalbimde sadece Sen’in aşkını taşıyorum.”³⁴⁵

Lokman Hekim: Oğluna yaptığı vasiyetler arasında şu da vardı: “Yavrurum, horoz senden akıllı olmasın. Çünkü horoz hiç şaşmadan her seher vakti öter, oysa sen, o saatlerde uyuyorsun”³⁴⁶

Atebetu’l-Gulam: Tevbe edip eski hayatını terk edince gece gündüz yoğun bir şekilde ibadet etmeye başladı. Bazen yeme-içmeye bile vakit bulamıyordu. Annesi, şefkat duygularıyla, “Kendine biraz acısan!” deyince, şu cevabı verirdi: “Bırak anneciğim, sonsuz bir hayat için kısa ömürde yorulayım!”³⁴⁷

Kasım el-Cuî: “Din vera’dan ibarettir. En faziletli ibadet, gece kalkmak için çekilen çile ve yapılan ibadettir. Cennetin en selametli yolu ise kalp selametidir.”³⁴⁸

Şumeyt b. Aclan: “Allah mü’minin kuvvetini kaslarına değil kalbine yerleştirmiştir. Bakmaz mısınız yaşlı adam

³⁴⁵ Gazalî, *İhya*, 4/353.

³⁴⁶ Gazalî, *Eyyuha’l-Veled*, 112.

³⁴⁷ A. Şa’ranî, *Tenbihu’l-Müğterrin*, 115.

³⁴⁸ Nevevî, *Büstanu’l-Arifin*, 34.

güçsüz görünmesine rağmen gece ibadet eder, gündüz de oruç tutar. Halbuki gençler bunu yapamıyorlar.”³⁴⁹

Dört Mezhep İmamının Tavrı

Son olarak, mezhep imamlarımızın gece ibadetlerinden ve geceyi nasıl ihya ettiklerinden söz etmek istiyoruz.

Ebû Hanife (150/767): Fıkıh, ibadet, vera ve cömertliği bir arada başarıyla yürüten nadide şahsiyet Ebû Hanife, istememesine rağmen, gece ibadetiyle de meşhur olanlardandı. Gece çok uzun süre ayakta kalarak namaz kıldığı için kendisine *direk* adı verilmişti. Kırk beş sene boyunca yatsı abdestiyle sabah namazını kıldığı aktarılmaktadır. Bu uygulamaya, yolda giderken, bir şahsın yanındakine, “İşte şu giden, yatsı abdestiyle sabah namazı kılan Ebû Hanife’dir!” demesi üzerine başladığı da rivayetler arasındadır. Bazen sabahlara kadar ağlayarak bir âyeti tekrar ederdi.

İmam-ı Azam’ın cariyesi bize, şu bilgiyi de vermektedir: “Ebû Hanife’yi tanıdığım günden beri, gece yastığa başını koyup uyuduğuna şahit olmadım. Yaz aylarında öğle ile ikindi namazları arasında, kış aylarında ise, mescidinde ve sadece gecenin ilk saatlerinde uyurdu.”³⁵⁰

Malik b. Enes (179/785): İhlâs, sabır ve takvasıyla meşhur olan İmam Malik, ilmin çok rivayetle değil, Allah’ın kalbe attığı nurla elde edildiğini ve ancak bu nurla iyi ve kötünün

³⁴⁹ İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's Safve*, 2/341.

³⁵⁰ Zehebî, *el-İber*, 1/214; Zehebî, *Menakıbu İmam Ebi Hanife*, 21; Münavî, *el-Kevakip*, 1,175.

tefrik edilebileceğini söylerdi.³⁵¹ Geceleri çok Kur'ân okur, bazen da bir âyete takılır sabaha kadar tekrar ederdi.

Eşheb b. Abdilaziz anlatıyor: “Bir gün halk uyuduktan sonra dışarı çıktım. Malik b. Enes’in evinin önünden geçerken, namaza durduğunu gördüm. Fatihayı bitirdikten sonra Tekasür süresini zamm-ı süre olarak, okumaya başladı. “*O gün nimetlerden sorulacaksınız.*” âyetine gelince uzun uzun ağlamaya başladı. Tekrarlıyor ve ağlıyordu. Öyle katıla katıla ağlıyordu ki, yerine getirmek için çıktığım ihtiyacıma gidemedim. Ben de onu dinledim. Bu durum sabaha kadar sürdü. Fecir yaklaşınca ruku’a gidip namazını tamamladı. Ben de eve gidip abdestimi aldım ve sabah namazı için camiye gittim.

Gün ağardıktan sonra etrafına bir ilim halkası oluştu. Yaklaşp yüzüne baktım, nur saçıyordu. O zaman, “*Gece namazı çok olanın, gündüz yüzü nurlu olur.*” hadisini hatırladım.³⁵²

İmam Şafî (204/819): Gecesini en iyi şekilde değerlendiren şahsiyetlerden biri de İmam Şafii’dir. Hayatından söz eden hemen bütün tabakat kitapları, onun geceyi üçe böldüğünü, ilk saatlerinde kitap te’lif ettiğini diğer üçtebirinde namaz kıldığını ve son saatlerinde de dinlendiğini, ittifak halinde kaydederler.

Kerabisî, bazen İmam Şafii’nin yanında gecelediğini söyledikten sonra şöyle diyor: “Gecenin üçte biri kadarını namazla geçirirdi. Elli rekât namaz kılardı, bazen bunu yüze tamamladığı da olurdu. Kur’ân okurken bir azap âyeti

³⁵¹ Münavî, *a.g.e.*, 1/158.

³⁵² İbn Hurrat, *es-Selat ve’t-Teheccüd*, 278.

geçecek olsa, Allah'a sığınırđı. Rahmet âyetleri geçince de Allah'tan rahmet dilenirdi. Ramazan ayında Kur'ân okumayı arttırır ve altmış hatim yapardı.”³⁵³

Ahmed b. Hanbel (241/855): İmam Şafii onun şu sekiz konuda devrinin imamı olduğunu bildirmektedir: Hadis, fıkıh ve gramer bilgisinde; Kur'ân ve sünnete uymada; fakr, zühd ve verada.³⁵⁴ Nitekim, Zühd devri klasikleri arasında sayılan *Kitabu'z-Zühd* onundur.

Ebû Bekir el-Mervezî, “Ebû Abdillâh'la beraber dört ay askerlik yaptım, ne gece kıyamını ne de gündüz okuyuşunu terk etmedi.” der. Ebû İsmet el-Beyhakî ise, şunları anlatıyor: “Bir gece Ahmed b. Hanbel'e misafir oldum. Yanıma bir miktar su koydu. Sabahleyin suyu kullanmadığımı görünce, hayret içinde, “*Süphanellâh! İlim tahsil eden kimse, nasıl virdsiz olabiliyor!*” dedi.³⁵⁵

³⁵³ İbn Teğerrî, *en-Nücümü'z-Zahire*, 2/176; İbnu'l-Cevzî, *Sıfatı's-Safve*, 2/255.

³⁵⁴ Ebû Ya'la, *Tabakâtu'l-Henabile*, 1/5.

³⁵⁵ İbnu'l-Cevzî, *Sıfatı's-Safve*, 2/239.

GECE NAMAZI VEYA TEHECCÜD

Daha önce de belirttiğimiz gibi, gece ibadeti denilince akla ilk gelen teheccüd namazı olmaktadır. Bu bölümde, biz de bu namazdan söz etmeğe çalışacağız.

Gece Kılınan Namazın Mânâsı

Gece namazı, güneş battıktan sonra kılınan, farz, vacip ve nafil, her türlü namaza verilen bir isimdir. Ancak dinî *terim* olarak, *teheccüd* ve *vitir* namazları için kullanılmış; akşam ve yatsı namazları, her ne kadar gece kılınıyorlarsa da, bunun dışında bırakılmıştır.³⁵⁶

Teheccüd kelimesi tefa'ul vezninde olup, uyumak ve uyanmak; bu bapta selb ve tekellüf anlamı olduğu için de zorlanarak uykuyu terketmek gibi anlamlara gelir. Teheccüd kelimesi, namaz veya zikrullah için gece uyanmak anlamında kullanılarak dinî bir terim haline dönüşmüştür.³⁵⁷

³⁵⁶ Saharenfurî, *Bezlu'l-Mechud*, 7/95; Ayrıca bkz. Nesâî, 3/253; el-Münzirî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, 1/430.

³⁵⁷ Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, hecede md.

Teheccüd, namaz için uykudan uyanmaya dendiği gibi, uyuyup uyandıktan sonra gece kılınan namaza da denir. Dolayısıyla, kılınan namaza teheccüd adının verilebilmesi için, uyuduktan sonra uyanmak gerekir. Uyumadan kılınacak namaza teheccüd denilmez.³⁵⁸ Gazalî, “Eğer bir kimse, gece uyanıp namaz kılmayı itiyad haline getirmemiş ise yatsının sünnetinden sonra sekiz rekat kılar, sonra üç rekat vitir ekler ve uyur. Buna *gece namazı* denir. Ama kalkmayı itiyad haline getirmişse, yatsı namazından sonra iki rekât sünnet kılar ve uyur. “Gece kalkar vitirle birlikte on bir rekât kılar ki, buna *teheccüd* denir ve daha faziletlidir”,³⁵⁹ der. “*Yanları yataklardan uzaklaşır.*” (Secde, 32/16) âyetindeki ‘*uzaklaşır*’ kelimesi de, teheccüdün uykudan sonra yapılan namaza denildiğini göstermektedir.

Gece Kılınan Namazın Hükmü ve Vitirle İlişkisi

Teheccüd namazı, Kur’ân’da, beş vakit namazdan söz eden âyetlerin devamında zikredildiği gibi, münferit olarak başka âyetlerde de geçmekte ve emir sığası ile dile getirilmektedir. Cenab-ı Hak İsrâ sûresinde “*Güneşin (ufukta aşağı) kaymasından gecenin kararmasına (yatsı vaktine) kadar namaz kıl ve sabahın Kur’ân (namaz)’ını da (unutma). Çünkü sabah namazı (melekler tarafından) görülür. Gecenin bir kısmında, sana mahsus bir nafile namaz kılmak üzere uyan; belki böylece Rabb’in seni, övülmüş bir makama ulaştırır.*” (İsrâ, 17/78-79) buyurmaktadır. Birinci âyet

³⁵⁸ Gazalî, *İhya*, 1/306, Alûsî, *Ruhu'l-Maanî*, 15/138; K. Miras, *Tecrid*, 4/13.

³⁵⁹ Gazalî, *İhya*, 1/302.

müfessirlerin ittifakıyla beş vakit namazın kılınma zamanına işaret etmektedir.³⁶⁰ Hemen arkasından teheccüdün emredilmesi, bu namazın faziletini ifade etmesinin yanında, hükmünün ciddi şekilde tartışılmasına neden olmuştur. İnsan süresinin 25 ve 26. âyetlerinde de aynı durum söz konusudur: “*Sabah akşam Rabb’inin adını an. Gecenin bir bölümünde O’na secde et (akşam ve yatsı namazlarını kıl) ve gecenin uzun bir bölümünde O’nu tesbih et (teheccüd namazını kıl).*” (İnsan, 76/25-26)

Konuyla ilgili diğer âyetlerde teheccüd namazının önemi ve seçkin insanların bir sıfatı olduğu şöyle dile getiriliyor: “*Ey örtüsüne bürünen. Gecenin bir azı hariç, kalk (namaz kıl).*” (Müzemmil, 73/1-2). “*Güneşin doğmasından ve batmasından önce, gecenin bir kısmında ve secdelerin ardından O’nu tesbih et.*” (Kaf, 50/ 39-40) “*Galip ve esirgeyen (Allah’a) tevekkül et. O (Allah) ki, (gece namaza) kalktığın zaman seni görüyor. Secde edenler arasında dolaşmanı da (görüyor).*” (Şuara, 26/218-220)³⁶¹

Sünnette de teheccüd, farz namazlardan sonra en faziletli namaz olarak nitelendirilmiştir. Hz. Ebû Hüreyre’nin rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), “*Ramazan orucundan sonra en faziletli oruç Muharrem ayında tutulan oruçtur. Farz namazlardan sonra en fazileti namaz ise gece kılınan (teheccüd) namazıdır.*” der.³⁶²

³⁶⁰ İbn Kesir, *Tefsir*, 2/392.

³⁶¹ Ayrıca bkz. Al-i İmran, 3/112-114; Tâhâ, 20/130-132; Furkan, 25/64-68; Zümer, 39/8-9; Secde, 32/15-18; Zariyat, 51/15-19.

³⁶² Müslim, *Sıyâm*, 202; Ebû Dâvûd, *Sıyâm*, 55; Nesâî, *Kıyamu’l-Leyl*, 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/342.

Zikredilen âyet ve hadislerin yanı sıra, Müzemmil süresinin son âyetinde: “Artık, Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyun (bir zaman sınırlaması olmadan kolayınıza geldiği kadarıyla teheccüd kılın);”³⁶³ İsra süresinde ise, “Sana has bir nafîle olmak üzere namaz kıl” (İsra, 17/79) ifadelerinin bulunması; Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)’in teheccüdü hemen hiç kaçırmamış olması, O’nu ve getirdiği mesajı en iyi anlayan ve “gecenin ruhbanları, gündüzün atlı mücahitleri” unvanını alacak kadar gece ibadetine özen gösteren ashabın pratiği, nass ve sahabe tatbikatından hüküm çıkarmaya gayret eden müçtehitleri, teheccüdün hükmünü koymada epey zorlamıştır.

Hasan-ı Basrî ve İbn Sirin: “Bir koyun sağacak kadar bir zaman bile olsa, gece namazı, her Müslüman’a farzdır.” demişler ve “Kur’ân’dan kolayınıza geldiği kadarıyla okuyun (namaz kılın).” âyetini delil göstererek, bunun en az iki rekât olduğunu belirtmişlerdir.³⁶⁴ Hz. Ebû Hüreyre’nin rivayet ettiği, “Bir adam hanımını gece uyandırıp, beraber iki rekât namaz kılarırsa, Allah’ı çok zikreden erkek ve kadınlardan sayılırlar.”³⁶⁵ ve Münzirî’nin Terğîb’e aldığı “Şeytanın düşümlerini iki rekâtla da olsa çözün.”³⁶⁶ hadisleri de, alt limit açısından bu fikri destekler mahiyettedir. Buhârî de “Şeytan gece namazına kalkmayanın ense köküne düşüm atar.” şeklinde bir başlık atarak, aynı görüşü paylaştığını göstermiştir.³⁶⁷

³⁶³ Açıklama için bkz. Razî, *Mefatih*, 30/171.

³⁶⁴ İbn Arabî, *Ahkamu’l-Kur’ân*, 4/1882; Taberani’den naklen Münzirî, *et-Terğîb ve’t-Terhîb*, 1/430.

³⁶⁵ Ebû Dâvûd, *Salat*, 307, İbn Mâce, *İkâme*, 175.

³⁶⁶ İbn Hüzeyme’nin Sahih’inden naklen Münzirî, *Terğîb*, 1/422.

³⁶⁷ Buhârî, *Teheccüd*, 12. Bilindiği gibi Buhârî, fikhî tercihlerini teracim (konu başlıkları) inde

İbn Abbas, teheccüdün Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'e farz olduğunu, emrin zahirinin vücûp bildirdiğini, fakat bu vücûbiyetin sonra nesh edildiğini, söylemektedir. Neshin sebebi için ise iki şey söylenmiştir:

1. Beş vakit namaz farz kılınmadan önce teheccüd farzdı. Bu farziyet beş vakit namazla nesh edildi.

2. “Geceleyin, birazı istisna kalk! Gecenin yarısında (kalk), yahut bundan biraz eksilt veya bunu arttır.” (Müzemmil, 73/2-3) âyetleri nazil olunca ashop, gecenin ne kadarını ibadet ne kadarını da dinlenme ile geçireceklerini tam kestiremediler. Allah'ın emrini yerine getirmek gayesiyle, gecenin hepsini ibadetle geçirmeye başladılar. Bundan ötürü ayakları şişmeye başladı. Bunun üzerine; “Kolanıza geldiği kadarıyla okuyun (namaz kılın).” (Müzemmil, 73/20) âyeti nazil oldu. Böylece teheccüdün zorluk vermeyen bir kısmı vacip olarak kaldı. Bu iki âyet arasından bir sene geçmişti. Bir sene sonra, beş vakit namazı emreden âyetin nazil olmasıyla teheccüdün vücûbiyeti tamamen kalktı, nafîle olarak kaldı.³⁶⁸

İsra sûresinde geçen “Sana has bir nafîle...” (İsra, 17/79) ibaresi, tartışmalara ayrı bir boyut kazandırmıştır. Ahkamu'l-Kur'ân sahibi İbnu'l-Arabî, nafîle kelimesinin ziyade mânâsına gelmesinden ötürü teheccüdün, beş vakit namaza ek olarak, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'e farz olduğunu ve doğru olan görüşün de bu olduğunu belirtir.³⁶⁹ Nitekim Hz. Aişe (radiyallahu anh)'den rivayet edilen bir hadis-

belirtmiştir.

³⁶⁸ İbn Kesir, *Tefsir*, 3/378; Alûsî, *Ruhu'l-Maanî*, 15/138; Razi, *Mefatih*, 30/171; Aynî, *Umde*, 7/189; Saharenfurî, *Bezu'l-Mechûd*, 7/60.

³⁶⁹ İbn Arab, *Ahkamu'l-Kur'ân*, 3/121; Aynî, *Umde*, 7/165.

te Efendimiz, “Üç şey sadece bana farzdır, sizlere sünnettir: Misvak kullanmak, vitir namazı ve gece ibadeti”³⁷⁰ buyurur.

İkinci görüşe göre ise, nafil tabiri *tatavuu*; yani farz ve vacipten altta bir hüküm bildirir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)’in, varsa, geçmiş ve gelecek günahları affedildiğinden, farzlar dışında yaptığı her ibadet sadece sevaplarını artırır. Dolayısıyla buradaki *nafile* sevaplarına ek mânâsıdır. Ümmet için nafil ise, günahlarının kefareti için gerekli olan fazla ibadetler mânâsına gelir.

Bu rivayetlerden, teheccüd namazının hükmü için üç görüş ortaya çıkmaktadır: 1. *Teheccüd sünnettir*, farz değildir. Bunun delili, “Gece kalk!” emrinden sonra “Gecenin yarısını, yarısından az veya fazlasını (ibadetle geçir).” ibaresinin, ibadeti isteğe bırakmış olmasıdır. Kesinlik bildirmeyen böyle bir ifadeden sonra teheccüde, nasıl farz denilebilir? 2. *Teheccüd vaciptir*, çünkü “Kolayınıza geldiği kadarıyla okuyun (namaz kılın)” emri vardır. 3. *Sadece Hz. Peygambere vaciptir*, çünkü “Sana has bir nafil (ek)” denilmiştir.

Teheccüdün önemini arttıran noktalardan birisi de, İmam-ı Azam’a göre vacip; diğer imamlara göre ise vacip kuvvetinde bir sünnet olan, vitir kadar kıymetli, vitirle içiçe olmasıdır. Hz. Aişe, “Allah’ın Resulü her gece, gecenin ilk, orta ve son saatlerinde vitir kılırdı. Vitri seher vaktine

³⁷⁰ Bu hadisin bir benzeri de “Vitr, kuşluk namazı ve kurban bana farz size nafilidir” şeklinde varid olmuştur. Hindî, *Muntahabu Kenzi’l-Ummal*, 3/165; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/231. Ayrıca bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, 3/378; Bursevî, *Ruhu’l-Beyan*, 5/191; Alûsî, *Ruhu’l-Maani*, 15/138; 16/193; 29/166.

kadar sürerdi.”³⁷¹ der. İbn Ömer’in rivayeti ise şöyle: “Bir adam Hz. Peygamber’e (sallallahu aleyhi ve sellem) gece namazını sordu. O, “Gece namazını ikişer ikişer kılarınsın. Sabah namazının vaktinin girdiğinden endişelenince bir rekât kılarınsın. Böylece bütün kıldıkların vitir olmuş olur.”³⁷² cevabını verdi. Başka bir hadiste ise, “Üç rekâtle vitir kılmayın, beş veya yedi rekâtle kılın ki, akşam namazına benzemesin.” denilmektedir.³⁷³

İmam Şafii, vitri teheccüd namazının bir parçası olarak kabul etmiştir.³⁷⁴ *Suyutî* (911/1505) de, nafilî namazları izah ederken teheccüdü ayrıca saymayıp vitir başlığı altında ele alarak, “Vitrin en azı bir rekâttir. Sonra üç, sonra beş, sonra yedi, sonra da dokuz rekâttir. En çok da on bir rekâttir.” der.³⁷⁵ *Amelu’l-Müslim*’in sahibi ise, vitir-teheccüd ilişkisini şöyle açıklamaktadır: “Birçok hadiste gece namazı vitir namazına nisbet edilmektedir. Çünkü Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)’in vitri gece namazından ayrı değildi. Bazen bir selamla birçok rekâtı kılardı. Bazen iki rekâta bir selam verirdi. Rekât sayısı sabit olmadığından, âlimler arasında ihtilafa sebep olmuştur. Vitir kelimesi bazen gece kılınan bütün namazların adı olarak kullanılmış, bazen da ayrı bir namaz gibi açıklanmıştır.”³⁷⁶ (Teheccüdün rekât sayısı üzerinde ayrıca durmaya çalışacağız.)

³⁷¹ Buhârî, *Vitir*, 2; Müslim, *Müsâfirîn*, 136; İbn Mâce, *İkâme*, 161; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/86, 6/46.

³⁷² Buhârî, *Salat*, 84, *Vitir*, 1; Müslim, *Müsâfirîn*, 145; Nesâî, *Kıyamu’l-Leyl*, 26; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/5,9.

³⁷³ Darekutnî, İbn Hibban ve Hakîm’den naklen, İbn Hurrat, *es-Selat ve’t-Teheccüd*, 26.

³⁷⁴ Irakî, *Terhu’t-Tesrib*, 3/51.

³⁷⁵ Suyutî, *Vezaifu’l-Yeum ve’l-Leyl*, 59.

³⁷⁶ Muhammed Tank, *Amelu’l-Müslim Fi’l-Yeum ve’l-Leyl*, 271.

Şu neticeye varıyoruz: İster neshedilmiş bir farz, ister sünnet olsun; teheccüd namazının farzlardan hemen sonra zikredilmesi, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), ashap ve selevin pratiği ve vitirle bir sayılacak kadar yakın ilişkisi, teheccüdün farzlardan sonra en faziletli namaz olduğunu göstermektedir. Varlığı bile tartışma konusu olan yatsının ilk sünnetini kaçırmayan bir mü'minin hayatında, teheccüdün olmaması, garip değil midir?

İmam Rabbanî (1563-1625) şöyle diyor: “Teheccüd kılmak da bu yolun (tasavvuf) vazgeçilmez görevleri arasındadır. Bunu, zaruret olmadan geçirmemek için gayret sarfetmek gerekir. Başlangıçta zor olursa, uyandırmaları için yakınlarına veya hizmetçilerine görev vermeli, teheccüd vakti kendisini *zorla* uyandırmalarını ve uyku halinde bırakmamalarını tembih etmelidir. Birkaç gün içinde kalkmayı itiyat edinince artık zorluk ve külfet ortadan kalkar. Gecenin sonuna doğru kalkmak isteyen, yatsı namazını kıldıktan sonra, faydasız şeylerle uğraşmayıp uyumalıdır.”³⁷⁷

Gece namazının bu özelliği ve güzelliği nereden geliyor? Tasavvuf ehlinin bu soruya cevabı şudur: “Gündüzler şahadet âlemine, geceler gayp âlemine bağlıdır.³⁷⁸ Ermiş bir ruh için gayp âlemine bağlanmanın ifade edeceği anlam ise, söylemeye gerek yok ki, çok büyüktür. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)’in, daha önce geçen ifadesiyle, teheccüd mü'minin şerefidir. Gerçekten de, insan ruhunu Allah'a

³⁷⁷ İ. Rabbanî, *Mektubat*, 1/1176.

³⁷⁸ İbn Arabî, *Futuhat*, 1/395.

götürme ve yüceltmede teheccüdün yerini alacak başka bir değere rastlamak mümkün değildir, denebilir. Özellikle genç yaşlarda kılınan gece namazları ruha, ilahî ilham kapılarını açmada kesin ve gecikmesiz bir yol gibidir. Çünkü gece namazı riya denen kemirici ve öldürücü illetin hiç buluşmadığı biricik malzemedir.

Kamil Miras da, ilgili âyet ve hadislerin tefsir ve şerhleriyle verdiği uzun malûmattan sonra şöyle diyor: “Muhterem okuyucularım! Teheccüd namazının, beşerin tasvir ve beyanına sığmayan feyiz ve fazileti hakkında vârid olan yukarıdaki âyet ve hadisler, böyle temiz ve imanlı gönülleri gereği gibi etkiler. Bunları sıdk ve ihlâsla okuyup öğrenen her mü’min gönlünde bu sevimli gece ibadetine bir ilgi oluşmaması mümkün değildir. Seher vakti, gözü ve kalbi uyanık, Allah’ın divanına duran her teheccüd sahibi, sakın bir bahar yağmuru gibi, kalbine fuyuzat-ı İlahiyye’nin döküldüğünü sevinç içinde hisseder, o günü baştanbaşa neşe ile yaşar ve yarının teheccüd vaktini özler.”³⁷⁹

İmam Rabbanî’nin dikkat çektiği bir noktayla konuyu kapatmak istiyoruz: “Farz ibadetlerle kıyas edilince, nafilelerin bir değeri kalmaz. Çünkü vakitlerin herhangi birinde herhangi bir farz namazı eda etmek, senelerce nafîle ibadetten daha faziletlidir. Tabii ki, o farz ibadet halis bir niyetle eda edilirse... Söz konusu nafîle ibadet hangi cinsten olursa olsun, durum değişmez. Namaz, oruç, zekât, zikir, fikir v.s... Bu konuda, Hz. Ömer’den şunlar rivayet

³⁷⁹ Kamil Miras, *Tecrid*, 4/ 33.

edilmiştir. “Bir gün sabah namazını kıldırdı, sonra cemaate göz gezdirdi. Arkadaşlarından birini göremeyince sordu: “Falan şahıs nerede?”, “O, gecenin çoğunu uykusuz geçirir. İhtimal ki, uyku bu saatte bastırdı.” cevabını alınca, “Gecenin tamamını uyuyup, sabah namazını cemaatle kılsaydı, kendisi için daha iyi olurdu.” dedi.³⁸⁰

³⁸⁰ İ. Rabbanî, *Mektubat*, 1/108.

NETİCE

Tarih boyunca, bütün yüce ruhlar için geceler, en büyük oluş ve erişlerin zamanı olmuşlardır. Başta dinî metinler olmak üzere, dünya edebiyatının hemen bütün şaheserleri, doğrudan veya dolaylı, gecenin yüce ruhlara sağladığı rahatlık, enerji ve sunduğu erişilmez ilhamdan söz ederler.

Kur'ân-ı Kerim, gece kelimesini 114 defa kullanarak, ona ne ölçüde değer verdiğini ve insanın hayatında ne derece önemli olduğunu göstermiştir.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) de, Rabb'imizin seherlerde dünya semasına nüzulünü ve dualar için icabet saatini taşıdığını haber vermekle kalmamış; sabahlara kadar geceyi ihya ederek, gece ibadetinin pratiğini hayatı seniyeleriyle göstermiştir.

O'nunla birlikte, İslâm'ın temel harcında ter, mal ve kanları bulunan sahabe de, O'nun yaptıklarını aynen yapmayı hayat prensibi edindiklerinden, gece ibadetine zirve seviyede değer vermişlerdir.

Bu gelenek asırlarca sürmüş, birçok âbid, zâhid, âlim vb. yüce ruhlar, geceleri gereğine uygun değerlendirmişlerdir. Bu konuda daha sonra zirveyi, şüphesiz, kalp ve vicdanları hakikat esintilerine duyarlı hale gelen, tasavvuf ehli yakalamıştır. Tabakat ve menkıbe kitapları; onların, gecelerin bağrından yükselen inilti, tazarru ve gözyaşlarının tarihî belgeleridir.

Çünkü gecenin özellikle son yarısında, etrafı saran sükûnet, Feyz-i Akdes'ten gelen İlahî esintiler, alıcı durumdaki Rabbanî latifelerin zirve seviyede açık oluşu, duyguların mâsiva ile ilgilerinin en aza inmesi, kalbin gösteriş vb. hastalıklardan, o anda, karantinaya alınması, marifet yolcularına kaçırılmaması gereken fırsatlar sunmaktadır.

Konuyla ilgili âyet, hadis ve selef-i salihinin pratiği, gecelerin, özellikle son üçte birinin, her insan tarafından teyakkuz ve ibadetle geçirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu zaman dilimindeki gaflet kişiye, hem dünyada hem de ukbada çok şeyler kaybettirecektir.

Çalışmamızda bu önemli konuya bir katkımız olmuşsa, kendimizi bahtiyar sayarız.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdulhamid Bilalî**, *Arınma Yolu*, İst. 1993. (trc. H. İslâmoğlu-A. Özcan)
- Aclûnî**, İsmail b. Muhammed; *Keşfu'l-Hafa ve Muzîlu'l-İlbas*, Beyrut, 1351, I-II
- Ahmed b. Hanbel**, *el-Müsned*, Mısır, 1313, I-IV.
- Ahmet Ferid**, *el-Bahru'r-Râik fi'z-Zühdi ve'r-Rekâik*, Mısır, 1990.
—, *Tezkiyetü'n-nüfûs*, Beyrut, trs.
- Akkad**, Abbas Mahmud, *Et-Tefkir Faridatun İslâmiyyetun*, Kahire, 1965.
- Alevî**, Muhammed el-Hüseynî, *Şerefu Ümmeti'l-Muhammediyye*, Mekke, 1990
- Aliyyu'l-Kari'**, Nureddin Molla el-Herevî, *Şerhu Ayni'l-İlim ve Zeyni'l-Hilim*, Beyrut, trs.
- Alûsî**, Ebu'l-Fadl Şihabuddin, *Ruhu'l-Maanî fi Tefsiri'l Kur'âni'l-Azim ve's-Sebi'l-mesanî*, Beyrut, trs.
- Arvasî**, Abdulhakim, *Rabıta-i Şerife*, İst. 1994.
- Arvasî**, Seyyid Sibağatullah, *el-Mineh*, İst, trs.

- Asım Efendi**, Ebu'l-Kemal Ahmed, *Kamus Tercemesi*, İst.1305.
- Ataullah İskenderî**, *Hikem-i Atâiyye*, İst.1990. (haz. M. Kara)
- Atay**, Hüseyin, *Kur'ân'a Göre Araştırmalar I*, Ank. 1993.
- Aynî**, Bedruddin, *Umdetu'l-Kari Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, İst. 1348.
- Bağavî**, Ebû Muhammed el-Hüseyin, *Mealimu't-Tenzil*, Beyrut, 1992.
- Baklî**, Ruzbahan, *Makâmâtü'l-evliya*, İst.1974. (nşr. N. Hoca)
- Beyhakî**, Ebû Bekir Ahmed el-Hüseyin, *Menakibu'ş-Şafi'î*, Kahire, 1971.
- , *Şu'abu'l-iman*, Beyrut, 1990.
- Buhârî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahih*, İst. 1351. I-IV
- Bursevî**, İ. Hakki, *Ruhu'l-Beyan*, İst. 1389.
- Cezerî**, Ebu'l-Hayr Muhammed, *en-Neşr fi Kıraati'l-Aşr*, Mısır, trs.
- Cilî**, Abdulkerim b.İbrahim, *el-İnsanu'l-Kamil fi Ma'rifeti'l-Evail ve'l-Evahir*, Mısır,1956.
- Curcanî**, eş-Şerif Ali b. Muhammed, *Kitabu't-Ta'rifat*, Beyrut, 1983.
- Cuveynî**, Ebû Muhammede Abdillâh, *Risale fi İsbati'l-İstiva ve'l-Favkiyye*, Beyrut, 1970. (Risale-i müniriyye içinde)
- Çakan**, İsmail L. "Amelü'l-Yevm ve'l-Leyl" md. DİA.
- ed-Dakr**, Abdülğani, *Ahmed b. Hanbel*, Şam, 1993.
- Darimî**, Ebû Muhammed Abdullâh, *es-Sünen*, Beyrut trs.
- Dehlevî**, Şah Veliyyullah, *Hüccetullah el-Baliğa*, Kahire trs.
- Ebû Dâvûd es-Sicistani**, *es-Sünen*, yer ve tr belirtilmemiş.
- Ebû Ğudde**, Abdulfettah, *İslâm Alimlerinin Gözüyle Zamanın Kıymeti*, İzmir, 1995 (trc. E. Yıldırım)
- Ebû Huzam**, Enver Fuat, *Mu'cemu Mustalahati's-Sufiyye*, Lübnan,1993.

- Ebû Suud**, Muhammed el-İmadî, *İrşadu'l-akli's-Selim ila Meza-ya'l-Kur'âni'l-Kerim*, Beyrut, trs.
- Elmalılı M. Hamdi Yazır**, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İst.trs.
- Eş'arî**, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makalatu'l-İslâmiyyin*, İst.1930. (nş. H. Ritrer)
- Gazalî**, Ebû Hamid, *İhyau Ulûmi'd-Din*, Kahire, 1969, I-V
—, *Mukâşefetu'l-Kulûp*, Beyrut, 1982.
—, *Eyyuhe'l-Veled*, Kahire, 1985.
- Geylanî**, Şeyh Abdülkadir, *el-Ğunye li Talibi Teriki'l-Hakk*, yer ve trh belirtilmemiş, I-II
- Gülen**, M.Fethullah, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, İzmir 1994.
—, *Fasıldan Fasıla*, İzmir, 1995.
- Gündüz**, İrfan, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyauddin*, İst, 1984.
- Hafinî**, Abdülmün'im, *Mu'cemu Mustalahati's-Sufiyye*, Beyrut, 1987.
- Halebî**, İbrahim b. Muhammed, *Mülteka'l-Ebhûr*, Beyrut, 1989. (thk. V. S. Kahveci)
- Haririzade**, M. Kemaleddin, *Tibyanı vesaili'l-Hakaik*, Fatih, ktp. 430-432.
- el-Hatib**, Muhammed Accac, *Ebû Hüreyre Raviyetu'l-İslâm*, Kahire 1982.
- Havva**, Said, *Terbiyetune'r-Ruhiyye*, Beyrut, 1979. (trc. İ. Sarmış, S. Şimşek)
- Hazın**, Ali b. Muhammed, *Lübabu't-Te'vil fi Maani't-Tenzil*, Mısır, 1955.
- Heysemî**, Nureddin Ali b.Ebibekr, *Mecmeu'z-Zevaid ve menbau'l-Fevaid*, Beyrut, 1967. I-X
- Hindî**, Alauddin Aliyyü'l-Müttak, *Kenzu'l-Ummal*, Haydarabâd, 1945.
- Hücvirî**, Ali Osman b. Cullabî, *Keşfu'l-Mahcûb*, İst.1982. (trc. S.Uludağ)

- İbn Arabî**, Muhyiddin, *Fütuhatu'l-Mekkiye*, Kahire, 1293, I-IV.
- İbn Arabî**, Ebû Bekir Muhammed, *Ahkamu'l-Kur'ân*, Beyrut, 1987.
- İbn Ebi Hatim**, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, Haydarabad, 1952.
- İbnu'l-Cevzî**, Cemaleddin Ebu'l-Farac, *Sıfatu's-Safve*, Kahire, 1962. I-IV.
- , *Zadu'l-maad fi Hedyi Hayri'l-İbad*, Mısır trs. I-IV.
- , *Telbisu iblis*, Dımeşk, 1396.
- İbnu'l-Esir**, A. M. el-Cezerî, *en-Nihaye fi Garibi'l-Hadis*, Kahire, 1963.
- İbn Hallikan**, Ahmed b. Muhammed, *Vefayatu'l-A'yan ve Enbau ebnai'z-Zeman*, Mısır, 1948.
- İbn Hanbel**, Ahmed, *el-Müsned*, Beyrut, 1313.
- , *ez-Zühd*, Beyrut, 1983.
- İbn Harrat**, Abdulhakk b. Abdirrahman el-İşbilî, *es-Salat ve't-Teheccüd*, Kahire, 1992.
- İbn Kesir**, Ebu'l-Fida, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Kahire, 1964.
- , *Tefsiru Kur'ân'il-Azim*, Beyrut, 1388. I-IV.
- İbn Mace**, Ebû Abdillâh Muhammed, *es-Sünen*, Kahire, trs.
- İbn Manzur**, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, 1374.
- İbn Mübarek**, Abdullah el-Mervezî, *ez-Zühd ve'r-Rekâik*, Beyrut trs.
- İbn Recep el-Hanbelî**, *Camiu'l-Ulum ve'l-Hikem*, Şam, 1992.
- İbn Sa'd**, Muhammed, *Tabakatu'l-Kubra*, Beyrut, 1960.
- İbrahim Hakkı**, *Ma'rifetname*, İst. trs. (Osmanlıca aslı)
- İrakî**, Zeynuddin Ebu'l-Fadl, *Terhu't-tesrib ve Şerhu't-Takrib*, Lübnan, trs.
- İsfahanî**, Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliya*, Beyrut, 1967.
- Kara**, Mustafa, “Evrâd” md. DİA

- Kastalanî**, Ahmed b. Muhammed, *İrşadu's-Sarî li Şerhi Sahihi'l-buharî*, Bulak, 1304.
- Kaşanî**, *Istilahatu's-Sûfiyye*, Kahire, 1981.
- Kelâbâzî**, Ebû Bekir, *et-Taarruf li Mezhebi ehl-i Tasavvuf*, İst 1992. (trc. S. Uludağ)
- Kevserî**, Muhammed Zahid, *Altun Silsile*, İzmir, 1983. (trc. V. Şahinalp - Z. Kalfagil)
- el-Kurtubî**, Ebû Abdillâh Muhammed B. Ahmed, *el-Cami'li ahkami'l-Kur'ân*, Beyrut, trs.
- Kuşeyrî**, Ebu'l-Kasım Abdülkerim, *er-Risaletu'l-Kuşeyriyye*, İst.1991. (trc.S. Uludağ)
- Kutub**, Seyyid, *Fi Zilali'l-Kur'ân*, Beyrut, 1988. I-VI.
- Leknevî**, Muhammed Abdulhayy, *İkametu'l-Hucce ala Enne'l-Eksare fi't-Taabbudi Leyse Bibid'a*, Kahire, 1410.
- Mahmud**, Abdulhalim, *el-Munkizu Mineddelal ve Şerhuhu*, Mısır, 1985
- Makdisi**, Zeynuddin el-Mer'i, *Ekavilü's-sikat*, Beyrut, 1985.
- Malik b. Enes**, *el-Muvatta*, Beyrut, trs. I-II.
- Martin Lings**, XX. *Yüzyılda Bir Veli*, İst.1988 (trc. U. Uyan-B. Şahin)
- Maverdî**, Ebu'l-Hasan, *el-Ahkamu's-Sultaniyye*, İst. 1976. (trc. Ali Şafak)
- , *Edebu'Dünya ve'd-Din*, İst.1985.
- Mekkî**, Ebû Talip, *Kûtu'l-kulûb*, Mısır, 1961.
- Merğinanî**, Burhaneddin Ali, *el-Hidaye*, Kahire, 1965 I-IV.
- Mevlana**, Celaleddin er-Rumû, *Rubailer*, İst. 1996.
- Miras**, Kamil, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Ank. 1983. I-XII
- Muhammed Tarık Muhammed Salih**, *Amelu'l-Müslim fi'l-Yevm ve'l-leyl*, Beyrut, 1408.

- Muhasibî**, el-Haris, *Risaletu'l-Müsterşidin*, Halep, 1964.
- , *er-Riaye li Hukûkillah*, Kahire, 1970.
- , *A'malu'l-kulûb ve'l-cevarih*, Kahire, 1969.
- Muhsin**, Abdulhamid, *el-Alûsî Müfessiren*, Bağdad, 1970.
- Münavî**, Abdurrauf, *Feyzu'l-Kadir Şerhu'l-Camii's-Sağir*, Beyrut, 1972.
- , *el-Kevakibu'd-Dürriyye*, Kahire, 1938.
- Münzirî**, Abdülazim, *et-Terğib ve't-Terhib*, Mısır 1954.
- Müslim**, İbnu'l-Haccac el-Kuşeyrî, *Sahih-i Müslim*, Kahire, 1955. I-V.
- Nahcivanî, Nimetullah b. Muhammed**, *el-Fevatihu'l-İlahiyye*, İst. 1325. I-II.
- Neseî**, Ebû Abdirrahman, *Sünenü'-Neseî*, Kahire, 1964.
- Nevevî**, Muhyiddin Ebû Zekerya, *Şerhu sahihi müslim*, Mısır, trs.
- , *et-Tibyan fi Adabi Hameleti'l-Kur'ân*, Beyrut, 1986.
- , *Büstanu'l-Arifin*, Beyrut, 1994.
- Nisaburî**, el-Hakim, *Müstedrek*, Halep, trs.
- Nursî, Said**, *Lem'alar*, İst. 1986.
- , *Sözler*, İst. 1991.
- , *Tarihçe-i Hayat*, İst. 1991.
- , *Kastamonu Lahikası*, İst. 1974.
- Nizamuddin el-Kummi en-Nisabûrî**, *Ğaraibu'l-Kur'ân ve Reğaibu'l-Furkan*, yer ve trh. belirtilmemiş, I-XXX.
- Osman Bedruddin Erzurumî**, *Gülzari Samini* (sohbetler), İst. 1995. I-II.
- , *Tarih Boyunca Tasavvufî Düşünce*, İst. 1974.
- , *Din ve Fitrat*, İst. 1990.
- , *Kuşadalı İbrahim Halveti*, İst. 1982.
- , *Kur'ânın Temel Kavramları*, İst 1991.

- Rabbanî**, İmam Ahmed Farukî, *Mektubat*, İst. 1976. I-II. (trc A. Akçiek)
- Rağıp el-İsfahanî**, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'ân*, İst. 1986.
- Razî**, Fahrüddin, *Mefatihu'l-Ğayb*, Beyrut trs. I-XXXII.
- Rifa'i**, İzzüddin Ahmed es-Seyyid, *el-Maarifu'l-Muhammediyye fi'l-vezaifi'l-Ahmediyye*, İst. 1305.
- Sabunî**, Muhammed Ali, *Safvetu't-tefasir*, Beyrut, 1981. I-II.
- Saharenfurî**, Halil Ahmed, *Bezlu'l-Mechûd fi Halli Ebi Dâvûd*, Beyrut trs.
- Serrac**, Ebû Nasr, *Luma'*, Leydın, 1914.
- Sofi Huri**, *Rabiatu'l-Adeviyye*, İst. 1970.
- Suyutî**, Celaleddin, *ed-Dürrü'l Mensûr fi't-Tefsiri bi'l-Me'sûr*, Mısır, 1314.
- , *Vezaiful-yevm ve'lejl*, Beyrut, 1987.
- , *el-Emru bi'l-İttiba' ve'n-Nehyu Ani'l-ibtida'*, Kahire, trs.
- Sülemî**, Ebû Abdırrahman, *Tabakatu's-Sûfiyye*, Kahire, 1986.
- Sühreverdi**, Ebû Hafs Şihabuddin Ömer, *Avarifu'l-maarif*, İst 1989. (trc. H. K. Tılmaz - İ. Gündüz)
- Şahin**, Muhammed Abdülfettah, *Zamanın Altın Dilimi*, İzmir, 1993.
- Şa'ranî**, Abdulvahab, *Levakihu'l-Envar fi Tabakatu'l-Ahyar*, Mısır, 1938. I-II.
- , *Tenbihu'l-Muğterrin*, Kahire, 1328.
- , *el-Envaru'l-Kudsiyye*, Beyrut, 1992.
- , *Levakihu Envari'l-Kudsiyye fi Beyanı Uhûdi'l Muhammediyye*, Kahire, 1308.
- Şarkavî**, Hasan, *Mu'cemu Elfazi's-Sûfiyye*, Kahire, 1987.
- Şatıbî**, Ebû İshak, *el-Muvafakat fi Usûli'ş-şeri'a*, Beyrut, trs.
- Şems-i Tebrizî**, *Makalat*, İst. 1974. (trc. M. N. Gençosman)

- Taberî**, Ebû Ca'fer M. b. Cerir, *Camiu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrut, 1988.
- , *er-Riyadu'n-Nadira fi Menakibi'l-Aşere*, Beyrut, trs.
- Taşköprüzade**, Miftahu's-Sâde, Beyrut, 1985
- Tehanevî**, Muhammed Ali, *Keşşafu Istılahatı'l-Fünûn*, İst.1984.
- Tirmizî**, Ebû İsa Muhammed, *es-Sünen*, Mısır, 1356. I-V.
- , *Evsafu'n-Nebi*, Beyrut, 1985.
- Toprak**, Mehmet, “*Cevşen*” md. DİA
- Uludağ**, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İst. 1991.
- Vahidî**, Ebu'l-Hasan, *Esbabu'n-Nüzûl*, Beyrut, 1978.
- Yeken**, Fethi, *Kavâribu'n-Necat fi Hayati'd-Du'at*, Beyrut, 1977.
- Yılmaz**, H. Kamil, *Aziz Mahmud Hüdayi ve Celvetiyye Tarikatı*, İst. 1982.
- , *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İst. 1994
- Zamehşerî**, Carullah, *el-Keşşaf an Hakikati't-Te'vil*, Beyrut, trs.
- Zehebî**, Ebû Abdillâh Muhammed, *Menakibu İmam Ebi Hanife*, Beyrut, 1407.
- , *Tezkiretu'l-Huffaz*, Haydarabad, 1376. I-IV.
- , *Mizanu'l-İ'tidal fi Nakdi'r-Rical*, Mısır, 1325.
- Zevalsiz**, Halid, “*Akkad*” md. DİA
- Zirikli**, Hayruddin, *Siyeru A'lamu'n-Nübela*, Beyrut, 1970. I-XIII.
- Zuhayli**, Muhammed, *el-İmam el-Cüveynî*, Şam, 1992